

63246

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

"OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL SİSTEMİN
MEŞRULUĞU SORUNU ÇERÇEVESİNDE BİRİNCİ
MEŞRUTİYETİN TARTIŞILMASI"

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mümtaz'er TÜRKÖNE

Hazırlayan
Yusuf TEKİN

Ankara 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Yusuf TEKİN'e ait Osmanlı Devleti'nde Siyasal Sistemin Meşruluğu Sorunu Çerçevesinde Birinci Meşrutiyetin Tartışılması adlı Çalışma, Jürimiz tarafından Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan Prof. Dr. Refet YİNANÇ

(İmza)

Üye: Doç. Dr. Mümtaz'er TÜRKÖNE (Danışman)

(İmza)

Üye: Yard. Doç. Dr. Esat ÖZ

ÖZET

Siyasal iktidara içkin bir kavram olan meşruluk; iktidarın, sistem içerisinde yapmayı düşündüğü yenilikler için olduğu kadar, siyasal muhalefet için de önemli bir problemdir. Osmanlı Devleti bu meşruluk sorununu iki kavrama müracaatla aşmaya yönelmiş bir yapı arzeder: İslam Dini ve Adalet. Özellikle din; sistem içinde önemli bir meşruluk unsurudur. 18. yüzyıl ile hızlanan modernleşme sürecinde tüm yeniliklere Şeyhulislam'dan "fetva" alınarak meşruluk zemini hazırlamak başlangıç noktası olmuştur. Bu; "devlet" in yüce amaç, "din" in ise bir meşruluk aracı olarak görüldüğünün önemli bir göstergesidir. Çalışma; Osmanlı devlet yapısı içerisinde önemli bir kopuşu ifade eden mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçiş tartışmalarında dinin nasıl meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanıldığının ortaya konmasını amaçlamaktadır.

Batıdaki demokratik parlamenter sistemi Osmanlı ülkesine taşımaya yönelik örgütlü bir aydın muhalefeti olan Yeni Osmanlılar Hareketi; Osmanlı Devleti'nde dinin bu meşrulaştırıcı işlevini farkederek taleplerini bu formda sunma gayreti içine girmişlerdir. Çalışmada; önce Yeni Osmanlılar'ın felsefi ve siyasi altyapılarına değinilmiş, ardından bu meşrutiyetçi grubun siyasal sistemle ilgili taleplerine yönelen eleştiriler aktarılmış ve bu eleştirilere Yeni Osmanlılar'ın dini referanslı cevapları tartışılmıştır.

Son bölümde ise; meşrutiyet mücadelesini yapan Yeni Osmanlılar'ın, dini meşruluk formu altında "usul-ü meşveret" adı ile sundukları bu yeni düzene attettikleri değişik anlamlar üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede demokratik parlamenter düzen ile "usul-ü meşveret", parlamento ile "şura" ya da "meşveret meclisi", seçim ile "biat" ve kamuoyu ile "ehl-i hall ü akd" kavramları arasında kurulan ilişkiye meşruluk sorunun çözümü açısından dikkat çekilmiştir. Türkiye'de demokratik geleneğin yerleşmesi açısından önemli bir adım olan I. Meşrutiyet'in meşru formda sunulmasında, dinin belirleyiciliği vurgusu daha sonraki yıllarda da demokratik yönetime ilişkin tartışmalarda kullanılmıştır. Bu anlamda meşrutiyet ya da meşverete ilişkin tartışmalar demokratik bir yönetim ile din arasında bir bağ kurulmasına yönelik çabaların da başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

ABSTRACT

Legitimacy belonging to political power as a concept is an important problem both for those who are in power to make changes in the system and for those who are in opposition. This legitimacy problem was coped in the Ottoman Empire by applying two concepts which are Islam and Justice. Especially the religion is an important instrument for legitimacy in the system. With the accelerating modernizing process in the 18th century, all of the novelties were legitimized by getting a “fetva” from Şeyhulislam. This shows that the state is seen as a high intention and the religion is perceived as a legitimizing instrument in the Ottoman Empire. This study aims to expose how the religion was used as a legitimizing instrument in the arguments which were made during the transition from absolute monarchy to constitutional monarchy, meaning a break off in the Ottoman state structure.

Attempting to transfer the democratic parliamentary order of the West, the New Ottoman Movement, organizational opposition consisting of intellectuals, realized the role of the religion in legitimization process and tried to make their demands compatible with it. In this study, first, the New Ottomans’ philosophical and political backgrounds were analyzed, then the criticisms made against their demands for the political system were presented and their answers which have religious references were argued.

In the last chapter, different meanings of the new order which was presented with a name of “usul-ü meşveret” by the New Ottomans, struggling for constitution, were demonstrated. Within this framework, the relationships among the concepts of democratic parliamentary order and “usul-ü meşveret,” the parliament and “şura” or “meşveret meclisi,” the election and “biat,” and public opinion and “ehl-i hall u akd” were called attention in terms of the solution for the problem of legitimacy. To present the “İ.Meşrutiyet” in a legitimate procedure, important steps to settle democratic tradition in Turkey, in the following years the determinative role of the religion was used during the discussions of the democratic system. Within this concept, the arguments regarding “meşrutiyet” can be seen as a starting point for the efforts to connect the democratic system and the religion.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KISALTMALAR	III
İÇİNDEKİLER	IV
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

MEŞRULUK VE DİN İLİŞKİSİ

A. MEŞRULUK PROBLEMİ	3
1. Dinin Meşrulaştırıcı Fonksiyonu.....	4
2. Osmanlı Devleti'nde Dinin Meşrulaştırıcı Fonksiyonu	5
3. Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Modernleşme Girişimleri ve Bu Girişimlerin Meşru Formda Sunulma Çabaları.....	9

II. BÖLÜM

YENİ OSMANLILAR VE MEŞRUTİYET TARTIŞMALARI

A. MEŞRUTİYET FEDAİLERİ OLARAK YENİ OSMANLILAR	21
1. Kuruluşu.....	22
2. Tanzimat Eleştirileri	26
a) Genel Olarak Tanzimata Bakışları.....	27
b) Eleştirileri	28
(1) Avrupa Kefaleti.....	28
(2) Eşitlik Meselesi.....	31
(3) Şeriattan Uzaklaşma	32
(4) Tanzimatla Gelen Siyasi Hakların Yetersizliği	33
3. Siyasi Fikirleri.....	35
a) Namık Kemal	37
(1) Hürriyet.....	38
(2) Siyasal İktidar ve Kullanılması	39

b) Ali Suavi.....	41
(1) Siyasal Rejim-Demokrasi.....	43
(2) Laiklik.....	45
c) Ziya Paşa.....	46
d) Mithat Paşa.....	47
B. MEŞRUTİYET YA DA USUL-Ü MEŞVERET.....	52
1. MEŞRUTİYETE MUHALEFET.....	54
a) MEŞRUTİYETİN ŞER’A MUVAFIK OLMADIĞI.....	58
(1) Meşruti Yönetim Dine Muğayirdir İtirazı.....	59
(2) Meşruti Yönetimin Bid’at Olduğu.....	59
(3) Halifenin Yetkilerinin Sınırlanamayacağı.....	60
b) “HUM” ZAMİRİNİN İÇERİĞİ İLE İLGİLİ İTİRAZLAR.....	61
c) MEŞRUTİYETİN İLAN EDİLMESİNİ PADİŞAH KABUL ETMEZ.....	66
d) MİLLETTE O İSTİ’DAD YOKTUR.....	66
2. MEŞRUTİYETÇİLERİN TEZ VE SAVUNMALARI.....	67
a) USUL-Ü MEŞVERET’İN ŞER’A MUVAFIK OLDUĞU VE HATTA İSLAM DEVLETİNİN EVAILDE MEŞRUTİYET OLDUĞU.....	69
b) PADİŞAHIN BUNA MÜSADE ETMEYECEĞİNE DAİR İTİRAZA CEVAP.....	75
c) MİLLETTE İSTİ’DAD YOKTUR İTİRAZINA CEVAP.....	80
d) “HUM” ZAMİRİNİN İÇERİĞİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERE CEVAPLAR.....	82

III. BÖLÜM

MEŞRUTİYETE YÜKLENEN FARKLI ANLAMLAR

A. USUL-Ü MEŞVERETE YÜKLENEN ANLAMLAR YA DA MEŞRUTİYETİN FARKLI ANLAMLARI.....	87
1. Bir Nizam-ı Esasi Eksikliğini Giderecek Çözüm Olarak Usul-ü Meşveret.....	87
a) Devletin Kurumsal Yapısıyla İlgili Düzenlemeler Anlamında Usul-ü Meşveret Talepleri.....	87
b) Kanuna Dayalı Bir Yönetim Talebine Cevap Olarak Meşveret.....	90

2. HALKIN HÜKÜMETE NEZARET HAKKININ KARŞILIĞI OLARAK MECLİS VE TEMSİLİ HÜKÜMET ANLAMINDA USUL-Ü MEŞVERET	93
a) Teşri' ve Tenfiz Faaliyetlerinin Ayrılması	97
b) Temsil ya da Tevkil	98
3. UYGULAMADAKİ YÖNETİM YANLIŞLARINA PRATİKTE BİR ÇÖZÜM BULMA AMACINA YÖNELİK OLARAK MEŞRUTİYET TALEBİ	102
a) Avrupa Devletlerini Tatmin Etme ve Onların Osmanlı Devleti'ne Müdahalesini Önleme Yolu Olarak Usul-ü Meşveret	102
b) Devlet İçindeki İsrafi Durdurmanın Yolu Olarak Usul-ü Meşveret	104
a) Halihazırdaki İdareye Karşı Halkta Varid Olan Güvensizliği Gidermek İçin Çözüm Yolu Olarak Usul-ü Meşveret	105
4. HÜRRİYET YA DA NİZAM-I SERBESTANE KARŞILIĞI OLARAK MEŞVERET FİKRİ	107
a) Nizam-ı Serbestane	107
b) Müsavat	111
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	126
EKLER	136
EK 1: "Veşavirhum Fil Emr"	136
EK 2: "Usul-Ü Meşveret"	142
EK 3 : "Bir Bildiri"	151

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m:	Adı geçen makale/mektup
AÜSBFD:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
bkz:	Bakınız
c.:	cilt
ev:	Çeviren
HÜEFD:	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
müt:	Mütercim
s.:	sayfa
sad.:	Osmanlıca'dan sadeleştiren
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTKY:	Türk Tarih Kurumu Yayını
ty:	Yayın tarihi yok
vb:	Ve benzeri

GİRİŞ

Genelde bütün siyasal sisteme özelde ise siyasal iktidara içkin bir sorun olan meşruluk problemi siyasal bilimin en önemli konularından biridir. Siyasal iktidara meşruluk sağlayan kavramlar çeşitli sistemlere göre değişik araçlar olarak karşımıza çıkar. Bu çalışma özet olarak; 600 yıllık bir devlet geleneğinden önemli bir kopuşu ifade eden meşrutiyet yönetiminin Osmanlı Devleti'nde kurulması aşamasında meşruluk probleminin nasıl aşıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Meşruluk siyasal düzeyde bir iktidar ya da kurum değişikliğinin önemli bir sorunudur. Çalışmanın birinci bölümünde meşruluk ile iktidar arasındaki ilişkiye kısaca değinildikten sonra çalışmanın temel varsayımı olan dinin Osmanlı Devleti için meşruluk sağlayıcı bir araç olarak kullanıldığı düşüncesinden hareketle; Osmanlı Devleti'nde dinin konumu ve nasıl meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanıldığı konusu üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hareketleri bu çerçevede kısaca özetlenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise; meşrutiyet mücadelesini yürüten bir sivil ve aydın muhalefet hareketi olarak Yeni Osmanlılar Hareketi ile başlıyor. Bu bölümde önce Yeni Osmanlılar Hareketinin bir muhalefet örgütü olarak doğuşuna neden olan etkenler incelenmiş ve grubun siyasal sisteme eleştirilerini vurgulaması açısından Tanzimat eleştirileri ele alınmıştır. Bu çerçevede Yeni Osmanlılar'ı simgeleyen kişiler olması açısından Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi fikir adamları ile onların fikirlerini icra mercii olarak gördükleri bir devlet adamı olarak Mithat Paşa'ya değinilmiştir.

Meşrutiyet mücadelesini yürüten Yeni Osmanlılar Hareketi'nden bahsedildikten sonra entellektüel düzeyde meşrutiyetin "tarafgiran"ı ve "hilafgiran"ı arasındaki tartışmada ileri sürülen temel savlara geçilmiştir. Bu tartışmalar dönemin önemli yayınlarından olan; "Muhbir" (Londra), "Ulum", "Hürriyet" ve "Basiret" gazetelerinden takip edilmeye çalışılmıştır. Bu tartışmaların özünü oluşturan nokta meşruluk sağlayıcı kriter olarak İslam dinine uygunluktur. Meşrutiyetçiler ilk olarak demokrasi kavramı ile özdeşleştikleri meşrutiyet kavramını "usul-ü meşveret" şeklinde dini kavramları çağrıştıran bir tamlama olarak sunmayı amaçladılar. Kavramın bu şekilde sunulması tartışmayı meşruti yönetim düşüncesinin İslam'a uygun olup-olmadığı noktasından uzaklaştırarak devlet gelenekleri, devletin içinde bulunduğu durum gibi dine uygunluktan farklı bir alana kaymasına neden olmuştur.

Tartışmanın dinle ilgili boyutu daha somut düzeyde oluşturulacak kurumların dini niteliğe uygun olması şeklinde göze çarpıyor. Özellikle meşrutiyete temel dayanak teşkil eden "şura, istişare, meşveret" gibi kavramlar beraberinde dinen kiminle istişare olunabilir sorusunu da beraberinde getirmiştir. Tartışmanın dini boyutu özellikle bu noktadadır. "Hum" zamiri kimleri içine alır şeklinde formüle edilen bu tartışma ehil ve layık olmayan köylü ve cahil insanlarla istişare edilip edilemeyeceğinden gayrimüslim teba ile istişare edilip edilemeyeceğine kadar uzanır. Tartışmanın tarafgiran saflarında yer alan Yeni Osmanlılar'ın meşrutiyeti dine uygun bir formda sunma başarılarının tartışmayı bu noktaya çektiği düşünülebilir. Gerçektende Yeni Osmanlılar "usul-ü meşvret" in dine uygunluğu konusunu gerek ayet ve hadislerden ve gerekse İslam tarihinden çeşitli örneklerden hareketle gayet başarılı bir şekilde sunmuşlardır. Fakat aynı başarıyı "hum" zamirinin gayrimüslimleri de içerebileceği konusunda gösterdikleri söylenemez. Gayrimüslimlerin müslümanların işlerinde söz sahibi olabilmeleri konusunda dine müracaatla çözemedikleri sorunları dini içerikten soyutlayarak gayrimüslimlerin mevcut düzendeki etkin rollerinden hareketle çeşitli akıl yürütmelerle cevaplamaya çalışmışlardır. Çalışmanın ikinci bölümünün son kısmı "usul-ü meşveret" e yöneltilen eleştiriler ve bunlara Yeni Osmanlılar'ın verdikleri cevaplara ayrılmıştır. Bu kısımda Yeni Osmanlılar'ın dini bir meşrulaştırma aracı olarak kullandıkları vurgusu ana vurgudur.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü ise; Yeni Osmanlılar'ın "usul-ü meşveret" kavramı ile formüle ettikleri ilkelerin neler olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Özde demokratik bir düzen taraftarı olan grup; bu amaca karşılık olmak üzere sistemdeki demokrasiye aykırı öğelerin giderildiği ve demokratik ilkelerin yerleştirilmeye çalışıldığı bir düzen tasarımı çizer. Bu düzen bütün vatandaşlarının can, mal, namus ve ırz güvenliklerinin kanun dairesinde korunmaya alındığı bir hürriyet düzenidir. Meşveretin birinci anlamı devletin kanuna dayalı bir yönetim sergilemesi ve temel nitelikteki kuralların yazılı bir anayasa olarak kayda geçirildiği bir düzendir. Yeni Osmanlılar'ın meşrutiyetten bir başka önemli beklentileri ise; devlet içindeki israfın, bozuklukların ve Avrupa devletlerinin Osmanlılar'ın içişlerine karışmalarını engellemesidir. Ayrıca demokratik bir talep olarak teşri ve tenfiz faaliyetlerinin birbirinden ayrılması ve ayrı ayrı ellere verilmesi önemli bir beklentidir. Bu bağlamda devlet yöneticilerinin halkın temsilcisi ve vekili oldukları vurgusu çok önemlidir. Temsil ve tevkil üzerinde özellikle durulur.

"Cihan bir bağıdır divarı devlet
Devletin nazımı şeriattır
Şeriata olamaz hiç haris illa mülk
Mülk zabt edemez illa leşker
Leşkeri cem edemez illa mal
Malı cem eyleyen raiyettir
Raiyeti kul eder padişah-ı aleme adl
Adldir mucib-i salah-ı cihan
(....)"¹

I. BÖLÜM

A. MEŞRULUK PROBLEMİ

Siyasal iktidarın başkalarına emretme ve onları itaata zorlama hakkını nereden aldıkları ve insanların niçin itaat ettikleri sorularının cevabı aynı zamanda siyasal iktidarın meşruluğunu sağlayan temeller nelerdir sorusunun da cevabıdır.

Bir toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik düzenlemelerin haklılığı yönündeki inancı süreklilik taşımaya başladığında meşruluk adını alır. Meşruluk, iktidarı iktidar yapan öge olarak kabul edilir. İnsanlar niçin itaat eder? İnsanlar itaat etmek zorunda mıdır? Bu soruların cevabını meşruluk ve otorite kavramlarının derinliğinde aramak gerekir. Meşruluk, otorite, baskı, onay, gibi kavramlarla birlikte değerlendirilmelidir. Daver, iktidar, otorite ve meşruluğu içiçe inceler. "Otorite meşru iktidar demektir. Eğer bir kimse bir yerden gelen buyrukları incelemeden doğruluğunu, haklılığını tartışmadan kabul ediyor ve bunlara uyuyorsa otorite karşısında bulunuyor demektir."² Meşruluk iktidarı içkin bir kavramdır. Bir iktidar var ise ve kendini kabul ettiriyorsa meşrudur; var olmayan bir iktidar için meşruluk tartışmasına girmek anlamsızdır. Meşruluk iktidar ile itaat arasındaki fark olarak kabul edilirse meşruluğun niçin iktidarı içkin olduğu anlaşılabilir.

¹ Daire-i adalet özdeyişi, bkz. KARA, İsmail; "Adaletnameler", Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996; c. 4, s. 212

² DAVER, Bülent: Siyaset Bilimine Giriş, 5. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993, s. 117

İktidarı otorite haline getiren bu araçlar farklı sistemlerde değişik adlarla anılan fakat, sonuçta aynı işlevi gören, yani iktidarı meşrulaştıran araçlardır. Örneğin din devletlerinde tanrının emirleri, tanrısallık önemli bir meşruluk aracıdır. Hakeza demokrasilerde seçim, hukuk kuralları; faşizmlerde ırk, üstün ırk gibi araçlar meşruluk sağlamak için kullanılır. Kullanılan bu araçlar sayesinde iktidarlar, yönetilenler arasında meşruluklarını yayarlar, iktidarlarını sağlamlaştırırlar. Bu anlamda meşruluk aynı zamanda iktidara istikrar ve etkinlik de katar.

Siyasal sistemlerin ve iktidarların dayandıkları meşruluk temelleri ya da prensiplerini ortaya çıkarmak yönünde yapılan çalışmalar arasında Weber'in "otorite tipolojisi" önemli bir yer tutar. Meşruluğu sosyolojik anlamda "otoriteye tabi olanlara beslenen inanç" karşılığında kullanan Weber; iktidarların üç tür meşruluk kaynağı olduğunu söyler: Meşruluğunu geleneklerle sağlayan 'geleneksel otorite', meşruluğunu liderin karizmasından alan 'karizmatik otorite' ve rasyonel hukuk kurallarının meşruluk sağladığı 'hukuki (yasal/rasyonel) otorite'.³

Sonuçta meşruluk iktidarın sağlanması ve devamlılığı açısından çok önemli bir kavramdır. Temellerini her ne tür kurallardan (dini/hukuki) ya da mitlerden alırsa alsın iktidarlar mutlaka kendilerini kabul ettirmek için meşruluklarını sağlamak zorundadırlar.

1. Dinin Meşrulaştırıcı Fonksiyonu

Siyasal iktidarın meşruluğunun sağlanmasında 'din' önemli bir araçtır. Fromm otoriter ve hümaniter dinler diye ayırdığı dinlerden otoriter dinlerin siyasal iktidara itaati kolaylaştırdığını, insanları iktidara itaate hazırladığını söylüyor. Fromm'a göre otoriter dinlerdeki insanların kaderine hükmeden aşkın otorite olan tanrı inancı

³ DAVER, Bülent: *Siyaset Bilimine Giriş*, s. 118. ÇAM, Esat: *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1984, s. 93. KAPANİ, Münci: *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 89-90. KIŞLALI, A. Taner: *Siyaset Bilimi*, İmge Yayınları, Ankara, 1990, s. 78-79. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. SAN, Coşkun: *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*; Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1971

insanların acizliğini gösterir. Bunun siyasal alandaki yansıması siyasal otoriteye itaati gerektiren bir durumdur.⁴

Tek tanrılı ilahi dinlerden Hristiyanlık açıkça Tanrı'nın yanında Sezar'a itaati de emretmektedir. "Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya Sezar'ın hakkı Sezar'a", "iki kılıç kuramı" gibi kavramlar⁵ Hristiyan ülkelerde gelişen din-devlet ilişkileri içerisinde tanrısal otoritenin yanında dünyevi otoriteye de itaati düzenleyen kuramlardır. Yine aynı şekilde İslam dininde de "Allah'a, peygamberlere ve ululemre itaat" emredilmektedir. "Ululemr" emir sahipleri demektir ve ayetteki tamlama "sizden olan emir sahipleri" şeklindedir. Bu anlamda her iki din de siyasal iktidara itaati meşrulaştırıcı bir işlevle karşımıza çıkıyor. Bunun sonucunda; siyasal iktidarların kendilerini meşru kabul ettirebilmek için din kurallarına müracaatları geliyor. Kral'ın tacını Papa'nın elinden giymesi, Osmanlı'da sultanın herhangi bir işe girişmeden önce Şeyhülislam'dan fetva alması gibi örnekler siyasal iktidarların eylemlerini meşrulaştırmak için dine müracaatlarını gösteren örneklerdir. Şüphesiz bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Konumuz açısından üzerinde durulması gereken nokta ise; Osmanlı'da dinin meşrulaştırıcı işlevinin nasıl kullanıldığı, özellikle modernleşme çabalarında yeni yeni şeylerin temellerinin nasıl İslam dinine dayandırılmaya çalışıldığının gösterilmesidir.

2. Osmanlı Devleti'nde Dinin Meşrulaştırıcı Fonksiyonu

Osmanlı Devleti'nde dinin rolü konusu; üzerinde çokça tartışılan fikir yürütülen bir konudur. Bazı örneklerden hareketle Osmanlı'yı laik bir devlet olarak kabul edilmesinden yine bir kısım örneklerden hareketle Osmanlı'yı teokratik bir devlet olarak kabul eden görüşlere kadar uzanan çok değişik yorumlar vardır. Devletin dininin İslam olması, kanunların İslam dinine uyularak düzenlenmesi, devletin amacının şeriata uymak ve şeriati uygulamak olduğu gibi örneklerden

⁴ FROMM, Erich: *Psikanaliz ve Din* (Çev: ARITAN, Aydın)'den aktaran; DURSUN, Davut, *Yönetim Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s. 40

⁵ AĞAOĞULLARI, M. Ali- KÖKER, Levent: *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara, 1991, s. 181

hareketle Osmanlı'yı bir şer'i devlet ve bir teokrasi olarak niteleyenler vardır.⁶ Bunun yanında devlet ve toplum hayatındaki kuralların konmasında "örfi sultani" kavramına dikkat çekerek; uygulamada şer'i hükümlerden çok dünyevi otorite tarafından konan kuralların hakim olduğunu ve bu yüzden devleti şer'i olarak nitelemenin pek kolay olmadığını ileri sürenler de vardır.⁷ Bu iddiayı güçlendiren bir başka örnek olarak ulemanın bazı konularda fetva verirken kullandığı "şer'i maslahat değildir, ululemr ne ise öyle olsa.." fetvası zikredilebilir. Bu örneği sunan Ortaylı da; bu tür örneklerle rağmen Osmanlı Devleti'nin şer'i bir devlet olmadığını ileri sürmenin zor olduğunu belirtiyor.⁸

Bunların yanında devletin her konudaki önceliğini kavramlaştıran "hikmet-i hükümet", "maslahat icabı", "nizam-ı alem" gibi ibareler siyasi otoriteyi şer'i hükümlerin önüne çıkaran unsurlar olarak karşımıza çıkıyor. Kardeş katlinin dinen caiz olmamasına rağmen⁹, bizzat sultan tarafından kardeşin katledilmesi "nizam-ı alem" fetvası ile açıklanabiliyor. Senetlere pul yapıştırılmasının dinen caiz olup olmadığına yönelik bir tartışmada Ebubekir Ratıb Efendi'nin "her maslahatın vech-i şer'isi bittaharri bulunabilir" sözleri; "hikmet-i hükümet"e uygun olarak her maslahatın şer'i dayanağının bulunabilir olduğunu, önemli olanın "hikmet-i hükümet" olduğunu gösteren bir örnektir.¹⁰ Fakat devlette yapılan bütün yasalaştırma hareketlerinde şeriata mutlaka atıf yapılır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın "Kanunname"si şu cümle ile başlar: "Kanunname-i Sultanidir ki şer'i şerife muvaffakat mukarrer olup halkın muteber olan kavanin ve mesailindendir."¹¹ Klasik dönemden verilen bu örnekte görülen şeriata atıfta bulunma geleneği aşağıda görüleceği üzere daha sonraki dönemlerde de sürmüştür.

⁶ ARSEL, İlhan: *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 17-18

⁷ BARKAN, Ö. Lütfi: "Osmanlı Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1945, c. XI, sayı: 3-4, s. 203-204

⁸ ORTAYLI, İlber: *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul, 1995, s. 156

⁹ Osmanlı'da kardeşlerin idamı, daha doğrusu sırf taht için rakip teşkil eden hanedan üyelerinin idamı sadece İslam hukukundan bir ayrılma değil aynı zamanda Osmanlı'daki hakimiyet telakkisinin İslam'la beraber diğer bir ayağını oluşturan eski Türk ananesinden de bir kopuştur. İNALCIK, Halil: "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", AÜ SBFD, C. XIV Mart 1958, No: 1, s. 91

¹⁰ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Modernleşme Laiklik Demokrasi*; Ark Yayınevi, Ankara, 1994, s. 152

¹¹ SENCER, Muzaffer: *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, May Yayınları, İstanbul, 1974, s. 186

Yukarda örnekleri sunulan kavramlar etrafında geliştirilen örfi hukuk düzenlemeleri ile şeriatı içeren; ama onu aynı zamanda aşan bir hukuk düzeni getirmiş olan Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuk; kamunun sınırlarını çizen bir form olarak değil, siyasi iktidara meşruiyet veren bir kaynak, toplumu "yerli yerinde" tutmak için moral bir destek olmak konumundadır.¹² Devlette "ulemanın reyesi" olarak tanımlanan en yüksek dini otorite Şeyhülislam siyasi iktidara bağlı bir kurumdur, Batı'daki kilise benzeri bir özerkliği yoktur, Şeyhülislam da dahil olmak üzere bütün bağlı personeli siyasi iktidar tarafından atanmakta ve denetlenmektedir.¹³

Siyasi iktidar ihtiyaç duyduğu konularda ulemeden görüş alır ve kararın halk tarafından benimsenmesini kolaylaştırır. Bunun tersi siyasi iktidara karşı harekete geçmek isteyenler de fetva ile işlerine başlarlardı. Örneğin meşrutiyet mücadelesinde Sultan Murad-ı Hamis (Murad V) Han'ı tahta geçirmek için uğraşanlar Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek işine önce Şeyhülislam'dan Sultan'ın hall'ine dair fetva almakla başladılar. Şeyhülislam'ın; Sultan'ın "..muhteliş şuur ve umur-i siyasiyeden bi behre.." ¹⁴ olduğuna dair fetva vermesiyle hall olayı gerçekleşmiştir. Aynı şekilde hall olayını gerçekleştiren bu grubun Sultan V. Murad'dan umduklarını bulamamaları, daha doğrusu sabık Sultan'ın hall fetvasında gerekçelerden biri olan şuur kaybına uğraması sonucu aynı kişiler bu kez Sultan Murad'ın halli için fetva aldılar. Şeyhülislam'ın şu fetvası saltanatın II. Abdülhamit'e devrine neden olmuştur: "Müslümanların imamı daimi cinnetle mecnun olup imametden beklenen şey yok olsa, üzerinden imamet kalkar mı? el-Cevab: Allah'u a'lem, Olur" ¹⁵. Yani iktidarın olduğu kadar muhalefetin de müracaat ettiği en önemli meşruluk kaynağı fetvadır.

Osmanlı'da dinin siyasal iktidarı meşrulaştırıcı işlevi yanında yapılacak yenilikler için de bir meşrulaştırma işlevi gördüğü açıktır. Yapılmak istenen bütün yenilikler dinden referans bulunarak yapılmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayun'un tamamında şerita yapılan vurgu açıktır. "Şer'i şerif'e yapılan atıflar sayesinde getirilen yeniliklerin kabulü kolaylaştırılmıştır. Açıkçası meşruluk temeli olarak

¹² TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Kitaplığı, İst., 1995, s. 39

¹³ DURSUN, Davut: a.g.e., s. 240

¹⁴ Basiret Gazetesi; 21 Mayıs 1292

'şeriat' gösterilmiştir. Aynı amacı gözetenler Islahat Fermanı'nın müslümanlar aleyhine oluşturduğu olumsuz durumları ise; yine İslam Hukuku'ndan bir kavram ile, "zaruret hali" kavramı ile açıklamışlardır. Benzer kaygılar meşrutiyet mücadelesini yürüten Yeni Osmanlılar için de geçerlidir. Avrupa'ya giden ve mücadelelerini oradan yürütmeye çalışan Yeni Osmanlılar'ın ilk başvurdıkları muhalefet dayanağı İslam olmuştur. Daha oraya gider gitmez babasına yazdığı mektupta; "İngiliz konyağını meth edip, zamparalık yaptığına" ilişkin babasının sorusunu alaycı bir dille geçiştiren Namık Kemal; babasından "..yazılacak şeylerde İslam'ın ahvalinden misal göstermek için lazım.." gerekçesiyle bir kısım İslami eserler sipariş ediyordu.¹⁶ Aynı şekilde Bilgegil, Namık Kemal'in hususi hayatı ve özellikle çok fazla içki içmesine dikkat çeker.¹⁷ Namık Kemal ve diğer Yeni Osmanlılar için İslam önemli bir meşruiyet kaynağıdır. Savundukları meşrutiyet fikrini dayandırdıkları temel esas din kaynaklı "meşveret" kavramıdır. Meşveret kavramını savundukları demokrasi, daha doğrusu meşrutiyet idealine, "şura"yı parlamento idealine, "ehl-i hall-ü akd" kavramını da kamuoyuna karşılık dini bir referans olmak üzere kullanırlar.¹⁸

Yeni Osmanlılar dini sadece bu düşüncelerini savunmak için değil, aynı zamanda savundukları düzeni kurma mücadelesini yaparken karşısında olan halihazırdaki idareyi yermek için de kullanırlar. Onlara göre devletin bu duruma düşmesinin nedeni idarecilerin şeriattan uzaklaşmasıdır. Ziya Paşa'nın ifadesiyle bozukluğun sebebi "rical-i devlet beyrinde dinsizlik modasının muteber.." olmasıdır.¹⁹ Daha ileri giden Ali Suavi halkı gayrimüslimlere müslümanlardan daha çok imtiyaz veren, müslümanlara hakaret eden idarecilerin İslam'a göre 'kisas'la cezalandırılmasını talep eder. Aynı yazıda Suavi şöyle soruyor: "Sual: Devleti ve milleti ve dini mahv eden bir memuru mahkeme-i adalete çekip kisas etmek lazım

¹⁵ MAHMUT CELALETİN PAŞA: *Mir'at-ı Hakikat*, (Hazırlayan; MİROĞLU, İsmet), Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 162-163,

¹⁶ TANSEL, F. Abdullah: *Namık Kemal'in Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1967, c. 1, s. 133 ve 135

¹⁷ BİLGEĞİL, Kaya: *Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II: Mütferrik Makaleler*, Ankara, 1976, s. 67

¹⁸ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 102

gelmez mi?"²⁰ Yine Ali Suavi Muhbir'deki "Hutbe" başlıklı bir başka makalesini şu duayla bitiriyor: "Cenab-ı Rabbil'alemin ümeraya akıl ve efkar ve ümmetimize basiret ve itibar buyursun, meslek-i hidayete irşad eylesin: Amin"²¹ Hidayet kavramının "doğru yola, hak yola yani İslamiyete erme" anlamında kullanıldığını düşünüldüğünde bu eleştirinin idarecileri "küfür"le itham etme anlamını içerdiği sonucu çıkarılabilir.

Buraya kadar özetlenen dini bir meşrulaştırma aracı olarak kullanma çabaları modernleşme sürecinin bütün unsurlarında kendini gösterir. Temel tema şeriattan uzaklaşmanın getirdiği olumsuzlukların def'i için şer'an cevaz verilen bu düzenlemelerin yapılmasıdır. Bu kaygı bütün çalışmalarda ön plandadır. Bu tema çerçevesinde Osmanlı'da modernleşme çabaları kısaca şöyle özetlenebilir.

3. Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Modernleşme Girişimleri ve Bu Girişimlerin Meşru Formda Sunulma Çabaları

16. yüzyıl sonundan itibaren benzerlerine sıkça rastlanan; devletin içinde bulunduğu durumu, bozuklukları tesbit eden ve çözüm önerilerini sıralayan; devlet adamları ya da dönemin ileri gelenleri tarafından yazılan kurtuluş reçeteleri şeklindeki "layiha" ya da "risaleler" in en önemlilerden birisi olan Koçi Bey Risalesi'nde²² devletin özellikle Kanuni devrinden sonraki tarihlere tekabül eden hicri 982 tarihinden itibaren bir bozulma sürecine girdiğinden söz edilir. Gerçekten de Kanuni sonrası başlayan askeri alanda başarılı olamama süreci, beraberinde idari sistemde, toprak sisteminde ve bunlara bağlı olarak ekonomik sistemde bir bozulmayı getirmişti. Koçi Bey Risalesi işte böyle bir ortamda çocuk yaşta tahta geçen Sultan IV. Murat'ın gençlik yıllarında; yönetime ağırlığını koyabilmek için

¹⁹ Hürriyet Gazetesi No: 41 5 Nisan 1869, Aktaran:SUNGU, İhsan; Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, Tanzimatın 100. Yıldönümü Münasebetile Neşredilen Kitaptan Ayrı Basım, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940,s. 37,

²⁰ ALİ SUAVİ, "Müslümanların Padişah Hakkındaki Zannı", Muhbir No: 27, 14 Mars 1868

²¹ ALİ SUAVİ: "Hutbe", Muhbir No: 34, 13 Mai 1868

²² KOÇİ BEY: Koçi Bey Risalesi; (Sad. DANIŞMAN, Zuhuri) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985

güvendiği adamlara yazdırdığı devletin içinde bulunduğu durumu ve bunun sebeplerinin araştırılmasını istediği risalelerden biridir²³.

Koçi Bey Risalesi'nde; hicri 982 tarihine kadar düzenin yerliyerinde işlediğini ve ciddi problemlerin yaşanmadığı, bu tarihten sonra bozulmanın başladığına dikkat çeker. Mezkur tarihe kadar padişah-vezir diyalogu ve işbirliği ile ülke yönetilmekte iken bu tarihten sonra yöneticilerin işine ehil olmayan insanların karışması başlamıştır. Özellikle saray çevresinden ve saray mensuplarının araya girmeleri ile bu işbirliği bozulmuştur. Bu tarihe kadar atama ve aziller liyakat esasına göre yapılırken düzenin bozulma sürecine girmesi ile atama ve azillerde rüşvet ve hatır-gönül ilişkisi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bozulmanın başladığı tarihlere kadar kadılar halkın menfaatini koruyor, vergiler hak ve adalet prensibi üzere tahsil edilmekte ve "şer'i şerif ve kanun-u kadim-i Osmaniye"ye göre hareket edilmekte iken; bozulmanın ile birlikte devletin daha doğrusu devlet görevlilerin halka zulmü ve kanunlara riayetsizlik başlamıştır. Bütün bu kötü gidişatı durdurma ve tekrar eski ihtişamlı dönemlere dönmenin yolu ise; aynı usullerin tekrar hakim olmasıdır.²⁴ "Şer'i şerif" ve "adalet" sistemin en önemli iki meşruluk kaynağıdır. Özellikle adalet; sistemin topyekün meşruluk temelidir. Tursun Bey'in adalet tanımı, imparatorluğa dönüşen devletin dünya görüşünü de yansıtmayı açısından ilginç: "Dünyanın kendine has nizamını elde tutmak, her bir ferdi kendi mevkiinde muhafaza ve herkese sahip olduğu hakkı vermek ve nihayet tecavüz ve haksız müdahaleleri önlemektir." Bu tanımdaki unsur "daire-i adalet" olarak formüleleştirilir ve devletin meşruluk temelini yansıtan özdeyiş olarak siyasetname türü bütün eserlerde ye alır. "Cihan bir bağdır divarı devlet, devletin batını şeriattır, şeriata olamaz hiç haris illa melik, melik zabt edemez illa leşker, leşkeri cem edemez illa mal, malı cem eyleyen raiyettir, raiyeti

²³ KUNT, Metin: *Siyasal Tarih*, (Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908 Yön: AKŞİN, Sina) s.21, Cem Yay., İstanbul, 1990

²⁴ Bu tür çalışmalara ilginç ve önemli bir örnek de Katip Çelebi'nin "Düstur-ul Amel fi Islah-ıl Halel" (Bozuklukların düzeltilmesi için ne yapılacağını gösteren düstur) dir. Katip Çelebi de bu eserinde devletin duraklama devresine girdiğini, devlet adamlarının bunu görerek maddi-manevi tedbirler almaları gerektiğini anlatır. Özellikle reyanın, askerin ve hazinenin kötü bir gidişat içinde olduğunu söyler ve bir an evvel bu durumun giderilmesini ister. Bu eserin günümüz harfleriyle metni için bkz. GÖKYAY, Orhan Şaik: *Katip Çelebi*; s. 237-248, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, t.y

kul eder padişah-ı aleme adl, addir mucib-i salah-ı cihan."²⁵ Katip Çelebi de adaleti sistemin kökeni olarak görür. Ulema, asker, tüccar ve reaya olarak dört unsura ayırdığı devlet için ordu, ordu için para, para için zengin reaya ve bunun içinde adalet gereklidir der. Benzer bir anlayış Taşköprülüzade'de karşımıza çıkar. Taşköprülüzade; devlet-hükümdar-asker-hazine- raiyyet ve adaletin bir daire halinde birbirine tabi bir bütün teşkil ettiğini söyler.²⁶ Adaletin aynı işlevine örnek olmak üzere Tanzimat döneminde yetişen aydınlardan biri olan ve efkar-ı umumiyei coşmuş bir nehre benzeterek atılması ve yok edilmesi mümkün olmayan bir durum olarak değerlendirmekle meşhur Sadık Rıfat Paşa'nın²⁷ şu cümlesi zikredilebilir: "devlet denilen heyet-i müctemia adalet-i muntazama ve kuvve-i muslihadır (iyileştiren kuvvettir). Ve her devlet ve hükümetin medar-ı kuvvet ve hayatı ve devam ve sebatı adalettir... Adalet esas-ı devlettir ve adalet dahi mutlaka menfaat-i umumiye-i mülk ve milletin hüsn-ü muhafazası kaziyesidir."²⁸

Koçi Bey risalesi ve benzeri "layiha" ya da "risaleler" 19. yüzyılda modernleşme ya da batılılaşma şeklini alan devleti kurtarmaya yönelik çalışmaların başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Bozulmanın daha çok askeri başarısızlıklarla kendini hissettirmiş olması; sebebiyle reform çabalarının ordu ile başladığı düşünülebilir. Burdan da askeri reformların başlaması ile devletin modernleşme sürecine girdiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Aslında Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin başlangıç tarihi olarak neyin alınacağı da çok net bir konu değildir. Fakat genel olarak askeri reformların yapılmaya başlandığı tarihler modernleşme çabalarının başlangıcı olarak kabul edilir. Özellikle ikinci Viyana bozgunundan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı modernleşmesinin gerekliliğini ve koşullarını tarih hazırlamıştır.²⁹ Ordu ile başlayan modernleşme süreci zamanla kendisini toplumdaki kurumların, bireylerin ve nihayet toplumsal ve

²⁵ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 35

²⁶ İNALCIK, Halil: "Osmanlı Padişahı" AÜ SBFD, C. XIII Aralık 1958, No: 4, s. 77

²⁷ ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ: *Tarih Müsahabeleri*, (Sad. KORAY, Enver), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, sb 109

²⁸ KURDAKUL, Necdet: "Tanzimat Döneminin Gereğince Tanınmayan Düşündürü: Sadık Rıfat Paşa", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Kasım 1989, c. 12, sayı: 70, s. 57

²⁹ ORTAYLI, İlber: *İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı*, s.19

siyasal örgütlenmenin odağı olan devletin yapısını da içine alan bir kapsama alanına ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gereksinimleri dolayısıyla Avrupa dünyasına düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşması daha doğrusu yaklaşmak zorunda kalması açıktır. Yine bu noktayla bağlantılı olarak açık olan bir başka husus da bu askeri reformların sadece kışlayla sınırlı kalmayacağı, daha doğrusu askeri reformun askeri personel yetiştirmek için tıp, mühendislik ve matematik eğitimi gibi okullar ve derken sonunda bunların maliyetini karşılamak için yeni vergilere başvuracağı ve dolayısıyla bütün bir sistemin bundan etkileneceğidir. Osmanlıların askeri mağlubiyetlerinin sebebi silah teknolojisindeki gerilik değil; ordunun 'düzenli bir askeri birlik' ve disiplinli bir eğitimin eksikliğidir. Bu sorunun çözümü ise; geniş kapsamlı bir modernleşme ile mümkün olabilirdi. Askeri yapının değişmesi beraberinde siyasi ve idari yapıda dengeleri alt üst edecek bir değişikliğe ihtiyaç duyacaktı.

Osmanlı'da modernleşme çabalarının gereği olarak yapılan reform girişimleri birbirinden farklı iki ayrı dönem halinde tanımlanabilir. 18. yüzyıl öncesi ve sonrası reform çabaları birbirinden genel hatları ile ayrılır. 18. yüzyıldan önceki reform çabalarında; maziye dönüş, Kanuni devrini geri getirmeye yönelik talepler söz konusu olurken; 18. yüzyıl sonrasındaki reform çabaları ise çok daha köklü değişiklikler içerir. Ne III.Selim ve ne de II.Mahmut ve etrafındakilerin amacı Kanuni devrini geri getirecek reformlar yapmaktır. Bunu ulema önünde veya fermanlarda böyle ifade etmelerine rağmen dünyanın değiştiğinin ve kendilerinin de değişmeleri gerektiğinin farkındaydılar. Bu nokta daha önceki reform daha doğrusu ıslahat çabalarını 18. yüzyıl sonunda başlayan modernleşme girişimlerinden ayıran önemli bir farktır.³⁰ Modernlik ya da modernite köklerini Rönesans'da bulan yepyeni ve dünyanın merkezini Batı'ya çeviren bir vakıadır. Avrupa'nın dünyanın merkezinde belirleyici ve sürükleyici bir güç olarak yerini almasıyla Batı dışı toplumlarda gözlenen değişme ise; modernleşmedir. Bu anlamda modernleşme Batı dışındaki toplumların kendilerine ait olmayan bir tarihi yaşamaya başlamalarıdır.³¹ İşte daha önceki reform çabaları ile 19. yüzyıl ve sonrasında görülen reform çabaları arasındaki

³⁰ ORTAYLI, İlber: İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı, s.35

³¹ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: Modernleşme Laiklik ve Demokrasi; s. 59

temel farklılık son çabaların bir modernleşme süreci ya da modernleşme çabası olmasıdır. Öncekilerde ise; ideal eski düzendir ve yaşanmak istenen kendi tarihleridir. Bu temel fark çok belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Lewis bu anlamda ilk reform teşebbüsünün Damat İbrahim Paşa tarafından Yirmisekiz Mehmet Sait Efendi'nin Paris'e "vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittila ederek kabil-i tatbik olanların takriri" talimatıyla elçi olarak gönderilmesi ile başladığını ve bu olayın matbaanın gelişiyile sonuçlandığını belirtir.³² Fakat uygulamaya geçirilmesi anlamında modernleşme çabalarının miladı olarak kabul edilen tarih III. Selim'in tahta çıkıp reformlarına başladığı tarihtir. III. Selim henüz Veliahd iken Fransa Kralı 16. Louis ile yazışmış ve onun devlet yönetimi ile ilgili görüşlerini almıştır.³³ Tahta geçtikten sonra ise yine Avrupa ile muhaberesini sürdürmüş ve Ebu Bekir Ratıb Efendi'yi Avrupa kurumlarını tanıyıp, onlar hakkında bilgi edinerek kendisine ulaştırması görevi ile Avrupa'ya (Avusturya) göndermiştir. III. Selim bu tür bilgilendirmeler ve devrin ileri gelen kişilerinden istediği "layihalar" yardımı ile reformlara girişmiştir. III. Selim'e 22 ayrı "layiha" sunulduğu vakidir.³⁴

III. Selim öncelikle askeri problemleri çözmeye yönelik yeniliklerle işe başladı. Daha sonra döneminde bütün yenilikleri içeren bir anlam kazanan bir tamlama olan Nizam-ı Cedid adını taşıyan bir dizi askeri reform teşebbüsüne girişti. Bu askeri reform çabalarının dışında konumuz açısından hayli önemi sahip bir yenilik olan ve Batı'ya bir pencere açılması olarak değerlendirilen diplomasi reformunu yani yabancı ülkelerde elçi bulundurma yeniliğini başlattı. 1793'de Londra'da ilk elçilik açıldı.³⁵ Fakat III. Selim'in reform çabaları 29 Mayıs 1807 Kabakçı Mustafa Paşa olayı sonrasında "hall" edilmesi ile sonuçlandı. III. Selim'i tahttan indiren olaylar Ruscuk Ayan'ından Alemdar Mustafa Paşa önderliğindeki "taşra eliti derebeyler"³⁶ tarafından II. Mahmut'un tahta çıkarılması ile son buldu. Ayanların önderi Alemdar

³² LEWIS, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. KIRATLI, Metin), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 46 ve 52

³³ UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lui XVI İle Muhaberesi", *Belleten*, c. II, 1938, No: 5-6, s. 191-246

³⁴ TANÖR, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.28

³⁵ LEWIS, B.: a.g.e., s. 61

Mustafa Paşa sadaret makamına getirildi. II. Mahmut kendisini tahta çıkaran Ayanlarla; onların padişah otoritesine ortak oluşunu içeren daha doğrusu Ayanların merkezi otoriteye kendi varlıklarını resmen kabul ettirmeleri anlamına gelen bir "ittifak" metni imzaladılar. Sened-i İttifak adı verilen bu metin şu hususları içerir: Padişahın otoritesi devletin temel dayanağıdır ve bu otoriteye karşı gelinirse buna elbirliği ile engel olunacaktır. Düzenli bir ordunun kurulmasına karşı olanlara yine elbirliği ile engel olunacaktır. Devlet gelirlerinin toplanması, korunması ve padişah emirlerinin yerine getirilmesine karşı gelenlere engel olunacaktır. Padişahın emirlerinin uygulayıcısı olarak sadrazamın emirlerine karşı gelenlere de engel olunacaktır. Hanedanlar, padişahın otoritesini teminde birlik olacaklar ve devletçe kendilerine yönelik herhangi bir saldırı olursa bu saldırıyı birlikte engelleyecekler, devlet merkezinde herhangi bir olay çıkarsa hanedanlar herhangi bir izin almaksızın merkeze yürüyüp kargaşayı bastırıp suçluları cezalandırma yetkisine sahiptirler. Her hanedan kendi bölgesinde güvenliği ve vergi adaletini sağlayacaklardır.³⁷ Senet; bir anayasa, hatta padişah tarafından çıkarılmış bir kanun da olmayıp, tarafların birbirlerine karşı taahhütlerini içeren şer'i bir vesikadır.³⁸

Sened-i İttifak anayasa hukukçuları ve siyasal tarihçilerimizin çoğu tarafından "Türk Magna Charta"sı olarak nitelenir. Örneğin Akşin; Sened-i İttifak'ın Magna Charta'dan mahiyetçe fazla farklı olmadığını, Magna Charta'nın bir sistemin bir geleneğin başlangıcı olmasına rağmen Sened-i İttifak'ın uygulanmadan kenara atılmış olmasının iki olay arasındaki en önemli fark olduğunu söylüyor.³⁹ Fakat bu yargının karşısında Sened-i İttifak'ın demokrasi tarihimizdeki yerinin haksızca abartıldığını ve bu metinle ayanların "bir konsültasyon enstitüsünü yaratmadıkları" (yani sadrazamın kendileriyle istişare edeceği bir danışma kurulu oluşturulmadığı) ve ayrıca ayanların "hanedan olmadıkları, kanun teamül aracılığıyla müesseseseleşmiş olmadıkları" gibi Magna Charta'da olan unsurların gerçekleşmiş olmadığı

³⁶ Bu tanımlama Lewis'e ait. Bkz. LEWIS, B.: a.g.e., s. 76

³⁷ KILI, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref: *Türk Anayasa Metinleri*; T. İş Bankası Yay., Ank. 1985, s. 3-7

³⁸ ÖNSOY, Rıfat: "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", H.Ü.E.F.D., s. 27

³⁹ AKŞİN, Sina: "'Prof. Dr. A. Mumcu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nda Egemenlik Kavramı' Konulu Tebliği Üzerinde Yorum", I. Milli Egemenlik Sempozyumu 24-25 Nisan 1985 Ankara, TBMM Basımevi, Ankara, 1985, s. 53

sebeplerinden hareketle karşı çıkan tezler de vardır.⁴⁰ Fakat Sened-i İttifak görünürde de olsa padişah otoritesini sınırlayan ilk belgedir ve iktidar dışındaki bir kuruma, ayanlara, iktidarın keyfi işlerine karşı çıkmak için bir çeşit "direnme" hakkının tanındığı bir belgedir.⁴¹

Islahatçı olarak o güne değin en ileri gitmiş padişah olan II. Mahmut'un⁴² Sened-i İttifak'dan sonra griştiği bir hayli önemli reform denemeleri ve reformlar vardır. Bunlar içerisinde tarihimizde Vaka-yi Hayriye olarak anılan Yeniçerilerin kaldırılması önemli bir başarıdır. Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Maariif-i Tıbbiye ve Mekteb-i Maarif-i Harbiye gibi eğitim kurumlarının açılması da II. Mahmut döneminde. Kamuoyunu biçimlendirmek için Takvim-i Vekayi'nin çıkarılması, nüfus sayımının yapılması, posta örgütünün kurulması, köy ve mahalleler için muhtarlıkların kurulması ve valilerin maaşa bağlanarak vergi toplayıp harcamalarının önüne geçilmesi gibi reform girişimleri II. Mahmut döneminde yapılmış şeylerdir. II. Mahmut aydınlar arasında griştiği reformlarda zora başvurmasından "Türklerin Deli Petrosu", halk arasında ise kıyafet hususundaki reformlarından dolayı (örneğin Venedik menşeli fesin giyilmeye zorlanması, sakalların traş edilmesi kararının alınması gibi) "gavur padişah" olarak anılmıştır.⁴³

II. Mahmut'un Alemdar'ı tasfiye ederek bütün yetkileri elinde toplamaya yönelik girişimlerinin yanında "meşveret" sistemi ile meşrulaştırılan ve hükümet, yargı ve askeri alanda faaliyet gösterecek üç yeni meclis (Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Ahkam-ı Adliye ve Dar-ı Şura-yı Askeri) padişah iradesine bağlı olarak faaliyet gösterecek olsa dahi kesinlikle küçümsenecek şeyler değildirler. Bunların asıl görevleri bir "nizam-ı Esasiye" hazırlamaktı. Meclis-i Ahkam-ı Adliye yargı

⁴⁰ ORTAYLI, İlber: Genel Tartışma, (Prof. Dr. Rifat ÖNSOY'un " Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri" konulu bildirisi üzerine), H.Ü.E.F.D., s. 32

⁴¹ SOYSAL, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı; Gerçek Yayınları, İstanbul, 1987, s. 27

⁴² AKŞİN, Sina: Siyasal Tarih, (Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908, Yön: AKŞİN, Sina), Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 118

⁴³ KARPAT, Kemal: Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 14

yanında yasama fonksiyonuna ait görevler de üstlenmiş, yasaların yürütmeye yönelik ilkelerini düzenlemeyi üzerine almıştı.⁴⁴

II. Mahmut'un ölümü ile yerine geçen oğlu Abdülmecit dönemi ise Türk modernleşmesi'nde çok önemli yeri olan bir döneme sahne olmuştur. Henüz padişahın tahta çıkışından dört ay sonra "memlekette modern devlet anlayışını ve idare prensiplerini ilk defa hakkile sokan devrimci, büyük vatansever Koca Reşit Paşa"⁴⁵ tarafından hazırlanan ve anayasacılık hareketinde önemli bir belge olarak tarihe geçen bir ferman padişah iradesi ile Bab-ı Ali'nin yüksek rütbeli bürokratlarına ve yabancı diplomatlara bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından okundu. Fermanın bu haliyle olmasa da temel yaklaşım itibarıyla aynı içerikte, yani padişahın mutlak yetkilerini hukuk devleti ile sınırlandıracak nitelikte bir ferman olarak daha II. Mahmut döneminde çıkarılması için hazırlıkların yapıldığı, hatta çıkarılma aşamasına kadar gelindiği fakat çıkarılmadığına ilişkin eldeki bilgiler fermanın aslında uzun bir hazırlanma dönemi geçirdiğini göstermesi açısından önemlidir.⁴⁶ Abdurrahman Şeref Efendi Tanzimat-ı Hayriye'nin Sultan II. Mahmut'un son zamanlarında ilanı öngörülmüş iken Akif Paşa'nın direktmesi ile geciktiğini ifade ediyor.⁴⁷

Fermanın hazırlayıcısı Mustafa Reşid Paşa'nın asıl düşüncesi ise; padişahın keyfi yönetiminin bir hukuk devleti ile sınırlandırıldığı ve devleti kurtarmanın yegane çaresi olarak gördüğü "On système immuablement établi" (değişmez esaslara dayalı bir sistem) kurmaktır.⁴⁸

Mustafa Reşit Paşa fermanı hazırlarken; Avrupa devletlerini; "hükümdaran-ı cihan... idare-i emr-i hükümette hukuk-u millet ve kanun-i devlet üzere hareket ettiklerini" cümlesini kullanarak tanımlayan Viyana Sefiri Sadık Rıfat Paşa'dan

⁴⁴ AKIN, İlhan, *Türk Devrim Tarihi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, s. 33. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet öncesi yasama işlevini yerine getiren meclisler için bkz. SHAW, Stanford J.: "The Central Legislative Councils of The Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 1, 1970, s. 51-84

⁴⁵ İNALCIK, Halil: "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelişme Safhaları", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 25 Kasım 1964, s. 11

⁴⁶ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, s. 8

⁴⁷ ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ: *Tarih Müsahabeleri*, s. 40

⁴⁸ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, s. 9

faydalanmıştır.⁴⁹ Tanzimat Fermanı, Avrupa'da hükümdarların kendi yetkileriyle halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vaat eden bir charte (senet) hükmündedir.⁵⁰ Hattın içerdiği pekçok madde daha önceki saltanatın son yıllarında başlamış olanın bir kez daha ifadesidir.⁵¹ Fermanın⁵² içeriği ise; temel insan haklarını; can, mal ve namus güvence altına almaya çalışan bir belge görünümündedir. Ferman mukaddimesinde kanunlara uymamak sonucunda bu duruma gelindiği özetleyerek başlar: "...Yüzelli sene vardır ki gavail-i müteakibe ve esbab-ı mütenevviaya mebni ne şer'i şerife ve ne kavanin-i münifeye inkiyat ve imtisal olunmamak hasebiyle...". Bu başlangıç cümlesini ise; bir kanuna dayanmayan devletin payidar olamayacağı ifadesi takip eder: "..ve halbuki kavanin-i şer'i'ye tahtında idare olunmayan memalikin payidar olamayacağı vazıhattan...". Bu cümle ile kanuna bağlı olmanın fazileti vurgulandıktan sonra asıl önemli olan husus geliniyor. Bir kanunun neleri koruduğu, ne için var olduğu şöyle ifade ediliyor: "...işbu kavanin-i mukteziyenin mevadd-ı esasiyesi dahi; emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz ve namus ve mal...". Bu cümle fermanın can alıcı cümlelerinden biridir. Ve yapılacak kanunların bu temel hakları güvence altına alacak nitelikte olduğunu vurgular. Yine fermanın önemli cümlelerinden birisi şudur: "... saltanat-ı seniyemizden olan ehl-i islam ve millet-i saireye bu müsaadat-ı şahanemize bila istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-ü şer'i iktizasınca kaffe-i memalik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şahanemizden emniyet-i kamile verilmiş..." Bu cümlede ise; bahsedilen temel hakların güvence altına alınmasının aynı zamanda şeriatın da bir hükmü olduğu vurgulanıyor. Bu kaygı yani bir nev'i fermanın hükümlerini meşrulaştırma kaygısı bir çok reform girişiminde olduğu gibi burada da kendisini çok açık olarak gösteriyor. Fermana yöneltilen en önemli eleştirilerden birinin; bu

⁴⁹ KURAN, Ercüment: "Osmanlı İmparatorluğu'nda islam Düşüncesinin Gelişmesi", Türk Kültürü Dergisi , S. 203-204 Eylül-Ekim 1979, Y: XVII, s. 277

⁵⁰ BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*; Bilgi Yayınları, Ankara, 1973, s. 187

⁵¹ SHAW, Stanford J.: "The Central Legislative Councils of The Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", International Journal of Middle East Studies, Vol. 1, 1970, s. 57

⁵² Fermanın günümüz harfleriyle yazılmış metni için bkz: KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref: *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 11-13

hükümlerin zaten şeriat da var olduğu şeklinde yapıldığı düşünülürse fermanın bu meşrulaştırıcı kılıfı ne derece iyi kullandığı daha iyi anlaşılabilir.⁵³

Ferman bu temel insan haklarını güvence altına alması dışında; iktidarı saraydan alıp bürokrasiye devreden hükümler de içeriyor. Bu Tanzimatçıların öncelikle kolladıkları hedeflerdendir. Egemenliğin kullanımında Padişah'a; hükümeti dolayısıyla bürokrasiyi ortak kılan Ferman⁵⁴ esas olarak Osmanlı devletinin işleyişini daha etkin hale getirmek için Bab-ı Ali bürokratlarına daha geniş yetkiler vermeyi hedeflerken hazırlayıcısı Mustafa Reşit Paşa'nın önemli maksatlarından biri de Osmanlı devlet memurlarını, sultanın bizzat uymayı garanti ettiği kanunların korumasından faydalandırmaktır.⁵⁵ Devleti güçlendirmek, merkezileştirmek ise ikinci hedeftir ve daha da ilginç hukuk devleti ideali Tanzimatçılar için bir hedef değil bir vasıta.⁵⁶ Mustafa Reşid Paşa'nın gayelerinden birisi, teb'asının aynı medeni haklardan yararlandığı, vatandaşlığı otomatik olarak veren ve dini ilişkilere dayanmayan bir Osmanlı milleti meydana getirmenin temelini inşa etmektir.⁵⁷

Ferman'da şeriata ısrarlı şekilde atıflar vardır. Bu atıflar devlete yeni bir şekil vermeye, yeni istikamet göstermeye çalışan Hatt'ın; gelmesi muhtemel muhafazakar tepkileri baştan önlemek amacı olarak yorumlanmıştır.⁵⁸ Örneğin Hatt-ı Hümayun'un bir yerinde "işbu kavanin-i ma'delet-ayin muvafık-ı şer-i mübin olarak" denmekte, bir başka yerde ise; "şer-i şerife bundan büyük hizmet" olunamayacağı belirtilmektedir. En sonununda ise; fermanla getirilen esasları kabul etmemenin "ma'azallah-ı teala küfür menzilesinde bulunduğu" özellikle vurgulanmaktadır.

Sonuçta; "...usul-ü atıkayı bütün bütün tağyir ve tecdid..." olarak kendisini tanımlayan Tanzimat Fermanı; anayasal gelişmelerimiz açısından önemli bir yere sahiptir ve hukuk devleti olma yolunda ilk manifestodur⁵⁹. Davison; parlamenter sistem ya da temsili hükümet gibi düzenlemelerin yer almamasından ötürü Hatt'ın

⁵³ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri, s. 14

⁵⁴ ÇAVDAR, Tevfik: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, imge Yayınları, Ankara, 1995, s. 23

⁵⁵ MARDİN, Şerif: The Genesis of Young Ottoman Thought, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1962, s. 157

⁵⁶ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri, s. 18

⁵⁷ MARDİN, Şerif: The Genesis of .., s. 14

⁵⁸ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri, s. 13

anayasaya benzetilmesine karşı çıkar.⁶⁰ Fakat sonuçta Gülhane Hattı hukuk devleti olma mücadelesinde; "Osmanlı Devletini içtimai, siyasi ve hukuki yeni bir nizam ile teçhiz lehinde tatbikat ve fikir bakımından bir çabalaşma bir olgunlaşma" devridir.⁶¹ Getirdiği bu yeni hukuksal düzenlemeler yüzünden Başgil; Tanzimat'a kadar dine bağlı devlet olarak tanımladığı devletin Tanzimat'tan sonra yarı dini bir nitelik aldığını söyler.⁶²

Modernleşme sürecinde Tanzimat'tan sonra Meşrutiyet öncesi son önemli teşebbüs olarak ise; Islahat Fermanı anılır. Kırım Harbi'nin sonunda Paris Antlaşması'ndan hemen önce bakanlar, Şeyhülislam ve gayrimüslim cemaat önderlerinin önünde okunarak Paris Antlaşması'nı hazırlayan devletlere gönderilmiştir. Hazırlanışı ile ilgili olarak yabancı devletlerce hazırlanıp Bab-ı Ali tarafından Hatt-ı Hümayun olarak ilan edildiğine dair iddialar vardır.⁶³ Hatta Tanzimat reformcusu Mustafa Reşit Paşa'nın ağır şartlar içerdiği gerekçesi ile bu fermanı imzalamamasının altında da gerçekte bu aşırı batı etkisinin yattığı iddia edilir.⁶⁴

Islahat Fermanı; Tanzimat gibi anayasa benzeri bir nitelik taşımaz. Yani anayasal hükümler benzeri temel ilkelere yer vermez. Ferman; Tanzimat'taki bu tür vaatleri gerçekleştirmeye yarayacak reformları, somut olarak sayar: Bütçe yapılması, banka kurulması, cizyenin kaldırılması ve Hristiyanlara askerlik ödevinin konması gibi çözümler öneriyordu.⁶⁵ Ferman'da bu husus şu cümleyle ifade edilir: "... Gülhane'de kıraat olunan Hatt-ı Hümayunum ile Tanzimat-ı Hayriyem mucibince her din ve mezhepte bulunan kaffe-i teb'a-yı şahanem hakkında bila istisna emniyet-i can ve mal ve mahfuziyet-i namus için taraf-ı eşref-i padişahanemden va'd ve ihsan olunmuşolan teminat bu kerre dahi te'kid ve te'yid kılındığından bunun kamilen fiile çıkarılması için tedabir-i müessirenin ittihaz olunması..."

⁵⁹ ORTAYLI, İlber: *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 88

⁶⁰ DAVISON, Roderic H.: *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923 The Impact of the West*, University of Texas, USA, 1990, s. 99

⁶¹ OKANDAN, Recai G.: *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İ.Ü. Yayınları, İstanbul, 1957, s. 117

⁶² BAŞGİL, Ali Fuat: *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991, s. 195

⁶³ TUNAYA, T. Zafer: *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*; Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 39

⁶⁴ KURAN, Ahmet Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltit Matbaası, İstanbul, 1959, s. 59.

⁶⁵ BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 190

Islahat Ferman'ın esas ağırlık noktası; ezeli problem olan müslim-gayrimüslim teb'anın eşitliğinin sağlanması idi.⁶⁶ Belge incelendiğinde bu husus hemen dikkati çeker. Asıl gaye olan bu hususun nasıl düzenlendiğine ilişkin şu örnekler verilebilir: "...bir mezhebe tabi' olanların adedi ve mikdarı ne olursa olsun ol mezhebin kemal-i serbesti ile icra olunmasını temin için tedabir-i lazime..., mezheb ve lisan veyahud cinsiyet cihetleriyle sünuf-u teb'a-yı saltanat-ı seniyemden bir sınıf aher sınıfından aşağı tutulmasını mutazammın olan kaffe-i ta'birat ve elfaz ve temyizat muharrerat-ı dianiyeden ilelebet mahv-ü izale kılınması..., teb'a-yı şahanemden hiçbir kimse bulunduğu dinin ayinini icradan menolunmaması, ...teb'a-yı devlet-i aliyemin cümlesi hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyelerine kabul olunacaklarından..." Bunlar ve benzeri örnekler devlet içindeki müslim-gayrimüslim eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik somut adımlardır. Ferman'da bu tür örneklerin çokça sayılması onun hakkında Hristiyanlar için çıkarılmış bir belge olduğu⁶⁷ kanısının hasıl olmasında önemli bir etkidir. Bu görüntüsü ile adeta sadece gayrimüslim teb'anın eşitsizliklerini giderecek bir anayasal düzenlemeyi andırmaktadır. Bu açıdan 1839 Tanzimat Fermanı'nın müslümanlar için, 1856 Islahat Fermanı'nın gayrimüslim teb'a için ve özellikle de Hristiyan teb'a için çıkarılmış belgeler oldukları yolunda yargı oluşmuştur. Fakat 1839 Tanzimat Fermanı müslüman halka bir anayasa veremediği halde, 1856 bildirgesi genel olarak Hristiyan "millet"lerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olmuş ve bu belge onların ulusal bağımsızlıklarının bir manifestosu olmuştur.⁶⁸

Buraya kadar özetlenen çalışmalar içinde "zaruret hali" ile meşrulaştırılmaya çalışılan Islahat Fermanı dahil modernleşme girişimleri içinde anılan bütün çalışmalar şer'i delillerle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu doğaldır, çünkü "millet-i hakime" statüsünde ve çoğunlukta bulunan "millet" İslamdır, müslümanlardır. Dolayısıyla İslam; en büyük meşrulaştırıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi asıl konuya; yani meşrutiyet düşüncesinin nasıl "şer'an meşru" olarak sunulduğu konusuna geçilebilir.

⁶⁶ TUNAYA, T. Zafer: *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*; s. 39

⁶⁷ BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*; s. 190

⁶⁸ BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*; s. 192

"Ne efsunkar imişsin ah ey didar-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten"
Namık Kemal¹

II. BÖLÜM

A. MEŞRUTİYET FEDAILERİ OLARAK YENİ OSMANLILAR

6 Şubat 1866 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde şöyle bir bölüm dikkati çekmekteydi. "Paris'de kurulan bir fesad cemiyetinin hükümet aleyhinde dedikodu ve tahrikatta bulunduğu ve bu rezil kimselerin iftira dolu isimsiz mazbatalar dağıttığı, durumun bilinmesi ve bu gibilere güvenilip inanılmaması..."² Bu kısa alıntı özellikle 1860 sonrası; anayasalı, mukayyed (meşruti) bir düzen isteyen Yeni Osmanlılar Cemiyetinin³ muhalefetine dair ilk belirtiler olarak değerlendirilebilir. Takvim-i Vekayi'nin ifadesiyle bu "fesad cemiyeti"nin üyeleri olan ve batıda Fransız ihtilalinin gündeme getirdiği siyasi düşünce ve idealleri benimseyen bir kısım Osmanlı aydınları, padişahın ve merkezi yönetimin mutlak egemenliğine karşı ilk örgütlü muhalefeti başlatmışlardır. Osmanlı tarihinde modern anlamda kurulmuş ilk muhalefet partisi olarak da değerlendirilen⁴ bu örgütün kuruluş yer ve zamanı hakkında farklı bilgiler ortaya atılmıştır.

¹ NAMIK KEMAL: *Hürriyet Kasidesi*; Aktaran: SUNGU, İhsan: Namık Kemal, CHP Halkevi Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 8

² Takvim-i Vekayi Gazetesi, 6 Şubat 1866

³ Cemiyetin adı; o dönemlerde meşhur bir tamlama olan ve bir çok ülkede aynı adla var olan politik cemiyetlerin adlarından esinlenmiştir. Fransa'da Jeune France, İtalya'da Jeun Italie gibi gizli cemiyetlerin ünvanı taklit edilerek alınmıştır. (SUNGU, İhsan: *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Tanzimatın 100. Yıldönümü Münasebetile Neşredilen Kitaptan Ayrı Basım, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 1) Ortaylı Cemiyetin adının aslında Jeunes Ottomans olmasının daha uygun olduğunu ama; Avrupalılar arasında Osmanlının ulus sıfatlaması olarak bir anlam taşıyamamasından dolayı Jeun Turcs olarak yaygınlaştığını söylüyor. (ORTAYLI, İlber: "Bir Aydın Grubu Olarak Yeni Osmanlılar"; *Tanzimattan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c. 6, s. 1702). Bu adı Namık Kemal "Türkistan'ın Erbab-ı Şebabı" şeklinde tercüme etmesine rağmen, cemiyetin ilk yayın organı olarak Londra'da yayınlanan Muhbir (7. sayıdan itibaren) "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adını kullanarak çıkıyor.

⁴ KARAL, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, c. 7, s. 314

1. Kuruluşu

Yeni Osmanlılar'ın kuruluşu ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi veren "Yeni Osmanlılar Tarihi"nin müellifi Ebuzziya Tevfik "Yeni Osmanlılar namile ortaya çıkan İnkılap cemiyetinin" 1865 Efrenci senesinin (miladi) Hazirandan bir Pazar günü⁵ (Namık)Kemal Bey, Suphi Paşazade Ayetullah Bey, Nuri Bey, Sağır Ahmetoğlu Mehmet Bey ve Reşad Beylerden oluşan beş arkadaş tarafından kurulduğunu söyler.⁶ Bu kuruculara göre amaçları olan mutlakiyet idaresinin meşrutiyet idaresine tebdili için alınacak ilk tedbir bir inkılap cemiyeti kurmaktır. Ve kurucular Sardunya Devleti'nde aynı amaçtaki Carbonari⁷ cemiyetini örnek almayı kararlaştırırlar. Hazırlanan kuruluş programını ise şöyle özetliyor:

"Memleketten mutlakiyet idaresini meşrutiyet idaresine çevirmek için hazırlanan "şerait-i idare"(idare usulünü) yi, ki şimdi buna Kanun-i Esasi (Anayasa) demekteyiz, milletin bir meşru talebi olmak üzere, Muharrem'in onbeşinde, adet olduğu üzere, Bab-ı Ali'yi teşrif eden Padişaha verilecek bir istid'aya ilişik olarak takdim etmek ve kabul ve icrası için, Zat-ı Hümayun (Hünkar) Hırka-i Şerife "tahlife" (yemin etmeğe) davet eylemek hususundan ibarettir."⁸

Cemiyeti kuranların gayeleri ile ilgili olarak Abdurrahman Şeref şöyle diyor: "Bunların gayesi Ali Paşa'nın ağır ve ezici politikasına nihayet" vermek için önce Ali Paşa'yı devirecekler sonra da yerine yeni usûlü kabul edecek, hürriyet esaslarına bağlı bir şahıs getireceklerdi.⁹ Abdurrahman Şeref, burada Yeni Osmanlılar hareketinin önemli bir niteliğini; şahısları, idarecileri ve özellikle Ziya Paşa'da kendisini açıkça gösteren Ali Paşa düşmanlığını ön plana çıkarıyor. Yine Abdurrahman Şeref'in

⁵ Ebuzziya Tevfik başlangıçta; kurulan bu cemiyetin "Meslek" yada "İttifak-ı Hamiyyet" olarak adlandırıldığını söylüyor. TEVFİK, Ebuzziya: *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c. 1, s. 82, Kervan Yayıncılık, İstanbul, 1973

⁶ TEVFİK, Ebuzziya: a.g.e., c. 1, s. 82

⁷ Yine Ebuzziya Tevfik'in verdiği bilgilere göre "Carbonari Cemiyeti, Sardunya gibi küçük bir devleti, Avrupa'nın güneyinde biri İsevilik makamını zulüm ve kötülöklere alet eden Papalığı, diğeri ikisi Tozcana ve Napoli, zulüm üzerinde hakimiyetlerini kurmuş iki müstebit idareyi devirip de adalet ve eşitlik taraftarı bir İtalya devletine çeviren 'Carbonari' (kömürcüler) namındaki genç fedakarlardır." TEVFİK, Ebuzziya: a.g.e., c. 1, s. 83

⁸ TEVFİK, Ebuzziya: a.g.e., c. 1, s. 88

⁹ ABDURRAHMAN ŞEREF: *Tarih Müsahabeleri*, (Sad: KORAY Enver), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 173

bildirdiğine göre cemiyet üyeleri gençler "yeni kabineyi terkiib edecek zevatı tayin eylemek üzere bir gün Ayasofya camiinde toplanmışlar, nezaretlere münevver, dürüst insanları namzet göstermişler, fakat Ali Paşa'nın yerine getirilecek şahıs konusunda uyuşmamışlardı."¹⁰

Ebuzziya Tevfik'in aktardığı bu bilgilerle çelişen bilgiler içeren önemli çalışmalar vardır. Ebuzziya Tevfik'in adeta tarihi bir roman havası içinde sunduğu Yeni Osmanlılar Tarihi'nde çok sayıda hata olduğunu ifade eden Bilgegil¹¹; Ebuzziya Tevfik'in Yeni Osmanlılar'ın kuruluşu olarak gösterdiği tarih ve yerin yanlış olduğunu iddia eder. Bilgegil Yeni Osmanlılar'ın kesinlikle İstanbul dışında yani Avrupa'da kurulduğunu iddia eder. Ebuzziya Tevfik'in bahsettiği, kurulduğunu söylediği örgütle Yeni Osmanlılar'ın hiç bir ilgisi yoktur. Yeni Osmanlılar'dan bazılarının (örneğin Namık Kemal gibi) bu kurlan örgütle kısmi ilişkileri olduğu kabul edilebilir ama bu kurulan örgüt kesinlikle Yeni Osmanlılar değildir. Bilgegil iddialarının burasında kurulan bu örgüt "Meslek Örgütü"dür.¹²

Bilgegil 1867 yılı Haziran ayındaki; parlamenter idareyi tesis maksatlı gerçekleşmemiş hükümet darbesi teşebbüsünü yapmakla itham edilip yargılanan bu cemiyet mensuplarıyla ilgili bir mahkeme mazbatasından yola çıkarak Meslek Cemiyeti'nin kurucularının sadece Sağır Ahmed Bey-zade Mehmed, Gürcü Yusuf Paşa-zade Hacı Nuri ve İskender Bey-zade Reşad Bey olduğunu iddia eder.¹³ Bu örgütün gayesi de Türkiye'de bir millet meclisi kurmaktır. Ama başarısız darbe teşebbüs soncunda cemiyet dağılmak zorunda kalır. Ebuzziya Tevfik'in Yeni Osmanlılar'ın kuruluşu ve amaçları ile ilgili olarak belirttiği şeyler bu Meslek Örgütüne aittir ve Ebuzziya Tevfik bunları yanlış olarak Yeni Osmanlılar'a

¹⁰ ABDURRAHMAN ŞEREF: a.g.e., s. 173

¹¹ BİLGEĞİL, Kaya: Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I Yeni Osmanlılar, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Baylan Matb., Ankara, 1976, s. 398. Bilgegil; Ebuzziya Tevfik Bey'den ve eserinden "eksikleriyle, tenakuzlarıyla, hayal mahsulü lan yönleriyle..." diye değerlendiriyor. BİLGEĞİL, Kaya: Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II: Mütferrik Makaleler, Ankara, 1976, s. 163

¹² Bilgegil; yine Ebuzziya Tevfik tarafından bu örgütün bir diğer ismi olarak zikredilen "İttifak-ı Hamiyet" isminin de yanlış olarak zikredildiğini söyler. Bilgegil'e göre bu tamlama Namık Kemal'in "Meslek Örgütünü" tanımlarken kullandığı bir terkiptir ve Ebuzziya Tevfik bu terkiibi yanlış olarak örgütün ismi olarak zikretmektedir. BİLGEĞİL Kaya: a.g.e., s. 356 ve s. 400

¹³ BİLGEĞİL, Kaya: a.g.e., s. 355, Ebuzziya Tevfik ise bazı Yeni Osmanlı mensuplarını da bu teşebbüs içinde göstermektedir. TEVFİK, Ebuzziya: a.g.e., c. 1, 82

hasretmiştir.¹⁴ Bilgegil'in bu kanaate varmasına sebep olan bilgilerden birisi de Sağır Ahmet Bey oğlu Mehmet Bey'in "İnkilab"da yayınlanan "Keşfi Zamir" isimli bir makalesi ve Ziya Bey'in (Paşa'nın) Fransız gazetelerinden Liberte'de yayınlanan bir makalesidir. Her iki makalede de başarısız darbe teşebbüsüne Yeni Osmanlılar'ın girişmediği iddia edilir. Ziya Bey makalesinde daha doğrusu mektubunda katl olayının; Yeni Osmanlılar'ın büyük davasında başvurulmaya şayan olmayan bir vasıta olduğunu ve Yeni Osmanlılar'ın esas olarak şahıslardan ziyade müesseseleri değiştirmeyi düşündüklerini belirttikten sonra İstanbul'da Meslek Örgütü'nce girilen suikast teşebbüsü ile kendisinin ve reisi olduğu partinin (Yeni Osmanlılar'ı kastediyor) hiç bir ilgisi olmadığını söylüyor.¹⁵ Mehmed Bey'de adı geçen makalesinde kendisinin bu tür bir teşebbüs içinde bulunduğunu ama Yeni Osmanlılar'ın ve onların reislerinin böyle bir eylemin karşısında olduğunu anlatıyor.¹⁶ Bilgegil bu verilerden hareketle Yeni Osmanlılar'ın ve Ebuzziya Tevfik'in Yeni Osmanlılar olarak zikrettiği Meslek Örgütü'nün farklı cemiyetler olduğunu söylüyor.

Adı her ne olursa olsun bildiğimiz bir şey var ki; o da bu başarısız darbe teşebbüsünden sonra hükümetin gerek bu cemiyet mensuplarını ve gerekse cemiyet mensubu olmasa da güçlü kâlemleri ile potansiyel bir muhalefet kaynağı olarak gördüğü kişilere karşı bazı tedbirler aldığıdır. Hükümet bu türden kişilerden bazılarını tutuklayarak, bazılarını da çeşitli görevlerle Dersaadet (İstanbul) dışına göndererek tepkisini gösterdi. Bu arada hükümetin Mısır'daki veraset usulünü değiştirmesinden dolayı bu haktan mahrum kalan Mustafa Fazıl Paşa'nın da hükümete karşı bir tavır içindeydi. Fazıl Paşa¹⁷ bunun üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı etrafında örgütlenmeye çalışan ve hükümet tarafından cephe alınan kişilere bir mektup yazarak onların maiyetlerini temin

¹⁴ BİLGEĞİL, Kaya: a.g.e., s. 355-360 ve KORAY, Enver: "Yeni Osmanlılar", Belleten, Nisan 1983, cilt: XLVII, sayı: 186, s. 563-582

¹⁵ BİLGEĞİL, Kaya: a.g.e., s. 416-417

¹⁶ BİLGEĞİL, Kaya: a.g.e., s. 435-436

¹⁷ Bilgegil; Mustafa Fazıl Paşa'nın Yeni Osmanlılar'ı Bab-ı Ali'yi tehdit için bir silah olarak kullanarak şahsi ihtiraslarını gerçekleştirmeye çalıştığının düşünülebileceğini söyler. BİLGEĞİL, Kaya: Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma, s. 124, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979. Koray'da bu düşüncededir. Şöyle diyor: "Şahsi çıkarları için bu gençlerin Avrupa'ya kaçmalarını ve orada geçimlerini sağlayan Mısırlı Prens, amacının İstanbul hükümetiyle anlaşmak suretiyle gerçekleşmekte olduğunu görünce onları bir anda terketmekten çekinmemiştir. Ziya Paşa, Prens kendilerini nasıl aldattığını ve kendilerinin ona nasıl kandıklarını anlatmak için:

'Çekip bizi göttürdüler şüttür gibi katar ile

İşin neticesi budur, şu öndeki humar ile", KORAY, Enver: a.g.m., s. 580

edeceğine dair bir teminat verip onları daha rahat çalışmak üzere Paris'e davet etti. Fazıl Paşa mektubunda;

"Memleketimizin sürüklenmekte olduğu tehlikeler hepimizin malumudur. Zaman bizlere mukaddes bir vazife yüklemiştir ki o da henüz vakit varken, Devleti tehlikeye düşmekten kurtaracak engeller vücuda getirmeye çalışmak ve istiklal için başarı sağlamaktır. Sizler memleketimizin, aydın fikirleri ile meşhur olmuş iki yazarısınız. Yurtseverliğiniz, gayretiniz, kabiliyetiniz, sizi çekemeyen ve memurlukla sürgün etmek isteyen vatani harap edenlerce bile kabul edilmiştir..."¹⁸

Bu davet Yeni Osmanlıların fikri mücadelelerini Paris'e taşıdı. Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa), Ali Suavi gibi önemli kalemler Parise gittiler. Abdurrahman Şeref Efendi Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'da birlikte çalıştığı kişilerle ilgili olarak şöyle diyor: "Yeni Osmanlılar Paris'de tahsilde veya hizmetli bulunan müslim veya gayri müslim gençlerimiz ve üçüncü Napolyon'un idarei müstebitanesinden müşteki olan hürriyetperver şübhanı dahi karıştıracak bir cemiyeti siyasiye tesbit ettiler. Meşhur gazeteci ve müverrih Leon Cahon da içlerinde idi"¹⁹.

Burada Yeni Osmanlılar'ın kuruluş bildirgesi niteliğinde değerlendirilen bir belge özelliği taşıyan "Sultan Abdülaziz Han'a Paris'de Cem'iyet-i ahrar Reisi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa Tarafından Gönderilen Mektub"la ilgili bir parantez açmamız gerekli. Paşa bu mektubunda padişaha açıkça bir sistem değişikliği önermektedir. Bilgegil Paşa'nın mektubunda dört konuda tavsiyelerin bulunduğunu zikreder. Bu dört konu: Adalet, hürriyet, usul değişikliği ve laikliktir.²⁰ Bu mektupla ilgili ilginç bir tartışma mektubun Fazıl Paşa tarafından bizat yazılmadığına ilişkindir. Ali Suavi; mektubun bir Ulahlı tarafından yazılıp Paşa tarafından imza edildiğini iddia ediyor.²¹ Bilgegil ayrıca "Reform in the Turkey" başlıklı bir yazıda da yine aynı tür bir bilginin yani; bu mektubun prensten para almak amacındaki bir Ulah gazetecisi tarafından yazıldığını söylüyor.²² Davison da buna benzer nitelikte bir bilgiden bahseder.

¹⁸ EBUZZİYA TEVFİK: a.g.e., c. 1, s. 65

¹⁹ ABDURRAHMAN ŞEREF: a.g.e, s.175

²⁰ BİLGEĞİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 35,

²¹ Aktaran; BİLGEĞİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 87

²² BİLGEĞİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 87

Davison'a göre Abdülaziz'i yazılan bu mektup 1831'de Piedmont'lu Charles Albert'e yazılan belağatli bir mektubu anımsatan bir görüntüsü vardır. Her iki mektubun da: "Efendim; saraylara en zor giren şeyin doğruluk olduğu bir gerçektir." cümlesiyle başladığını söyler.²³

Yeni Osmanlılar Avrupa'da mücadelelerine çeşitli gazeteler çıkararak devam ettiler. Bunlar: Muhbir, Ulum, Hürriyet, Muvakkaten Ulum Müşterilerine, İnkılab vs. Cemiyetin ilk yayın organı sayılabilecek Muhbir'in logosunda çok iddialı bir slogan var: "Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur yine çıkar"²⁴. Bu cümle İstanbul hükümetine açık bir meydan okumadır.

Yeni Osmanlılar çıkardıkları yayınlarda devletin içinde bulunduğu duruma ilişkin geniş eleştiri ve tespitlerin yanında kendi çözüm önerilerine de geniş şekilde yer verirler. Özellikle içinde yaşadıkları; Gülhane Hattı'nın ilanı ile Meşrutiyet'in ilanı arasındaki dönem olan Tanzimat Dönemi'ne ilişkin eleştirileri; Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşunda önemli bir nitelik taşır. Eleştirilerinin odak noktasını devleti içinde bulunduğu duruma getirdiğini düşündükleri Tanzimat idarecileri ve onların yanlış politikaları oluşturur. Genel olarak Tanzimat'a daha doğrusu Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na bakışları olumludur. Bu dönem Yeni Osmanlı düşüncesini oluşturan kişilerin yetiştikleri dönem olduğundan dolayı bu döneme ilişkin eleştirileri aslında onların mevcut siyasal düzene ilişkin eleştirileri anlamını taşıması açısından da önem taşır.

2. Tanzimat Eleştirileri

1839 yılında Gülhane Hattı'nın okunması ile başlayıp Meşrutiyetin ilanı ile son bulan dönemi Tanzimat Dönemi diye nitelemek genellikle yapılan bir nitelemedir. Fermanın okunması ile başlayan dönem; özellikle 1850'lerden sonra Ali ve Fuat Paşa'ların belirleyici rol üstlendiği; bir "Tanzimat aristokrasisinin" yönetimi

²³ DAVISON, Roderic H.: *Reform in The Ottoman Empire 1856-1876*, Gordian Press, New York, 1973, s. 203

²⁴ Muhbir, sayı: 1

halini almıştır²⁵. Bunun sebebi Tanzimatçılar tarafından hedeflenen ve başarılan bürokrasiyi padişah kaprisiniden kurtarma düşüncesinin bürokrasideki memurları kontrolsüz bir duruma itmiş olmasıdır. İlber Ortaylı Yeni Osmanlılar hareketinin bir bakıma bürokrasinin üst katmanlarına karşı bir direnişle başladığının altını çizer.²⁶ II. Mahmud döneminde geliştirilen modern sivil eğitim sistemiyle yetişmiş "Genç Osmanlı" kuşağı Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat kuşağını fazla yavaş bularak eleştiriyorlardı.²⁷ "Tanzimat aristokrasisine ve Tanzimatın yüzeysel saydıkları Batılılaşmasına" karşı koymak düşüncesi Yeni Osmanlılar'ın üzerinde anlaştığı önemli tutumlardan biri olarak değerlendirilir.²⁸

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri özellikle Namık Kemal ile Ziya Paşa bir çok yazılarında Tanzimat konusunu ele almış ve Tanzimatın gayeleri, iyi-kötü yönleri, tatbikinde meydana gelen hatalar Reşit Paşa ve haleflerinin tutumları, Tanzimatın memlekette doğurduğu ikilikler hakkında fikirlerini açıklamışlardır.

a) *Genel Olarak Tanzimata Bakışları*

Namık Kemal; Gülhane Hattını "hukuk-u beşerin muhafazası için yapılan mucizat-ı adaletten biri"²⁹ olarak değerlendirdiği bir makalesinde bu fermanın; zahirde hukukla ilgili herkesin hayatına, malına, ırzına kafil olmak amacıyla görünmesine rağmen sırf siyasi bir eser olduğunu ve "hakikatte devletin hayatını temin maksadile ilan olunmuş idi" diyor.³⁰ Yine İbrette "Nüfus" başlıklı bir makalede ise Tanzimatla ilgili şunları söylüyor; "asrımızca mebde-i saadet tabirine şayan olan Tanzimat tarihinden beri zulüm gibi, ilel-i sariye gibi, muharebe gibi düşman-ı hayat olan belalar binnisbe pek çok azalmış olduğundan zannetmeyiz ki tenakusta olalım"³¹

²⁵ MARDİN, Şerif: "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c. 6, s. 1699

²⁶ ORTAYLI, İlber: "Bir Aydın Grubu Olarak: Yeni Osmanlılar", s. 1702

²⁷ SHAW, Stanford J.: "The Central Legislative Councils of The Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", International Journal of Middle East Studies, Vol. 1, 1970, s. 63

²⁸ MARDİN, Şerif: "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", s. 1698

²⁹ NAMIK KEMAL: İbret Gazetesi No: 46, 5 Teşrinisani 1872

³⁰ NAMIK KEMAL: a.g.m.

³¹ NAMIK KEMAL: İbret Gazetesi No:9 25 Haziran 1872

Bu ifadeler Yeni Osmanlılar'ın "Gülhane Hattı"na yükledikleri değeri gösteren ifadelerdir.

Fermanın hazırlayıcısı Reşit Paşa için ise "Hızır-ı Sani" nitelemesini uygun gören Ziya Paşa Hürriyet'de yayınlanan makalesinde Reşit Paşa için: "...Şu kadar deriz ki Avrupa'nın Devleti Osmaniye için zahib olduğu akide-i sakimenin tehlikesini herkesten evvel gören ve def'i esbabına teşebbüs eden Reşit Paşadır" diyor.³² Namık Kemal de; Reşit Paşa hakkında benzer düşüncelere sahiptir. Paşa için şu ifadeleri kullanıyor: "...Devleti aliyenin en büyük bahtiyarlıklarından biridir ki bu kadar şiddetli bir hatar içinde Reşit Paşa zuhur eyledi. Tanzimatı ilan ile Devlet-i Aliyeyi kurturdu."³³

b) Eleştirileri

Yeni Osmanlılar Gülhane Hattı ve onun hazırlayıcısı, Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa'ya saygı duyar ve onun yaptıklarını takdir ederler, ama Tanzimat reformlarının onun ölümünden sonra tuttuğu istikamete ilişkin rahatsızlıklarını da eleştirileri ile dile getirirler. Yeni Osmanlılar'a göre asıl kusur Tanzimatın uygulayıcısı olan bürokratların yüzeysel ve yanlış uygulamalarındadır. Bu noktada en çok yüklendikleri idareci Sadrazam Ali Paşa'dır. Özellikle Ziya Paşa Ali Paşa'ya karşı adeta bir düşmanlık besler. Namık Kemal'in Ali Paşa hakkındaki şu cümlesi, onların Ali Paşa'ya bakışları ile ilgili önemli bir göstergedir. Namık Kemal Ali Paşa'nın ölümü üzerine şöyle der: "Hake defnettiklerinde söyledim tarihini. Yere geçti Sadr-ı Ali vardı der ki esfele (Toprağa gömdüklerinde tarihini söyledim, yere geçti Alinin vücudu cehennem dibine vardı)"³⁴ Temelde idarecilerden kaynaklanan bu konudaki eleştirileri dört ana başlık etrafında toplanabilir.

(1) Avrupa Kefaleti

Yeni Osmanlılar Ferman'ın ilan edilmesinden sonra Avrupa kefaleti altına verildiğini iddia ederek bunu şiddetle eleştirirler. Mardin; Namık Kemal tarafından bu fermanın, imparatorluğun Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından tehdit edildiği bir sırada, Avrupa devletlerinin yardımını temin etme düşüncesiyle Batılı devletlere

³² ZİYA PAŞA: Hürriyet Gazetesi, No:34, 15 Şubat 1869

³³ NAMIK KEMAL: İbret Gazetesi, No: 46

³⁴ ABDURRAHMAN ŞERFE EFENDİ: Tarih Müsahabeleri (Sad: KORAY, Enver), Kültür ve

verilen bir taviz olarak ve Avrupalı güçlere Hıristiyan teb'anın korunduğunu göstermek şeklinde algılandığını belirtiyor.³⁵ Fakat Yeni Osmanlılar bunun bir mecburiyetten kaynaklandığının da farkındadırlar.

Namık Kemal İbret Gazetesindeki bir makalesinde bu konuda şöyle diyor: "Tanzimatın en ziyade mazhar-ı tariz olacağı bir cihet Avrupa kefaleti altında bulunmasıdır." Dedikten sonra, bu durumun o günün şartları açısından "ihtiyaç" olduğuna dikkat çekerek şöyle diyor:

"...Bu hallerden anlaşıldı ki Reşit Paşa mesela esbab-ı tahaffuzunu istihsal için tebdil cellat beslemeğe mecbur olan kavimler gibi zaruri hilaf-ı tabiat bir kudrete müracat etmeğe ihtiyaç gördü. Müracaat etti. Müracaatinin semeresini de istihsal eyledi. Zira Tanzimat ilan olunmamış olsaydı ne Mısır meselesini tesviye edebilirdik ne memleketeyn ve Karadağ ve Sırbistan gürültülerini birkaç kereler defe muktedir olurduk."³⁶

Ziya Paşa'da bu durumun yani batı ile müttefik görünme, onları memnun etme çabasının özellikle Rusya tehlikesi açısından kaçınılmaz olduğunu kabul ettiğini belirttikten sonra; bu durumun daha sonraları suistimale uğradığına dikkat çekiyor: "...ve şu beliyiye-i umumiye'nin def'i mazarratı hakkında derkar olan menafii müteakabile sebeble düveli garbilenin kuvvetlerini arkamızda sahip ve muin tutmak için Avrupa'nın ticaret ve menafii'nin memleketimize çekmek iktiza-yı maslahattan olduğu gayrimünker olmakla beraber bu tedbirin bizi ikna edecek mertebede su-i istimal edilmesine dahi dikkat olunmak icab-ı akıl ve hikmetten idi. Lakin hayf ki hırs-ı ikbal ve menafii şahsiye belaları bu dakikanın icrasına mecal bırakmadı..."³⁷ Paşa'ya göre bu suistimalin başlangıç noktası da Mustafa Reşit Paşa'nın bizzat kendisidir. Ziya Paşa şöyle diyor: "... Vaktaki müteveffa Reşid Paşa nüfuzu süferayı kendine paştıbanı ikbal etmek yolunu tuttu; sefaretler dahi himayelerini pahalı satmağa başladılar. Her def'aki Reşid Paşa mesnedinden düşülür, bir sefaretin

³⁵ MARDİN, Şerif: *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1962, s.163

³⁶ NAMIK KEMAL: İbret Gazetesi, No:46

³⁷ ZİYA PAŞA: Hürriyet Gazetesi, No:42, 12 Nisan 1869

kuvvetiyle tekrar yerine getirilirdi..."³⁸ Aynı yazıda Reşit Paşa'yı bu davranışı nedeniyle "ecnebi müdahalesini aşırıya çıkarmakla" da suçlar.

Yeni Osmanlılar'ın "Avrupa kefaletine" paralel olarak eleştirdikleri bir başka nokta da sefaretlere verilen bu tavizler yüzünden Osmanlı tebasından olanların yabancılara göre işlerini daha zor görür hale gelmesi ve özellikle taşralarda yabancılara, konsolosların müdahalesinin memur atamalarına varıncaya kadar etkili olmasıdır. Ziya Paşa'ya göre Tanzimat'a kadar "Dersaadetdeki ecnebi sefaretler" sadece "teb'alarının umur ve hususlarına bakmak ve devletlerinden aldıkları talimat-ı mahsusaları Babıaliye tebliğ etmek"le meşgul iken; "Reşid Paşa'nın nüfuz-u süfera-yı kendine peştiban-ı ikbal" tutmasıyla işlerin tamamen değiştiğini şu örnekleri vererek ifade ediyor:

"...Bir tercümanın saray-ı hümayuna gidüp bir kaç söz söylemesi ile bir sadrazamın azledildiği ve diğerinin ifadesi ile aherinin Hariciye Nezareti'ne ta'yin olduğu defaat ile vuku' buldu. Bir tercüman Hariciye Nazırı'nın yazı tepsisi üzerinden kalemi alıp nazırın eline vererek istediği kelimeyi yazdığı ve bir sefir sadrazamla görüşmek için Babıali'ye gelerek sadarete mahsus olan sandalyanın üzerine kurulup oturduğu ve Sadrazam olan zatın onun karşısındaki misafir sandalyesinde ecnebi gibi büzülüp oturduğu nice kere görüldü..... Bundan naşi devletimizde akıl ve tedbir ve iffet ve hamiyet ile muttasıf olan memurlar birer birer işten çıkarılıp onların yerine Babı Ali'nin mizaç ve meşrebine muvafık olanlar getirilmekle kainata karşı mucib-i şikayet olan şu kaht-ı rical hali meydana geldi."³⁹

Bu örnekler Yeni Osmanlılar'ın Babıalinin ıslahatlarda başarılı olamamasının sebebi olarak yabancı devlte elçiliklerini göstermelerinin de örnekleridir.

Yeni Osmanlılar'ın yine bu konu ile bağlantılı olarak eleştirdikleri bir başka husus da; Tanzimat idarecilerinin yüzeysel bir şekilde Avrupa kültürünü taklit etmeleridir. Yeni Osmanlılar bu anlamda Tanzimatçıların tiyatro yapmak, dans

³⁸ ZİYA PAŞA: Hürriyet Gazetesi, No; 48, 24 Mai 1869

³⁹ ZİYA PAŞA: Hürriyet Gazetesi, No: 55, 12 Temmuz 1869

salonlarına sıkça uğramak, birisinin karısına sadakatsizlikte zinada özgür olması, Avrupa tuvaletler kullanma ve kadınların dekolte giyerek dolaşmaları olarak Avrupa'yı anladıkları ve bu şekilde yüzeysel bir taklitten öteye geçemediklerini söylüyor.⁴⁰

(2) Eşitlik Meselesi

Bu dönemde ilan edilen bir başka önemli ferman olan Islahat Fermanı ile getirilen "müsavat" ilkesinin; Batılı ülkeleri hoş tutmak uğruna müslümanlar aleyhine uygulandığı iddiası, Yeni Osmanlılar'ın "müsavat" ilkesine yönelttikleri eleştirinin temel sebebidir. Yeni Osmanlılar'a göre getirilen müsavat ilkesi hep müslümanlar aleyhine kullanılmıştır. Ziya Paşa, "...Bütün Avrupa devletleri mazlum-u sırf zannetikleri Hristiyanlar üzerine kanat açıp kat'a teba'ayı İslam'ın ıslahına dair şakki şefe etmedikleri cihetle Hristiyanlar'ın birinci derecede hamileri ecnebi sefaretlerdir. Ve ikinci derecede ma'lum olan imtiyazatı havi patrikhaneleri vardır. Ve üçüncü derecede cemaat-i milliye meclisleri ve intihabi umumi ile mansub mecalisi memlekette vekilleri bulunur... Amma bir müslüman güneş gibi hakkı zahir olduğu halde memurin ve zalemei eyaletten birinin pençei gadrine düşer olsa halini kime şikayet ve hakkında kim merhamet ve şahadet eder? Hiç cürmü yok iken senelerce mahbus kalsa da'vacısı kim olur? Müsavat buna mı derler?...Amma şurası iyice anlaşılmalıdır ki bizim bu mütalaaları irad etmekten maksadımız Hristiyanlar hukuku meşru'larına nail olmasınlar ve asla mansib ve memuriyette kullanılmasınlar, hakaret görsünler demek değildir. Belki muradımız madem ki devlet yalnız teba'ai Hristiyanın imtiyazını ta'ahhüd etmeyib bilcümle teb'anın hukuku müsavatını resmen i'lan eylesin. Şu kimsesiz müslümanları dahi hakkı olan imtiyazatı tab'ilerine mazhar etmesini arzudan ibarettir."⁴¹

Aynı konuda Namık Kemal de benzer düşüncelerini "Müsavat" başlıklı bir yazısında şu sözlerle ifade ediyor: "... şurasını da unutmayalım müsavatın en garib bir suretle fıkdanı bizde görülüyor. Biz ki müslümanlarız vatanımıza hem paramızla hem

⁴⁰ MARDİN, Şerif: The Genesis..., s.115

⁴¹ ZİYA PAŞA: Hürriyet Gazetesi, No:15, 5 Teşrinievvel 1868

canımızla hizmet ederiz. Sair vatandaşlarımız ki edyanı saire ashabıdır, bu hususta yalnız para sarfederler, acaba bize kavaslık onlara köşe sarraflığı divan-ı kudretten tevcih olunmuş bir hikmet midir?"⁴²

(3) Şeriattan Uzaklaşma

Siyasal düşüncelerini meşrulaştırma yolu olarak İslam dininden faydalanan Yeni Osmanlılar'ın; Tanzimata en önemli eleştiri noktalarından biri Tanzimat idarecilerinin şeriattan uzaklaşma ve şariat dışı kanunlar yapmaya teşebbüs etmiş olmaları ile Reşid Paşa'nın kendisine tiranlık yolunu açmaya çalışmasıdır.⁴³ Tanzimat'ın getirdiği ikili hukuki yapı nedeniyle şeriattan ayrı bir kısım düzenlemeler yapılması şeriattan uzaklaşılmasının en büyük delili olarak sunulur.

Yeni Osmanlılar'dan Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın bu konudaki eleştirileri çok dikkat çekici. Örneğin Namık Kemal Hürriyet'deki bir makalesinde şöyle diyor: "Bir memlekette iki nev'i kanun olmaz. Adalet hakayık-ı eşyadandır. Asla tagayyür kabul etmez. Kavaid-i şer'iyye'ye tatbikan belki Avrupa'da daha muntazam kanunlar tanzim olunabilir ve bu davamızı bilcümle ulema tasdik eder. Hal böyle iken niçin yalnız muamelat-ı nasa dair bir mecelle ile iktifa olunsun da bir kanunu şer'i tanzimine bakılmasın. Endülüsü mağbut-u cihan ve hala dillere destan eden şariat emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz ve namusa kafi değil midir?"⁴⁴

Ziya Paşa'da namık Kemal'le aynı düşüncelere sahip. Avrupa'da bulunduğu sırada yazdığı ve Avrupa'da neşrettiği Terkibi Bend'inde şöyle diyor:

"İsnad-ı taassup olunur merd-i gayyura
Dinsizlere tevcih-i reviyet yeni çıktı
İslam imiş devlete pabend-i terakki
Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı
Milliyeti nisyan ederek her işimizde

⁴² NAMIK KEMAL: "Müsavat", Hadika Gazetesi, No:5, 14 Teşrinisani 1872

⁴³ MARDİN, Şerif: The Genesis..., s. 115

⁴⁴ NAMIK KEMAL: Hürriyet No:50, 7 Haziran 1869

Efkar-ı Frengi tabiiyet yeni çıktı
Eyyvah ki bu bazicede bizler yine yandık
Zira ziyan ortada bilmem ne kazandık" ⁴⁵

Ziya Paşa'nın serzenişi Tanzimat'la gündeme gelen geri kalmışlığını sebebinin dine yükleyen anlayışadır. Ziya Paşa ise; bu konuda tam karşıt bir düşüncededir ve ona göre geri kalmışlığın sebebi şer'a muğayir düzenlemeler ve politikalardan kaynaklanmaktadır. Bu politikaları üreten ve uygulayanlar ise; Tanzimat idarecileri ve özellikle Reşid Paşa ekolünden hedef adamlar olan Ali ve Fuat Paşalardır:

"... Millet için sebkât eden emeklerine gelince bunun ad ve ihsası kabul olamaz. Ezcümle halkı müslümanlık taassubundan kurtarmak için az mı himmet etdiler? İşte ticaret mahkemeleri ve temyiz ve hukuk meclisleri yapıp şeriat mahkemeleri yalnız karı koca ve nikah ve miras davaları gibi sırf umur-u mezhebiyeye müteallik işler kaldı.... Bu zatların familyalarından görülen emsal üzerine ekseri rical-i devlet familyalarından İslamiyet'e mahsus olan ırz ve edep ve namus ve haya ref' olundu. Yaşamak, ferace kalkmak derecesine geldi. Entari yerine fistan moda oldu. Beyoğlu mağazalarında ve sarrafhanelerinde çırlı çıplak fistanlarla kolkola Frenklerle dans etmek ve Fransızca bonjour monsieur, merci gibi birkaç kelime ile nezaket satmak hüsnü terbiyeden ... Sayelerinde umum milletin bozulan bu ahlakına terbiyei zamane ismini vermekle iftihar gösteriyorlar."⁴⁶ Bu eleştiriler aynı zamanda Tanzimat idarecilerinin Batılılaşma çabalarını yüzeysel ve şekilci olarak algıladıklarının bir göstergesidir.

(4) Tanzimatla Gelen Siyasi Hakların Yetersizliği

"Usul-ü Meşveret" ve "Kanun-i Esasi" mücadelesindeki Yeni Osmanlılar'ın Tanzimatçılara yönelttikleri önemli eleştirilerden biri de ortaya "hürriyet-i efkar ve hakimiyet-i ahali" konularını düzenleyen bir nizamname koyamamış olmalarıdır. Tanzimat'ın getirdiği hakları tasdik eder ve saygı duyarlar ama yetersiz bulurlar. Bu eleştiri Namık Kemal'in şu cümlelerinde çok net bir şekilde ortaya konur: "Gülhane

⁴⁵ ZİYA PAŞA: *Terkibi Bend*, Aktaran: İhsan SUNGU: *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, s.37

⁴⁶ ZİYA PAŞA: "Karıncı Kanatlandı", *Hürriyet*, No: 35, 22 Fevriyer 1869

Hattı eğer mukaddemesinde tesis-i müddeâ ettiği ahkam-ı külliye-i şeriyeyi yalnız emniyet-i can ve mal ve namus ile tefsir eylediği hürriyet-i şahsiyeye hasretmeyerek hürriyet-i efkar ve hakimiyet-i ahali ve usul-ü meşveret gibi bir çok esasları dahi kamilen ilan etmiş olsaydı o vakit Hilafet-i İslamiye için bir şartname-i esasi hükmünü alabilirdi."⁴⁷ Yeni Osmanlılar'ın "usul-ü meşveret"e yükledikleri anlamlardan belki de birincisi bir "nizam-ı esasiye"nin yapılmasıdır. Elde mevcut düzenlemeler hiçbirinin vatandaşların siyasi haklarını ve özgürlüklerini düzenleyen bir bütün arz etmemesi onları bu düşünceye itmiştir. Bu eksiklik Tanzimatçılar tarafından da giderilememiştir. Tanzimatçıların getirdiği düzenlemeler de bir nizam-ı esasiye hükmünde değildir. "Bir kere bizim idarenin nizam-ı esasiyesine bakalım, bugün elde Gülhane Hattı var, geçenki nutk-u hümayun var. Vakıa bunların heyet-i umumiyesine bakılsa bazı ibarelerinin ma'na-yı hakiki ve lazimiyesinden oldukça nizam-ı esasiye denebilecek bir takım kavaid istinbat olunabilir, fakat hiç birinde bir mütemeddin devletin esas idaresi olabilecek kadar vuzuh ve intizam bulunmadıktan başka kiminde 'serbestiyet derecesine varmaksızın' ta'biri gibi ahalinin inkar-ı hürriyetini icab eder kayıd ve kiminde dahi tafsilat-ı idareye müteallık bir çok zevaid görülür. Madem ki hukuk-u beşer akıl ve nakil ile muayyendir ve medeniyetimizin bugünkü hali ve mevkiî meydandadır, iktiza eder ki zikrolunan hat ve fermanlar şu iki esas i'tibarile tevfiğ edecek surette tashih -yani zevaid-i tenkih, mübhemat-ı tavzih- ve mesela hakimiyet-i halka ait olmak münasebetile herkesin hükümete nezaret-i ve ondan dolayı muamelat-ı devletin takriren ve tahriren muhakemesine icabı kadar hürriyeti gibi lazım olan kaideler tasrih olunarak bir nizam-ı esasiye hattı ilan olunsun."⁴⁸ Yeni Osmanlılar'ın istekleri hem vatandaşların hak ve hürriyetlerinin ve hem de hükümetleri kanun dairesinde icraata zorlayıcı temel kuralların yer aldığı bir nizamnamenin yapılmasıdır.

"İdare-i Cumhuriye ile Hükümet-i Şahsiye'nin Farkı" başlığını taşıyan yazısında "hükümet-i şahsiye"yi "..işin başında bulunan kim ise istediğini yapar.

⁴⁷ NAMIK KEMAL: İbret, No: 46

⁴⁸ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm fil Emr", Hürriyet, No: 4, 30 Temmuz 1285

İstediyini cennete istemediyini cehenneme koyar. Himaye ettiği şahıstan biri müttehem olsa pençe-i kanundan kurtarır" şeklinde kanunların herkese eşit uygulanmadığı hükümet şekli olarak tanımlayan Ziya Paşa; Babıaliyi hükümet-i şahsiyelerin İran'dan sonraki en kötü örneği olarak nitelendirir⁴⁹. Talepleri ve eleştirileri bu yöndedir. Kanunların uygulanmasını, herkese eşit uygulanmasını sağlayıcı bir nizam-ı esasiye her şeyin çözüm olarak görülür.

Namık Kemal ve diğer Yeni Osmanlılar bu siyasi hakların temini konusundaki isteklerinin gerçekleşeceği sistem olarak ise kendi tabirleriyle "usûl-ü meşveret" ve "kanun-i esasi" ilan olarak görüyorlardı.

3. Siyasi Fikirleri

Bütüncül bir Yeni Osmanlı düşüncesinden bahsetmenin zorluğuna rağmen Yeni Osmanlı düşüncesi şöyle tanımlanabilir: "...Batının ortaya attığı sorulara ve kabul ettirdiği evrensel değerlere yine Batının verdiği cevaplar doğrultusunda, kendi tarihleri ve büyük kısmını İslamın teşkil ettiği düşünce mirasından cevaplar getirmek olarak özetlenebilir."⁵⁰ Batıdan aldıkları kavramların İslami gelenekteki karşılıklarını bulmak şeklinde de ifade edilebilir. Bu noktada Yeni Osmanlı'larla ilgili ilginç bir değerlendirmeyi anmak yerinde olacaktır. "Yeni Osmanlılar'ın ideologlarının politik görüşlerinin önemli özelliği olan meşrutiyet, parlamentarizm gibi fikirleri dinsel kanıtlarla sunmalarından dolayı Karl Marx ilk Türk meşrutiyetçilerini Kurana dayanan Purist Partisi olarak nitelendirdi."⁵¹ Ercüment Kuran ise fikirlerinin kaynağının XVIII. yy. Batı filozofları olduğunu belirterek; Yeni Osmanlılar'ın bu filozoflardan aldıkları tabii haklar, hürriyet ve adalet gibi kavramları İslami esaslarla bağdaştırmaya çalıştıklarını söyler.⁵² Ayrıca Davison; Yeni Osmanlılar'ın

⁴⁹ ZİYA PAŞA: "İdare-i Cumhuriye ile Hükümet-i Şahsiyenin Farkı"; Hürriyet, No: 99, 14 Mayıs 1869

⁵⁰ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 100

⁵¹ PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç: "Türkiye'nin Toplumsal Fikirlerinin Tarihinde 1860-1870 Yıllarındaki Türk Meşrutiyetçilerinin Rolü", VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, c. III, s. 1777-1787

⁵² KURAN, Ercüment: Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 36

Abdolonyme Ubicini gibi Türklerle yakın ilişkisi ve Türkler üzerine çalışmaları olan Avrupalılardan da etkilendiğini söylüyor. Davison'a göre Ubicini'nin modern demokrasilerin millet egemenliği, genel oy kullanımı (biat kavramından hareketle) gibi ilkelerinin asıl temellerinin İslam dini tarafından zikredildiğine yönelik yazıları Yeni Osmanlılar için ilham kaynağı olmuştur.⁵³ Mardin ise; Yeni Osmanlılar'ın fikirlerinin kaynağının dini olduğunu ve argümanlarının politik teoloji ve geleneksel yazarlar tarafından geliştirilen İslami devletin resmi idealine dayandığını söyler.⁵⁴

Yeni Osmanlı düşüncesine sahip olarak bilinen kişiler arasında tam bir fikir birliği olmadığı bilinen bir husustur. Cemiyetin fiili olarak üzerinde anlaştığı tek konunun hükümete muhalefet etmek olduğunu söylemek yanlış olmaz. Fakat düşünce bazında Yeni Osmanlı düşüncesinin temel vasıflarından birincisi demokratlık ikincisi ise; hürriyet efkârı ve devletin ayakta kalabilmesi için onu güçlendirecek köklü reformların yapılması ile devleti oluşturan muhtelif halkları bir arada tutabilecek bir siyasi kardeşlik yaratmaktır⁵⁵.

Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ile Cemiyet üyeleri arasındaki fikir bazındaki farklılıkların somut bir bölünme doğurması arasında çok yakın bir bağ olduğu iddiasında olanlar olmakla birlikte; Paşa İstanbul'a dönmemiş olsaydı dahi grup arasındaki beraberliğin huy, karakter, emel, şikâyet, dert ve İmparatorlukta sorunların çözümü için yapılması gereken şeyler hakkındaki görüşler açısından üyeler arasındaki farklılık yüzünden devam edemeyeceği açıktır.⁵⁶ "Gayri mütecanis topluluk, bu zihniyetleri, menfaatleri ve hayat görüşleri farklı gençlik"⁵⁷ olarak nitelenen toplulukta ki farklı düşünce ortamı ile ilgili Mardin şöyle diyor: "Yeni Osmanlılar hareketi genellikle bir bütün olarak incelenir. Oysa hareketin içinde en aşağı üç ayrı eksen bulmak mümkündür. Şinasi'nin kompleksiz batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve

⁵³ DAVISON, Roderic H.: *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923 The Impact of the West*, University of Texas Press, USA, 1990, s. 98

⁵⁴ MARDİN, Şerif: *The Genesis...*, s. 81

⁵⁵ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Siyasi İdeoloji Olarak...*, s. 95-96

⁵⁶ DAVISON, Roderic H.: *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, s. 217

⁵⁷ DOĞAN, İsmail: *Tanzimatın İki Ucu*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 201

parlamentar demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı 'oyun' olarak değerlendiren Ali Suavi gibi kişiler"⁵⁸.

Cemiyetin üyelerinin fikir mozayığı ile ilgili olarak Ortaylı şöyle diyor: "Yeni Osmanlılar'ın düşünceleri anayasacı liberalizmden, modernist İslamcılığa, hatta olgunlaşmamış bir Türkçülüğe ve Sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren zengin bir yelpaze oluşturur. Daha da ilginç bütünü bu görüşlere çoğun bir kişilik içinde rastlanabilmesidir."⁵⁹

Fakat sonuçta bütün bu değerlendirmelere rağmen; Yeni Osmanlılar'ın mücadelesi memleketteki mutlakiyet idaresinin reddedilip meşrutiyetin benimsenmesi ve Osmanlılar'ın kendi kendilerini yönetmesini sağlanmasına yöneliktir.⁶⁰

a) *Namık Kemal*

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ideologlarından. Hatta "Yeni Osmanlılar'ı temsil etme vasfına en fazla layık olan kişi"⁶¹ olarak da nitelenir. Cemiyetin kurucularındandır. Gerek makaleleriyle gerek şiirleriyle cemiyete önemli bir fikri katkısı olmuştur. Hakkında "Sultan Murad'ı yetiştiren o'dur, Mithat Paşa'ya müessir olan o'dur, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni yaşatan o'dur."⁶², ya da "Namık Kemal'e kadar hürriyet kendisi bile yoktu...Namık Kemal 'Hür'den hürriyeti ibda etmekle kalmadı onun siyasi ve ictimai doktrin farkı olmaksızın bütün idealistlerce takdis edilen manasını bize aşıladı."⁶³ örneklerinde görüldüğü gibi abartılı değerlendirmeler de yapılan "vatan ve hürriyet şairi" namı bir fikir ve sanat adamımızdır. Bernard

⁵⁸ MARDİN, Şerif: *Türk Modernleşmesi*, (Der: TÜRKÖNE, Mümtaz'er-ÖNDER, Tuncay), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.89

⁵⁹ ORTAYLI, İlber: "Bir Aydın Grubu Olarak Yeni Osmanlılar", s. 1703

⁶⁰ KURAN, Ercüment: a.g.e., s. 79

⁶¹ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Siyasal İdeoloji Olarak...*; s. 95

⁶² EKREM, Ali: *Namık Kemal*; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s.87

⁶³ FINDIKOĞLU, Z. Fahri: "Namık Kemal ve İdeolojisi", Namık Kemal'in Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle İstanbul Üniversitesi Konferans Salonunda Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Tarafından Verilen Konferans, s. 7, Ulus Basımevi, Ankara, 1939

Lewis'in ifadesiyle "vatan ve hürriyet fikirlerinin havarisi"⁶⁴ olan Namık Kemal siyasi fikir ve neşriyatı yüzünden uzun yıllar çeşitli yerlerde sürgünde bulundu.

"Ne mümkün zulm ile bid'at ile imha-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır mukteditr sen kaldır ademiyetten."⁶⁵

mısralarında görüldüğü gibi hürriyet mücadelesinden vazgeçmedi. Hürriyet mücadelesi hayatını tamamen kuşatmıştı.

(1) Hürriyet

Berkes, Namık Kemal'in Locke ve Rousseau'nun düşüncelerini yazılarında işlediğini iddia ediyor ve örnek olarak da Namık Kemal'in "ve şavir hüm fil emr" başlıklı makalesinde cemiyetin fonksiyonu olarak hürriyetin korunması için zorunlu bir otorite oluşturması olduğu düşüncesini gösteriyor.⁶⁶ Adı geçen makalede Namık Kemal şöyle diyor. "İnsan ki kudretten hürriyetle mefturdur, bittabi o atay-ı ilahi'den istifadeye mecburdur. Hürriyet-i Amme cemiyet içinde muhafaza olunur, çünkü ferdi ferdin tarruzundan emin edecek bir kuvve-i galebeyi cemiyet hasıl edebilir."⁶⁷

Berkes'in iddiası Namık Kemal'in Locke ve Rousseau'dan aldığı bu ilkelere şeriattan kanıtlar aradığı şeklindedir.⁶⁸ Lewis ise; Kemal'in reformcuların fikirlerini ortodoks müslümanların gözünde daha şirin göstermek amacıyla olduğunu söylüyor.⁶⁹

İnsanın hür bir varlık olduğuna, her insanın kaynağı Allah olan ve bertaraf edilmesi imkansız bulunan bir hürriyet hakkına sahip olarak dünyaya geldiğine değinen, kaynağı şeriatdan (Allahdan) olan tabii hukuku ve sınırı Allah tarafından çizilmiş bir hürriyetin varlığını kabul eder. Bu hürriyeti de insan cemiyet içinde bulur. Yani kaynağını şeriattan alan haklar cemiyet içinde meşru olarak tanınan

⁶⁴ LEWIS, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. KIRATLI, Metin), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 141

⁶⁵ EKREM, Ali: a.g.e.; s.86

⁶⁶ BERKES, Niyazi: *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1985, s.180

⁶⁷ NAMIK KEMAL: "Ve şavir hüm fil emr";

⁶⁸ BERKES, Niyazi: a.g.e., s. 180

⁶⁹ LEWIS, Bernard: *Modern ...*, s. 142

iktidar tarafından korunur. Kendisini hürriyete adanmış bir görüntü çizen Kemal'in hürriyet uğruna sürgüne gönderilmesine rağmen şöyle diyor:

"Bize hak-i mezar ehven gelir hak-i mezelletten
Ne gam pür ateş-i hevl olsa da gavga-yı hürriyet
Kaçar mı mert olan bir can için meydan-ı gayretten
Kemend-i cangüdazi ejder-i kahrolsa celladın
Müreccahtır yine bin kerre zincir-i esaretten
Felek her türlü esbab-ı cefasın toplansın gelsin
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten"⁷⁰

(2) Siyasal İktidar ve Kullanılması

Namık Kemal'in bu konulardaki yazılarında da ağırlıklı olarak "meşveret", "tevkil", "bey'at" gibi kavramlara aracılığıyla demokrasi, parlamento, halk hakimiyeti gibi değerlere İslami temeller bulmaya çalıştığı görülür. Bu tür değerler halka benimsetip meşrulaştırmak için İslam onun nazarında çok büyük bir meşrulaştırma aracı ve halkla kontak kurmak için yaşamsal öneme sahip bir unsurdur.⁷¹ Bu meşrulaştırıcı işlev içinde "şeriatın devlet için vazgeçilmezliği" sürekli vurgulanan bir unsurdur.

Namık Kemal'e göre insan kendisi için bir "ata-yı ilahi" olan hürriyeti ancak meşruluğunu toplumdan, umumun hakimiyetinden alan bir iktidarın var olduğu toplumda yaşayabilir. Bunu söyledikten sonra bu iktidarın topluma ait olduğunu şu cümleyle ifade ediyor: "Bundan anlaşıldığı üzere dünyada cemiyetin hizmeti muhafaza-ı hürriyet için- ki beşerin bakası ona muhtaçdır- mutlak el vucub olan öyle bir kuvve-i galebenin icadından ibarettir. İşte ikame-i hakk ve redd-i batıla müekkel olan hakimiyetin unsuru terkibi o kudrettir ki efradı da olan kuvvetlerin ictimandan husule gelir. Binaen

⁷⁰ Aktaran: SUNGU, İhsan: Namık Kemal, s. 8

⁷¹ DAVISON, Roderic H.: Reform..., s. 226

aleyh ferdin kendi iktidarına tasarrufu tabiyesi gibi kuvve-i mücteme'a dahi bittabi efradın mecmuuna aid olduğu için her ümmetde hakk-ı hakimiyet umumundur..."⁷²

Fakat Namık Kemal "umumun" bu hakkı kullanmasındaki zorluğun farkında olduğundandır ki bu işin çözümünü şu şekilde gözetiriyor: "Umumun o hakka müterettib olan vezaif-i bizzat icra etmesine imkan müsaade olmadığındandır ki ta'yin-i imam ve teşkil-i hükümet zaruriyatdan olur, bu ise; cemiyetin zikrolunan vezaifini icraya bazı efradını tevkil etmesinden başka bir şey değildir. Bu halde padişahların ümmet tarafından bey'at namıyla ve vükelanın padişahlar tarafından memuriyet suretiyle istihsal etdikeri vekaletden başka icra-yı hükümet etmelerine hak verecek hüccetleri yoktur. "Seyyid-ül kavmi hadimühüm" Hadisindeki nükte dahi bu manayı ima eder."⁷³ Klasik demokrasilerdeki temsil ve vekalet unsurlarını temelini İslam'dan alan bey'at kavramıyla açıklama amacındaki bu paragrafın hemen ardından "tevkil"in "efradın hürriyetini en az takyid edecek" şekilde düzenlenmesi gerektiğini söylüyor.

Namık Kemal kendisine vekalet verilen hükümetin bu yolda hareket etmesini temin etmek ve idareyi "daireyi adilede" tutmak için iki çözüm öneriyor. İdarenin açıklığı ve usûlü meşveret. Bu iki usûl idareyi 'daireyi adilede' tutacaktır. Bunun ideal anlamda sağlandığı siyasal sistem ise cumhuriyettir. İdeal anlamda cumhuriyet İslamiyetin ilk dönemlerinde uygulanmış bir sistemdir. Ama devletin şu anda içinde bulunduğu şartlar altında cumhuriyetin devleti batıracağını söylüyor.⁷⁴ Fındıkoğlu Kemal'in bu ve bunun gibi "cumhurun hukukunu tahdit etmek lüzumunu" ileri sürmesi, vilayetlerden gelecek mebusların "muteberan"dan olmasını istemesi şeklindeki fikirlerinin onun demokratiğine bir hanel getirmeyeceğini; onun bu sözlerinin şu anda içinde bulunulan durum gereği bunu tavsiye etmediği ve onun bu düşüncelerinin tam demokrasiye kavuşmak yolunda bir vasıta olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini savunuyor.⁷⁵

⁷² NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm fil' Emr",

⁷³ NAMIK KEMAL: a.g.m.

⁷⁴ NAMIK KEMAL: "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektublar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

⁷⁵ FINDIKOĞLU, Z. Fahri: Namık Kemal ve İdeolojisi, s. 3

Namık Kemal "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektuplar"da kendisine itiraz eden kişinin "halkın hakimiyeti cumhuriyet getirmeyi mi?" sorusuna şöyle cevap veriyor: "Halkın hakimiyete hakkı tasdik olunduğu surette cumhuriyet yapmaya da istihkakı itiraf olunmak lazım gelmez mi ne demek? O hakkı dünyada kim inkar edebilir"⁷⁶ diye cevap veriyor. Fındıkoğlu; Namık Kemal'in bunu (yani halkın hakimiyetinden cumhuriyetin doğduğunu) sadece teorik olarak kabul ettiğini uygulamada ise "cumhuriyet"un "istiklale" yani diktatörlüğe yol açtığını düşündüğünü ve hatta Kemal'in bunu bir "kaide-i tabiat" olarak gördüğünü ondan şu alıntıyla vurguluyor: "İşte bu kaide-i tabiat iktizasında millet-i İslamiye dahi Emeviye'nin zuhuru ile cumhuriyetini kaybeder etmez Yezid gibi, Haccac gibi zaleme meydana gelerek bir nevi şekli istiklale girmişti."⁷⁷

Berkes Namık Kemal'in yazılarından onun fikri bir dönüşüm yaşadığını, önce devrimci bir aydın olarak yayın dünyasına girdiğini ondan sonra bir reformculuk devresi geçirdiği ve sonunda bir romantizm ve ütopyacılığa geçtiğinin çıkarılabileceğini söylüyor.⁷⁸

b) *Ali Suavi*

Ali Suavi (1838-1878) düşünce tarihimizde ölümünden sonra fikirleri hakkında belki de en çok spekülasyon yapılan bir şahsiyettir.⁷⁹

⁷⁶ NAMIK KEMAL: "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet 14 Eylül 1285

⁷⁷ FINDIKOĞLU, Z. Fahri: *Türk Hukuk Tarihinde Namık Kemal*, Hukuk Fakültesi Mecmuasından Ayı Basım, Kenan Matbaası, İstanbul, 1941, s. 223

⁷⁸ BERKES, Niyazi: *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, s. 176

⁷⁹ Doğan Ali Suavi ile ilgili şu değişik görüşleri aktarır: "Suavi pürmesavi" (İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c.1, s. 126), "Suavi gibi bir serseri" (Ali Ekrem, *"Sahayif-i Hatırat"*, Yenigün Gazetesi, 24 K.Sani 1336, No: 309, s.3), "A.Suavi Efendi muvazenesiz ve ehleksiz bir tiptir", "A. Suavi memleketimizin hayrına baş veren bir kahraman değil bir şarlatan, hürriyet ve meşrutiyet aleyhinde bir müfrittir." (Tansel, *"Memleketimizde 1908'den Önce Rusların Çalışmaları ve N. Kemal'in Komünizm ve Sosyalizm Hakkındaki Düşünceleri"*, Türk Kültürü, s.75, yıl 7 Ocak 1969, s199), "...O Türk milliyetçiliğinin bayrağı, zulme ve istibdada çekilen yalın kılıçtır" (K.Z.Gençosman, *"Günün Gölgesi, Zulme Çekilen Yalınkılıç"*, Ulus, 21.5.1942), "A. Suavi kendini alim sanan birçoklarının fevkinde, cidden değerli bir mütefekkir bilginimizdir.", (S.Ünver, *"A. Suavi'nin Gözüyle Türkler ve Türklük"*, Hayat Mec., 4 Mayıs 1973, s. 7) aktaran: DOĞAN, İ., *Tanzimatın iki Ucu...*, s. 230-231; Mardin ise; Suavi'yi yazılarındaki tahrikçi tutumu nedeniyle "İslami tahrikçi" olarak niteliyor. MARDİN, Şerif: *Türk Modernleşmesi*, s. 118

Gerek karakter olarak Ali Suavi'nin başına buyruk ve kendi bildiğinden şaşmayan kişiliği, gerek yaşayışı ve gerekse meselelere bakışı kısa sürede Yeni Osmanlılarla ve özellikle Namık Kemal ile Ali Suavi'nin aralarının açılmasına sebep olmuştur.⁸⁰

Yeni Osmanlılar'la beraber Paris ve Londra'da bulunmuş ve "Muhbir"⁸¹, "Ulum" ve "Muvakkaten Ulum Müşterilerine"⁸² gibi gazeteleri çıkarmıştır. Bu yıllarda David Uguhart⁸³ ve Fransız sosyolog Frederic Le Play gibi şahıslarla ilişki kurmuştur. İngiliz bir kadınla evlendikten sonra Avrupa'da özellikle İngiltere'deki çevresini genişletmiştir.

Özellikle Le Play'ın Counter Revolution (anti ihtilalci) fikirleri Ali Suavi'nin ihtilalci fikirlerinden sıyrılmasında etkili olmuş, 1876'da yurda döndüğünde siyasi anlamda artık tam bir muhafazakardır.⁸⁴

Fakat gerek sağlığında ve gerekse ölümünden sonra çok değişik şekillerde değerlendirilmiştir. Paris'de birlikte bulundukları Kanipaşazade Rifat Bey onu "Frengistan'da şapka giymek, şarap içmek, gayri müslim bir kadınla evlenmek, İslam'a yakışmaz nice günahlar irtikap etmekle" suçlayıp onu "Protestan Suavi" olarak tanımlıyordu⁸⁵. Namık Kemal onu bir 'şarlatan' olarak⁸⁶ değerlendirirken, bir diğer Yeni Osmanlı Ebuzziya Tevfik onun onca yıl İngiltere ve Fransa'da yaşamasına

⁸⁰ ÇELİK, Hüseyin: Ali Suavi; T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 16

⁸¹ Muhbir, ilk sayısı 1 Ocak 1867'de İstanbul'da tamamile Ali Suavi tarafından çıkarılıyor. Londra Muhbir'in (Le Mukhbir) ilk sayısı ise 31 Ağustos 1867'de yayınlanmıştır. Cemiyet adına Ali Suavi tarafından çıkarılmıştır, 7. sayıdan itibaren Yeni Osmanlılar mührü ile çıkmıştır. 1868 Mayıs veya Nisan ayında ise Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi şahısların Suavi ile aralarının açılmasından sonra sadece Ali Suavi tarafından çıkarılmıştır.

⁸² Ulum Gazetesi; Suavi tarafından Muhbir denemesinden sonra Paris'de 1869'da çıkarılır. Ulum kelimesi ilmin çoğulu, ilimler anlamında anlamındadır. İlk sayısında kendisini şöyle tanımlar: "Bu gazetede uluma dair mebahis yazılır." Muvakkaten Ulum Müşterilerine ise; 4 Eylül 1870 tarihinde Fransa-Prusya savaşından dolayı Paris'den ayrılmak zorunda kalan Suavi tarafından "müşterilerini habersiz ve havadissiz bırakmamak için 'şöyle muvakkaten' bir gazete" olarak çıkarılmıştır. DOĞAN, İsmail: Tanzimatın İki Ucu, s.265-272

⁸³ ÇELİK, Hüseyin: a.g.e; s.17

⁸⁴ ÇELİK, Hüseyin: a.g.e., s.29

⁸⁵ KANİPAŞAZADE RİFAT BEY: Hakikat-i Hal der Def'i İhtiyal, Paris, (litografya baskı)1286.

⁸⁶ TANSEL; Fevziye Abdullah: Namık Kemal'in Hususi Mektupları, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 1969, c. 2, s. 383

rağmen ne bir kelime İngilizce ne de bir kelime Fransızca bildiğini iddia eder⁸⁷. Mir'at-ı Hakikat müellifi Mahmut Celalettin Paşa ise onu bir sefih olarak niteler⁸⁸. Ve Suavi hakkında söylenenlere nokta koyacak bir değerlendirme: "...tuğrası ve yazısı olan madalya gibi, müsbeti de menfisi de olan bir kişidir."⁸⁹

(1) Siyasal Rejim- Demokrasi

Ali Suavi'de diğer Yeni Osmanlılar fertleri gibi siyasi düzenle ilgili fikirlerini İslam dininden delillendirerek açıklar. Rejim konusundaki düşünceleri sürekli olarak Asr-ı Saadet ve Hulafa-yı Raşidin dönemlerindeki uygulamalardan örneklendirerek açıklar. Yazılarında "idare-i mutlaka"ya karşı "meşveret" sistemini önerir.

Suavi Osmanlı tarihinde ilk defa demokrasiyi uzun uzadıya inceleyen bir yazı yazar kişidir⁹⁰. Ulum gazetesinde yayınlanan "Demokrasi-Hükümet-i Halk, Müsavat"⁹¹ başlıklı yazısı bu konudur. Bu yazıda Suavi demokrasiyi ideal bir sistem olarak sunar. Ama Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki etnik ve dini yapının çok bölünmüş bir yapı olması nedeniyle demokrasinin uygulanabilirliğini hayali bulduğunu söyler: "Memleket-i Osmaniye'de demokrasinin adem-i imkan-ı icrasına vech yalnız ahlak bozukluğu mudur? Biz, misal olarak ahlaktan bahsetmiştik. Memleketin kıtaat-ı muhtelifede parça parça olması ve vüs'ati ve elsine ve adat ve edyan-ı muhtelifeshab-ı akvam-ı kesire ile meskun bulunması, hep demokrasi ve müsavat önünde birer seddir...." Burada Suavi Osmanlı'da demokrasinin "adem-i imkan-ı icrasına vech" olarak ahlak bozukluğunun⁹² yanında "memleketin kıtaat-ı muhtelifede parça parça olması ve vüs'atı ve elsine ve adat ve edyanı muhtelifeshabı akvamı kesire ile meskun bulunması" gibi sebepleri gösteriyor.

⁸⁷ EBUZZİYA TEVFİK: Yeni Osmanlılar Tarihi, c. 1, s. 169

⁸⁸ MAHMUT CELALETTİN: Mir'at-ı Hakikat, (Hazırlayan; MİROĞLU, İsmet), Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 609

⁸⁹ SEVÜK, İ. H.: Edebi Yeniliğimiz, s. 272, akataran DOĞAN, İ., a.g.e., s. 231

⁹⁰ ÇELİK, Hüseyin: Ali Suavi, s. 76

⁹¹ Ulum Gazetesi, No: 18, Suavi'nin bu makalesi Türköne ve Çelik'in adı geçen kitaplarının ekler kısımlarında sadeleştirilmiş olarak vardır.

⁹² Suavi aynı makalede ahlak bozukluğunun demokrasiye engel olduğunu şöyle örneklendiriyor: "Demokrasi, müsavat bir andelibdir ki gülistan-ı ahlakı hasenede nağmesaz olur. Böyle mezbele-i kulubda böyle andelibi mahub öter mi?"

Bu yazıda Suavi hükümet şekillerinin monarşi- aristokrasi ve demokrasi olmak üzere üç tane olduğunu ve İslam'ın ilk yıllarında "müsavat usûlünün" yani demokrasinin var olduğunu söylüyor. Bunu İslam'ın ilk yıllarında sıradan insanların halifeye karşı rahatça konuşabilme, itiraz edebilme ve hesap sorma gibi örnekler vererek anlatıyor ve şöyle ilave ediyor:

"Demokrasi, hükümeti halk ve müsavat ne demek olduğu anlaşıldıysa, şimdi biz deriz ki o türlü şekli hükümet öyle bir mevkide öyle bir kavimde idi ki onlar yekdil, yekcihet, sadık ve abid ve muttaki ümmeti vahideden ibaret idiler. Onlarda Allah korkusundan başka bir korku yok, onlarda Allah yoluna hizmetten başka yol yok, onlarda hüsnü ahlaktan başka tanzimat yok hasılı onlar Allah adamları idiler."⁹³ Burada Suavi'nin uğraşı İslam'ın ilk yıllarındaki şeriat uygulaması örneği ile demokrasi arasında bir birliktelik olduğunu göstermek gibi görünüyor. Aynı gaye makalenin bir yerinde şu cümle ile daha dikkat çekici bir hal alıyor: "Kim bilmez ki demokrasi, müsavat usûlünün en şer'i en ala hükümet olduğunu?.." ⁹⁴

Aynı makalede Suavi; demokrasinin şer'a muvafık bir sistem olduğu düşüncesinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek şekilde, demokrasinin ilahi kaynaklı bir sistem olduğu şeklinde anlaşılabilecek bir cümleyi Rousseau'dan alıntıyla aktarıyor: "Eğer Allah adamları varsa bunlar demokrasi suretiyle hükümet olunurlar."⁹⁵

Doğrudan demokrasinin ülkede imkansızlığının farkında olan Suavi temsili demokrasinin yaygınlaştığını "halkın ictimaindan mebusan ictimaina udül olunmuştur" cümlesiyle ifade ediyor.⁹⁶ Fakat Suavi'nin demokrasi tasarımı ile ilgili olarak vurgulanması gereken bir nokta daha var. Mardin'e göre Suavi; evrensel oy hakkını benimsemez, hatta Avrupa'da kasaplara oy hakkı verildiğini görünce çok şaşırmıştır. Bu çerçevede Mardin; O'nun demokrasi tablosunu meşe ağacının dibine

⁹³ ALİ SUAVİ: a.g.m.

⁹⁴ ALİ SUAVİ: a.g.m.

⁹⁵ ALİ SUAVİ: a.g.m.

⁹⁶ ALİ SUAVİ: a.g.m.

oturup, teb'asının şikayetlerini dinleyen bir sultandan ileri geçmeyen bir demokrasi olarak değerlendiriyor.⁹⁷

(2) Laiklik

Ali Suavi'nin laikliğe bakışı da üzerinde çokça tartışılan bir konudur. Örneğin Danişmend; Ali Suavi'nin, hükümet şeklinin Allah tarafından belirlenmeyip siyaset ilmi tarafından belirlendiğini söylemesinden hareketle, onun laik olduğunu⁹⁸ iddia eder. Akşin de aynı düşüncededir. Akşin; Suavi'nin Mustafa Fazıl'dan sonra ikinci olarak laikliği savunduğu iddiasında bulunduktan sonra şöyle diyor: "Suavi'ye göre halifelik İslamiyetle var olan bir kurum değildir. Peygamber böyle bir kurum kurmamış sadece Ebu Bekir'i halife yani halef tayin etmiştir. Dolayısıyla halifeler ancak önceki halifenin halefidirler."⁹⁹

Ülken de Suavi'nin devlet kanunlarında şeriatın esas tutulmasına hücum ettiğini söylüyor. Ülken; Suavi'nin "Yarım Fakih Din Yıkar" adlı makalesinde "Arapça ibarelerden hüküm çıkarmanın, siyaset usüllerini Kur'an ve Hadiste aramanın manasızlığı" üzerinde durduğunu söylüyor. Yine aynı makaleden "ibadetler için bunu esas kabul ederiz, fakat dünya işleri için olamaz, çünkü siyaset ilminin kaynağı coğrafya, iktisat ve ahlaktır" cümlesini alıntılıyor¹⁰⁰. Suavi'nin bu makalesinde Kur'andan çıkarılan hükümler ve Peygamberin ve tanınmış insanların sözlerinden devlet idaresine ilişkin esaslar çıkarılamayacağını söylüyor. Son olarak da şöyle bir cümle alıntı yapıyor: "Fıkıhtaki ibadet bahsini dünyaya ait hükümlerden ayırmalı, bunları ayrıca müstakil olarak tedvin etmelidir."¹⁰¹ Sungu'da Suavi'nin siyasi prensiplerin dini bir karakteri olmadığı şeklinde düşündüğünü belirtiyor.¹⁰²

⁹⁷ MARDİN, Şerif: *Türk Modernleşmesi*; s. 118

⁹⁸ DANIŞMEND, İ. Hami: *Ali Suavinin Türkçülüğü*; İstanbul, 1942, s. 23

⁹⁹ AKŞİN, Sina: *Düşünce ve Bilim Tarihi*, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Tarihi 1600-1908 (Yön.: AKŞİN, Sina), Cem Yayınları, İstanbul, 1990, s. 329

¹⁰⁰ ÜLKEN, Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 59

¹⁰¹ ÜLKEN, Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 83

¹⁰² SUNGU, İhsan: "Ali Suavi", Ankara Hakevindeki Konferans Metni, Ulus Gazetesi, s. 2, 21 Mayıs 1942

Çelik ise; genel kanının aksine Suavi'nin kabul ettiği esasların ve hareket noktasının din olduğunu, Kur'an-ı Kerim olduğunu, sürekli bir Asr-ı Saadet devri özlemiyle düşündüğünü belirterek onun laik olduğunu yönelik iddiaların gerçeği yansıtmadığını söylüyor.¹⁰³

c) *Ziya Paşa*

Yeni Osmanlılar cemiyetinin önemli üyelerindendir. Cemiyetin yurt dışındaki yayınlarında bolca katkısı olmuştur. Fakat Yeni Osmanlılar'a en büyük katkısı devlet yönetiminde ve bürokrasideki tecrübesinden kaynaklanır.¹⁰⁴

Ziya Paşa da 18. yy felsefi ve siyasi görüşlerinden ve özellikle J. J. Rousseau'nun fikirlerinden ilham alan makaleler yazmıştır. İnsanlığın saadet ve ilerlemesi için gerekli olan kişi hürriyetinin ancak kanunlara bağlılık ile mümkün olabileceğini söyler.¹⁰⁵

Ziya Paşa Hürriyet'te yayınlanan bir makalesinde¹⁰⁶ "cumhuriyet" ile "şahsi idare" sistemlerini karşılaştırır. Yazıda cumhuriyet "padişah, sadrazam, hariciye nazırı filan yok. Memleketin imparatoru, kralı, sadrazamı hep memleketin halkıdır" diye tanımlıyor. Hemen ardından şöyle diyor: "Cumhuriyet idaresinde milyonlarla halk, çıkarına bakan birkaç kişinin hüküm ve keyfine esir olmayıp zengin fakir herkes hürriyet haklarını korumakta serbesttir."

Yazıda Ziya Paşa; zor ile askere alma, tersanelerde angarya, dalkavukluk gibi kötü özelliklerin ancak şahsi idarede bulunduğunu bu açıdan en kötü idarenin İran, ikinci en kötünün ise Bab-ı Ali hükümeti olduğunu belirtiyor.

Ziya Paşa'nın en büyük eleştirileri Ali Paşa'yadır. Öyleki herbir kötülüğün sebebi olarak Ali Paşayı görür. Bilgegil; Ali Suavi'nin Beyoğlu yangını ile ilgili bir

¹⁰³ ÇELİK, Hüseyin: Ali Suavi; s. 79

¹⁰⁴ MARDİN, Şerif: "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", s. 1701

¹⁰⁵ OKANDAN, R. Galip: Amme Hukukumuzun Ana Hatları; İ.Ü. Yayınları, İstanbul, 1957, s. 118

¹⁰⁶ ZİYA PAŞA: "İdare-i Cumhuriyet ile İdare-i Şahsiye'nin Farkı", Hürriyet, No: 99

yazısında Ziya Paşa hakkında "Türkiye'de Ziya Bey Şarka dair her ne ziyan olsa Ali Paşa yaptı" dediğini nakleder.¹⁰⁷

Bilgegil; Ziya Paşa ile Ali Paşa arasındaki uyuşmazlığın bir dava adamı ortaya çıkardığını söylüyor. Bilgegil'e göre Şair; Ali Paşa'ya olan düşmanlığından dolayı Yeni Osmanlılar içinde aktif rol almıştır. Hükümeti tenkid eden yazıları, hicivleri, manzumeleri hep Ali Paşa'ya duyulan nefretle başlayan bir sürecin ürünüdür. Bilgegil'e göre "ferdi bir düşmanlık bir dava adamı çıkarmıştır".¹⁰⁸

Bilgegil Ziya Paşa'nın mücadele dolu hayatın şu paragrafla özetliyor: "Hulasa Ziya Paşa Türkiye'de hürriyet ve meşrutiyeti getirmek için Avrupa'da mücadeleye girişmiş; sıkıntılara düşmüş; hayal kırıklıklarına uğramış, vatana döndükten sonra bir müddet menkub kalmış; Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan komisyonda çalışmış; İstanbul halkı tarafından meb'us adayı gösterilmek istenmiş; Padişah'ın muvaffakat vermemesi üzerine Suriye Valiliği'ne gönderilmiş; Konya, Adana Valilikleri'nde bulunmuş; kendisine irtikab isnad edilmiş fakat öldüğü zaman bir lira üç mecdiye parası bulunmuş bir simadır."¹⁰⁹ Bilgegil; Ziya Paşa'nın Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasındaki fonksiyonunu; Mecelle'nin hazırlanışında Ahmet Cevdet Paşa'nın rolü ile eşit olarak görür.¹¹⁰

d) *Mithat Paşa*

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin fikirlerinin icrası için sadaret makamına uygun gördüğü isim. Öyle ki "Ebi Meşrutiyet" lakabı ona uygun görülmüştür.¹¹¹

Uzun süre önemli görevlerde bulundu. Özellikle Tuna Valiliği sırasındaki başarılı çalışmaları ile dikkat çekti. İlk kez 1872'de sadaret makamına nasbedildi. Fakat bu görevde sadece 2 ay 20 gün kalabildi.¹¹²

¹⁰⁷ BİLGEGİL, Kaya: *Ziya Paşa...*, s.75

¹⁰⁸ BİLGEGİL, Kaya: *Ziya Paşa...*, s. 75

¹⁰⁹ BİLGEGİL, Kaya: *Ziya Paşa...*, s. 309

¹¹⁰ BİLGEGİL, Kaya: *Ziya Paşa...*, s. 478

¹¹¹ Örneğin Ziya Paşa bir şiirinde onun için şöyle diyor:

"Ne cesaretle olur münkeşif ebna-yı vatan

Dehşet- alud-ı cebanet Eb-i Meşrutiyet

Yoksa dünyada nasib olmayacak mı bilmem

Bize nev'i beşerin hakkı olan hürriyet". Aktaran: BİLGEGİL, Kaya: *Ziya Paşa ...*, s. 235

Mithat Paşa Abdülaziz'in "hal'ini ihzar ve icra edenlerin" ileri gelenlerinden biridir.¹¹³ Fakat o hal' olayına katılan diğer insanlar gibi (Hüseyin Avni Paşa gibi) şahsi kin ve garazla değil meşrutiyet idaresini kurabilmek amacıyla bu olaya katıldı.¹¹⁴ Mithat Paşa ve beraber hal' olayını gerçekleştirdikleri kişiler için Sultan Abdülhamit şu değerlendirmeyi yapar. Mütercim Rüşdü Paşa'yı "iki yüzlü idi herşeyi yapacak gibi yaltaklanır, fakat elinden hiç bir iş gelmez idi.", Hüseyin Avni Paşa'yı "hain ve nankör idi, yaptıklarının sebebi düşmanlığındandır, devletin yararı değildir." şeklinde değerlendiriyor. Yazarın ifadesine göre; Sultan, Mithat Paşa'nın adını söylerken elini şakağına götürüp 15-20 saniye düşündükten sonra; "farfara idi ne yaptığını bilmezdi, zamanını takdir edemezdi" şeklinde değerlendiriyordu.¹¹⁵

Sultan Murad'ın 93 günlük saltanatı döneminde meşrutiyet mücadelesini çeşitli görevlerle sürdürdü. Kanun-i Esasi ilan edildikten sonra; gazeteler onun hakkında methiyeler düzerken şöyle diyorlardı:

"Eyledin bünye-i memure-i adli tahkim
Va'z edip devlete Kanun-i Esasi hakka
İsti'nadı sanadır devlet-ü dinin şimdi
Eyledin tehlikeden kişver-i İslamı reha"¹¹⁶

Bu methiyelerin de etkisi kalarak olsa gerek; sadareten azlinden birkaç gün önce şöyle diyordu: "Ben istifa edecek değilim. Padişah beni azlederse etsin. Lakin bu defa ki infisalim sabıklarına kıyas olunmaz. Halk gelip beni evimden alarak makamı sadarete i'kad etmek isteyecekler..."¹¹⁷

Mithat Paşa son günlerinde Sultan Abdülhamit'e sunulan bir takrirden meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'yi ilandan neyi amaçladığını şöyle anlatıyor: "Meşrutiyeti va'z ve ilandan muradımız, istibdadı ref' ve zat-ı şahanenizi vezaifinizde

¹¹² İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: *Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, c. 1, s. 328

¹¹³ İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: a.g.e., c. 1, s. 336

¹¹⁴ MAHMUT CELALETTİN PAŞA: *Mir'at-ı Hakikat*, s.111

¹¹⁵ ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ: *Tarih Müsahabeleri* (Sad: KORAY, Enver), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, 157

¹¹⁶ İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: a.g.e., c. 1, s. 354

¹¹⁷ İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: a.g.e., c. 1, s. 357

ikaz ve vükelay-ı devletin vezâifini tayin ve milletimizin miyanında müsavat-ı kamileyi temin edip elbirliği ile gerçekten mülkün islahına çalışmaktır."¹¹⁸

Fakat Mithat Paşa'nın sadareti uzun sürmedi. 5 Şubat 1877'de, Kanun-i Esasi'nin ilanından çok kısa bir süre sonra Sultan Abdülhamit Mithat Paşa'nın yerine sadarete tayin ettiği Ethem Paşa'ya hitaben sadır olan Hatt-ı Hümayun'da şöyle diyor: "Mithat Paşa'nın Kanun-i Esasi hükmünce memalik-i mahrusemizden bais-i tebaüdü olan bazı esbabdan dolayı infisali vuku' bulmasına..."¹¹⁹

Uğrunda mücadele ettiği Kanun-i Esasi mucibince sürgüne gönderildi. İbnülemin Mahmut Kemal İnal; Mithat Paşa'nın sürgün edilmesinden az sonra açılan Meclis-i Mebusan'da "Bu meclisi tesis etmek için çalışan bir zat bil muhakeme kabahati sabit olmadan nasıl tard olunuyor?" diyen olmadığına dikkat çekiyor.¹²⁰

Ayrıca İnal, Mithat Paşa'nın Kanun-i Esasi'nin ilanından önce; meşrutiyet aleyhtarı olan Gürcü Şerif ve Dağıstanlı Muhiddin Efendileri bir "hafiye jurnalı" üzerine sorgusuz, mahkemesiz sürgün etmesini örnek göstererek bu tavırla padişaha bir ders vermiş olduğunu ve padişahın da almış olduğu bu dersi "evvela üstadı hakkında kemal-i maharetle" uyguladığını söylüyor.¹²¹ Bilgegil Mithat Paşa ile ilgili olarak "Mithat Paşa'yı hayatı, Yeni Osmanlılar'ın olgunlaştıramadıkları meyvenin zehriyle sönmüş bir şahıs olarak anacağız"¹²² diyor.

Son olarak Mithat Paşa ile ilgili olarak Ebuzziya Tevfik şu değerlendirmeleri yapıyor: "Paşa kendini devletin müstakil muhyi ve hamisi gibi göstermek istemiştir. Halbuki efrad-ı sadıka-i Osmaniye arasına tefrika sokmağa çalışıyordu. Sadareti kendisi için küçük görmüştür. Altıyüz yıllık saltanatı, dörtyüz yıllık hilafeti temelden yıkacak bir inkılabın peşinde idi. Gerek Osmanlı hanedanı, gerek padişah aleyhinde yazılması insanın haya duygusuyla bağdaşamayacak kötü

¹¹⁸ İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal : a.g.e., c. 1, s. 357

¹¹⁹ İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: a.g.e., c. 1, s. 361

¹²⁰ İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: a.g.e., c. 1, s. 365

¹²¹ İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: a.g.e., c. 1, s.367

¹²² BİLGEĞİL, Kaya: Ziya Paşa..., s. 78

sözler kullanmıştır. Hanedan'a karşı düşüncelerini tasdik ve tervic edecek adam aramakta idi."¹²³

Tanzimat döneminde yetişmiş bir çok devlet adamının etkilendiği gibi Mithat Paşa da pozitivistlerin etkisi altındadır.¹²⁴ Ahmet Rıza Paris'e sürgüne gönderilen Mithat Paşa'nın pozitivistlerce karşılandığını ve ağırlandığını naklederek şöyle diyor: "Mithat Paşa Paris'e geldiği zaman Pierre Laffitte birçok dostu ve öğrencileri ile beraber sürgün edilen meşhur Türk reformcusunu selamlamaya gitti. Pierre Laffitte Mithat Paşa'ya A.Comte'un kendisine mektup yazdığı büyük Reşit Paşa'nın eserinin bir devam ettiricisi olarak düşünüyordu."¹²⁵

Yine Pierre Laffitte yönetiminde yayınlanan ve pozitivistlerin yayın organı olarak anılan *Revue Occidentale*'de Mithat Paşa şöyle tanımlıyor: "Reşit Paşa'dan beri Türkiye'nin en dikkate değer devlet adamı, büyük politikacı, harem ve şahsi iktidarının karşı konulmaz düşmanı, korkunç şartlar altında ülkesinde meşrutiyeti uygulamaya çalışan Mithat Paşa...."¹²⁶

Mithat Paşa'nın üç siyasal amacı vardı. "Bir Millet Meclisi teşkil edilerek vükelanın bu meclise karşı mesul tutulması", "meclisin tamamen ulusal olmasını temin için cins ve mezhep ayrılığı gözetilmemesi" ve üçüncü olarak da "vilayetleri harab eden valilere kontrol tayin edilmesi ve imparatorlukta bir desantralizasyon tesisi şartlarının tahakkuk ettirilmesi".¹²⁷ Asıl amacı, imparatorluğun tümünü kapsayan ve bütün tebaya eşit davranan bir hükümete dayalı anayasal bir rejim kurmaktır. Müslim-gayrimüslim bütün tebayı "Osmanlılık"düşüncesi etrafında eritmek, demokratik ilkelere dayanan ve milli egemenlik ilkesini benimseyen İslami hükümet teorisini göstermek ve İslam dininin ve Türkler'in diğer din mensuplarına gösterdiği tolerans geleneğini vurgulamak meşrutiyet düşüncesini savunurken

¹²³ BİLGEĞİL, Kaya: *Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II: Müteferrik Makaleler*, Ankara, 1976, s. 168

¹²⁴ KORLAELÇİ, Murtaza: "Bazı Tanzimatçılarımızın Pozitivistlerle İlişkileri", *Tanzimatın Yüzdüncü Yıldönümü Sempozyumu* Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 38

¹²⁵ KORLAELÇİ, Murtaza: a.g.m., s.39

¹²⁶ KORLAELÇİ, Murtaza: a.g.m., s.39

¹²⁷ BAYKAL, B. Sıtkı: "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, Ankara, 1942, No: 21-22, s. 49,

kullandığı temel argümanlardır.¹²⁸ Mithat Paşa, yazdığı makale ile bu konudaki düşüncelerini Avrupa kamuoyuna da açıklamıştır.¹²⁹

Ebu Meşrutiyet olarak adlandırılan Mithat Paşa'nın gerçekten savunduğu biricik fikir meşrutiyettir. İsmail Hamdi Danişmend bu görüşü zikrettikten sonra şunların altını çiziyor: "...Avrupa parlamenterizmini olduğu gibi taklit etmek ... rengarenk ırklara her türlü dillere ve muhtelif dinlere bir sürü mezheplere ayrılan imparatorluk anasının Osmanlılık esası altında birden bire kaynaşip birleşivereceğine hükmetmiştir". Danişmend aynı yazısında Paşa'nın bu Osmanlılık düşüncesi uğruna Türk bayrağındaki ay-yıldızın yanına haç koydurarak bu bayrak altında Hristiyanlardan oluşan bir taburluk gönüllü asker teşkil ettiğini söyler. Devamla Danişmend şöyle diyor: "...Diğer bir hareketi de fecaat derecesi itibariyle bu bayrak faciasından aşağı değildir. Mithat Paşa Türk meşrutiyetini Avrupa devletlerinin müşterek kefareti altına aldirtmak teşebbüsünde bile bulunmuşsa da hamd olsun muvaffak olamamıştır."¹³⁰

Mithat Paşa'nın ve onu izleyen Yeni Osmanlıların meşrutiyet istemesindeki amaçları ise şöyle sıralanabilir:

"Mithat Paşa ve onu izleyen genç Türklerin düşüncesi dinsel deliller kullanarak anayasa ve Parlamento tarafından sultanın gücünü devamlı bir şekilde sınırlamaktı. Burada iki sorun vardı. Birisi anayasada Hristiyanlara devletin bütün bürolarında çalışma izni verilmesi ve tam olarak siyasi eşitlik. Burada Mithat Paşanın amacı Hristiyanlarında sultanın tebası olduğu bir Osmanlı devleti yaratmak, onları Osmanlı milleti içinde eritmekti. Mithat Paşa'nın bu amacı Rusya'nın Slav isyanına müdahalesini yenmek olabilir."¹³¹

¹²⁸ DAVIDSON, Roderic H: *Reform...*, s. 362-363

¹²⁹ MITHAT PAŞA: "The Past, Present, and Future of Turkey", Nineteenth Century III, (1878)

¹³⁰ DANIŞMEND, İ.Hami: *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972, c. 4, s. 241

¹³¹ TEMPERLEY, Harold: *British Policy Towards Parliament Rule and Constitutionalism in Turkey 1830-1914*, Cambridge Historical Journal, 1933, Vol: IV, No: 2, s.170

Mithat Paşanın bu düşüncelerini Abdülhamit ise çok farklı yorumluyor ve Mithat Paşanın "bir cumhuriyetçi sosyalist ... hanedanı değiştirmeye hazır ve yerine başında kendisinin olduğu bir cumhuriyet getirmek istediğini" düşünüyordu.¹³²

B. MEŞRUTİYET YA DA USUL-Ü MEŞVERET

Meşrutiyet kavramında ifade edilen devlet sistemi; halkın meşru olarak kabul ettiği bir yolla devlet başkanlığı makamına gelmiş ama; seçilmiş olmayan (kral, sultan gibi) bir devlet başkanının idaresinde karma bir yönetim biçimidir. Sistemin karma niteliği egemenliğin sahibi ile ilgilidir. Egemenliğe ait bazı işlemlerin yapılması milletin seçtiği temsilcilerden oluşan meclis ile devlet başkanının iradesinin birleşmesine bağlıdır.¹³³

Bu tanımlama yapıldıktan sonra meşrutiyetçilerin bu kavramı nasıl yorumladıkları, nasıl tanımladıklarına geçilebilir. Meşrutiyetçiler "meşrutiyet kavramını tanımlarken öncelikli olarak kavramın; "hükümet idaresini kanunla sınırlayıcı" yönünü ön plana çıkarırlar. Esad Efendi "Hükümet-i Meşruta" adlı risalesinde "Hükümet-i meşruta nasıl hükümdür?" sorusunu, "Kaffe-i muamelatı bir şer'i kanunla mukayyed olan hükümdür"¹³⁴ şeklinde cevaplıyor. Hükümet-i meşrutanın tam karşısında yer alan kavram ise; hükümet-i mutlakadır. Şimdi aktarılacak olan pasajda bir meşrutiyetçinin bu iki hükümet türünü nasıl tanımladığı açıkça görülecektir. "Hükümet-i Meşruta; başıboş bırakılmayarak millet tarafından bir takım şartar ve bağlar ile bağlanmış bir hükümet demektir. Yani millet tarafından bir çok şart koşulmuş ve şartlar birer birer sayılarak bu şartlara göre yürür isen sana öyle itaat ederiz; diyerek hükümetle mukavele yaptıktan sonra söz vermiş hükümetdir.

¹³² TEMPERLEY, Harold: a.g.m, p.178

¹³³ YAYLA, Yıldızhan: "Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Kavramı", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, c. 4, s. 948

¹³⁴ ESAD EFENDİ: Hükümet-i Meşruta, 1293, sad: TUNAYA, T. Zafer: "Osmanlı Anayasacılık Hareketleri ve 'Hükümet- Meşruta'", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşeri Bilimler-Humanities), s. 227, V. 6, 1978

Hükümet-i mutlaka ise; başı boş, şartsız, bağısız bir hükümet demektir. Bu hükümet millet hakkında icra edeceği kanunları nizamları kendi kendine yapar. Kimseye danışmaz, millet ile müşavere etmek millete hesap vermek istemez..."¹³⁵ Bu anlamlardaki "meşruti düzen" Yeni Osmanlılar'ın dini meşrulaştırıcı bir unsur olarak kullanmalarının bir sonucu olarak temelini İslam dininden alan "usul-ü meşveret" tanımlamasıyla ifade edilen bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. "Meşveret" kavramı istişarede bulunma, müşaverede bulunma anlamlarında bir kelime olup; Kur'an'daki bir ayette geçen "işlerinizde istişare ediniz danışınız" ifadesiyle dini bir anlam yüklenmiştir.¹³⁶

II. Abdülhamit tahta çıktığında yayınlanan Hatt-ı Hümayun'dan sonra Kanun-i Esasi ve Usul-ü Meşveret üzerine yapılan tartışmalar yoğunlaşmış ve lehte ve aleyhteki gruplar berraklaşmıştır. Ahmet Mithat meşrutiyete muhalif (hilafgiran) ve taraftar (tarafgiran) iki grubun ortaya çıktığını ve bu bölünmenin halka da yansıdığını bildirir. Mithat'a göre bu iki grup da kendi aralarında ikiye ayrılmış durumdadır. Hilafgiran; Kanun-i Esasi'nin muhalif-i şariat bir bid'at olduğunu düşünen bir grup ve şeriata aykırı olmadığını düşünmekle beraber siyaseten "mazarr" bir şey olarak gören grup olmak üzere iki gruptur. Tarafgiran ise; bu tür bir anayasanın devlet tarafından verilmek suretiyle değil halk tarafından alınmak suretiyle olmasının uygun ve gerekli olduğunu düşünen bir gruptur; bunu gerekli görmeyip devletin yani padişahın bir lütfu olarak bunun verilmesinin de yeterli olacağını düşünen bir grup olmak üzere ikiye münkasımdır.¹³⁷

Ama bir gerçek var ki önceleri aydın kesim arasında tartışılmaya başlanan meşruti yönetim ideali kısa bir sürede bütün halk arasında yayılmıştı. Temperely'nin aktardığı şu cümle halk arasında bu kavramın ne derece yaygın bir tartışma alanı

¹³⁵ EBUSSELAMİ: *Meşrutiyet Münafıkları*, s. 2-3; Bu eser II. Meşrutiyet sonrası yazılmış; fakat halk arasında meşrutiyetin yanlış tanıtıldığı ve mevcut kötülüklerin öyle olmadığı halde meşrutiyetin doğurduğu bir sonuçmuş gibi gösterildiği düşüncelerinden hareketle halka gerçek meşrutiyet düşüncesini açıklamak amacıyla avmi tabirler ve örneklerle meşrutiyet tanımlaması yapan bir eserdir.

¹³⁶ Meşveret kavramının daha geniş açıklaması ve İslam hukukundaki gelişim için bkz. LEWIS, Bernard: "Meşveret", İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi XII, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul, 1982

¹³⁷ AHMET MİTHAT: *Üss-i İnkilab*, Takvim Hane-i Amire, İstanbul, 1294, s. 179

kazandığını gösteren güzel bir örnektir: "1876 Mayıs ayı sonunda Elliot şöyle yazıyor: 'Anayasa kelimesi her ağızda vardı' Kur'anın demokratik bir hükümete izin verdiği her yerde yayıldı; hatta boğazdaki kayıkçı bile Sultan'ın azlinden konuşuyordu."¹³⁸ Aynı şeyi Ahmet Mithat da zikrediyor. Ve bu tür tartışmaların sadece ehil ve bilgili insanlar arasında yapılmadığını adeta ayağa düştüğünü belirtiyor. Artık sıradan insanların meclislerinde bile bu konu konuşulur olmuştur.¹³⁹

Bu tespitler yapıldıktan sonra meşrutiyetin fikri mücadelesinin nasıl yapıldığı konusuna geçilebilir. Devletin bozuk giden durumunun düzelmesine katkıda bulunmayacağı yönünde ciddi itirazların olmadığı bu mücadelede muhalifler daha çok meşruti yönetimin İslama uygun olmadığı noktasında odaklaşır. Eleştirilerin odak noktasındaki "meşruti yönetimin şer'a muvafık olmadığı"na yönelik bu itiraz, meşrutiyetçiler tarafından kavram "usul-ü meşveret" olarak adlandırıp, İslam tarihinden örneklendirilerek giderilmeye çalışılır. Bu eleştiri dışındaki eleştiriler ise; daha çok teferruatla ilgilidir. Halkın buna hazır olmadığı, padişahın buna mücadele etmeyeceği, gayrimüslimlerin meclise giremeyeceği (ki bu da dini temellerle yapılan bir itirazdır) gibi. Meşruti yönetimin devlete zeval vereceğine dair itiraz sesleri pek yükselmemiştir. Mücadelenin "tarafgirane" kısmı ise; içinde yaşadıkları toplumun değerlerinin farkında olarak bu itirazları yine İslami dayanaklarla göğüslemeye çalışmışlardır.

1. MEŞRUTİYETE MUHALEFET

Özellikle Yeni Osmanlılar tarafından idealize edilen ve tartışılan Meşrutiyet düşüncesine çeşitli çevrelerden eleştiriler yapılmıştır. Eleştirilerin sahipleri değişik şekillerde gruplandırılabilir.

Bu gruplandırmalardan birisi eleştirileri yöneltene kesimle ilgili olarak yapılabilir. Meşrutiyet düşüncesine karşı muhalif hareket eden kişileri üç ayrı gruba yerleştirebiliriz. Birinci olarak bir yönetim değişikliği ile yani meşruti yönetime geçilmesi ile beraber çıkarlarının zedeleneceğini düşünen grup vardır. Namık Kemal

¹³⁸ TEMPERELY, Harold: a.g.m., s. 172

¹³⁹ AHMET MİTHAT: Üss-i İnkılab, s. 179

Hürriyet'deki "Hasta Adam" başlıklı yazısında bu gruba ilgili şöyle diyor: "...nemize lazım şimdi biz hastalığın devamı sayesinde rahat ediyoruz ya. Bakalım hasta şikayete başlasın, kolum ağrıyor derse merhem süreriz, başım ağrıyor derse revh koklatırız, öyle öyle hastalık gider. Bizde ta'yişimizden kalmayız demektir."¹⁴⁰. Bu kesim meşrutiyete sırf kendi çıkarlarının zedelenmemesi için "henüz vakit erken ve halkımızda o isti'dad yoktur" yollu itirazda bulunur. Bu gruba giren muhalefet padişahı istedikleri gibi etkileme imkanına sahiptirler ve çıkarlarını sürekli ön planda tutarlar.

Aynı muhalefet grubu ile ilgili olarak, Ali Suavi "meşrutiyeti şer'a muvafık" olduğunu göstermek ve eleştirilere cevap vermek amacını güttüğü gözlenen "Usül-ü Meşveret" adlı makalesinde şöyle değerlendiriyor: "Çü fayda kendi menafi-i şahsiyelerini ve kinlerini feda edemeyenler talep olunan usülü meşveret bizde uymaz ze'm ediyorlar ve milleti tenvir için bir takım şüpheler irad ediyorlar."¹⁴¹ Suavi'nin "menafi-i şahsiyelerini feda edemeyenler" olarak tanımladığı bu grubu, "Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur" cümlesiyle başladığı "Mektub"unda Mustafa Fazıl Paşa doğruluğun saraya girmesini engellemekle suçlar. "..Onların etrafında bulunan kimseler doğruluğu kendilerinden bile saklarlar. Hasr-ı inzar eyledikleri hükümet lezzeti içinde ve merkezinde yaşadıklarından ahalinin çektiği zahmet yine ahalinin tenbelliklerinden zannederler."¹⁴²

İkinci muhalefet grubu gerçekten dini temellere dayanarak, meşruti bir yönetimin şeriata uygun olmadığını iddia ederek karşı çıkmışlardır. Bu grutaki muhalefetin iki önemli itirazı var. Birincisi meşruti yönetimin İslam Hukukuna göre "bid'at" olduğu ve bu yüzden tercih olunamayacağı itirazıdır. Bu gruptakilere göre "bid'at" olan bu sistem İslami değildir ve bu yüzden tercih olunamaz. İkincisi ise; meşrutiyetçilerin temel dayanaklarından olan "ve şavirhüm fil emr" ayetindeki, "hum" zamirinin meşrutiyetçilerin iddia ettiği gibi seçici ve kendileri ile istişarenin tavsiye olunduğu grub olarak bütün halkı değil sadece aralarından belli şartları

¹⁴⁰ NAMIK KEMAL: "Hasta Adam", Hürriyet, 7 Kanun-i Evvel 1868

¹⁴¹ ALİ SUAVİ: "Usülü Meşveret", Muhbir No: 27, 14 Mars 1868

¹⁴² M.FAZIL PAŞA: "Mektub..", s. 3

taşıyan ehil ve layık kişileri kapsamaktadır. Bunun tüm halkı kapsadığı kabul edilse bile bu grubun içine kesinlikle gayrimüslimler dahil olunamaz. Ayetin bu şekilde yorumlanması mümkün değildir.

Fakat bu eleştirileri yapanların eleştirilerini dini hükümlerle siyasi gelenekler itibarıyla sağlam dayanaklara oturttuklarını belirten Kara; şu örnekleri veriyor: "Mesela yetkileri ve hareket kabiliyeti sınırlandırılmaya çalışılan ve 'padişah' diye anılan halife maddi-manevi özel bir konuma sahiptir. 'Milletin meşruti yönetime kabiliyetsizliği' şeklinde dile getirilen tenkidin, İslam siyasi düşüncesinde üzerinde çok durulan 'ehliyet ve liyakat şartı'yla (bir tür seçicilikle) yakından alakası vardır. Meşruti yönetimin tabi neticelerinden biri olarak gayri müslimlere verilen (ulul emr) ve seçmen olma (biata katılma) hakkı da bu konudaki hükümlerini zorlamaktadır."¹⁴³ Yeni Osmanlılar bu gruptaki eleştirileri büyük ölçüde "dini" muhtevadan uzaklaştırarak aktarmışlardır.

Üçüncü grup ise; ilke olarak meşrutiyete karşı çıkmayan fakat henüz toplumun buna hazır olmadığı gerekçesiyle itiraz eden gruptur. Bu gruptaki eleştirileri yapanlar genel olarak devletin kurtuluşu için meşrutiyet fikrinin çözüm olabileceğini kabul ederler. Fakat onlara göre halk henüz kendilerine bu hak verilecek olgunluğa ulaşmamıştır. Namık Kemal bu grup kişiler için şöyle der: "Bazıları 'halkın hürriyeti ibtida kemal-i marifetine muhtaçdır'... derler. Bu 'şu hastanın kurtulması tababet öğrenmesine muhtaçdır' ... demektir."¹⁴⁴

Meşrutiyete yönelik bütün bu eleştiri gruplarının ne tür eleştiriler içerdiğini Ali Suavi; "Usul-ü Meşveret" başlıklı makalesinde şu şekilde maddeler halinde sıralar:

- "1. Teb'a vekilleri intihab edip de onlar ehl-i meşveret olmak şeriatta yoktur.
2. Şimdiye kadar padişahımız tasarrufunda ıtlakış şems usul-ü meşveret icrasında onun daires-i tasarrufunda tatbik lazım gelip ba'zı hukuk-u mutlakası elinden alacağından bu iş kendisine gayet güç gelir kabul edemez.

¹⁴³ KARA, İsmail: *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 101

¹⁴⁴ NAMIK KEMAL: "Hasta Adam", *Hürriyet*, 7 Kanun-i Evvel 1868

3. Bizde usûl-ü meşveret icra tatbik etmek bir şeyi mahallinin gayriye va'z etmek demektir zira millete tedabir-i temeddün için isti'dad gelmemiştir.
4. Me'a mafiye usûl-ü meşveret icrasında ba'zı hukuku ekseriya telef zayi' olur zira böyle bir takım cedidenin her fûru'atında iktida lazım geleceğinden mahkemelerimiz Avrupa mahkemelerine döner. Avrupa'da ise ba'zı da'va senelerce sallanır fasl ve hasm olunamaz bizde dahi iş oraya müncerr olur.
5. Usûl-ü meşveret icraya meclisler ve kalemler ve daireler vazifeler taaddüd ve tekessür edeceği cihetle tezyid-i mesarif olur."¹⁴⁵

Bu muhalefeti yürüten belli başlı isimlerin kimler olduğu konusuna gelince; şu isimler sayılabilir. Tunuslu Hayrettin Paşa'nın prensip olarak usul-ü meşveretin karşısında olmadığını ve hatta savunduğunu fakat buna karşılık kurulacak mecliste gayrimüslim azanın bulunacak olması ilkesine karşı olduğunu biliyoruz.¹⁴⁶ Yine Mithat Paşa ile beraber hal' olayına karışan daha doğrusu bu olayı organize eden Hüseyin Avni Paşa'nın meşrutiyet karşıtı olduğunu görüyoruz. Paşa hal' olayından sonra "padişahın istemediği ve milletin görgü ve terbiyesinin buna uygun olmadığı" gerekçeleriyle karşı çıkıyor.¹⁴⁷ Yine aynı şekilde Şirvanizade Rüşdü Paşa ve Mütercim Mehmet Rüşdü Paşa'ların¹⁴⁸ "mevkilerini korumak" gerekçeleriyle meşrutiyete karşı olduklarını görüyoruz.¹⁴⁹ Bunların dışında yine hal' olayına karışan Şeyhülislam Kara Halil Efendi'nin de bir kısım dini gerekçeler ve böyle bir meclisin gereksizliği itirazı ile meşrutiyete karşı olduğunu görürüz.¹⁵⁰

Bir başka muhalefet grubu olarak ise; "meşrutiyet sistemi aleyhinde propaganda yapanların en aşırılarından Rumeli Kazaskerliği payelilerinden Gürcü Şerif ve Dağıstani-zade Muhyiddin Efendiler"i görüyoruz. Bu grubun da dini gerekçelerle muhalefet yaptığını biliyoruz. Hatta bu grup "kendilerin bağlı bazı

¹⁴⁵ ALİ SUAVİ: "Usûlü Meşveret"; Muhbir, No: 27, 14 Mars 1868

¹⁴⁶ TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA: *Akvam-ül Mesalik Fi Marifeti Ahval-ül Memalik* (Müt: Ceride-i Askeriye Muharriri Abdurrahman Efendi), Elcevaib Matbaası, İstanbul, 1292, s. 64-65

¹⁴⁷ MAHMUT CELALETTİN PAŞA: *Mir'at-ı Hakikat*, s. 119

¹⁴⁸ Mahmut Celalettin Paşa; bunlardan Şirvanizade'yi "Hüseyin Avni Paşa'ya alet olmuş ve kılıktan kılığa giren biri", Mütercim Mehmet Rüşdü Paşa'yı ise; "nabza göre şerbet veren bir" olarak tanımlıyor. MAHMUT CELALETTİN PAŞA: a.g.e, s. 108-109

¹⁴⁹ MAHMUT CELALETTİN PAŞA: a.g.e., s. 109-110

cüretkarları havalara uydurarak, birtakım ahmak talebeleri de kışkırtmış ve aldatmış", hatta "Sadrazam ve Mithat Paşa kafirdir, padişah da onları karşılarmış almış ve arkasına frenk gömleği giymiş, camide sohbet ediyordu. Müslümanları, gayrimüslim vatandaşların mebuslarının reyi ile güçsüz bırakacaklar" türünden iddialar ortaya atmışlardı. Mithat Paşa bu tür iddialara karşılık olarak sorgusuz sualsiz bu iddialarda bulunan şahısları ¹⁵¹ sürgüne göndermiştir. ¹⁵²

Meşrutiyete muhalefet eden kişilerle ilgili bazı isimleri de Ahmet Saip'in "Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı" adlı eserinde görüyoruz. Yazar; Padişahın yakınında bulunan isimlerden Damat Mahmut Paşa, Mabeyn Başkatibi İngiliz Sait Paşa ve Kızlar Ağası Behram Ağa ve bu üç kişinin arkasındaki Cevdet Paşa ile Serasker Redif Paşa'nın isimlerini zikrederek bunların kendi çıkarları uğruna anayasa ve özgürlükleri simgeleyen meşrutiyete karşı çıktıklarını ifade ediyor. ¹⁵³

a) *MEŞRUTİYETİN ŞER'A MUVAFAK OLMADIĞI*

Meşruti yönetimin şer'a aykırı olduğuna yönelik itirazlar; dini bir meşrulaştırıcı araç olarak gören ve kullanan Yeni Osmanlılar'ca en çok üzerinde durulan ve cevaplandırılmaya çalışılan itirazlardır. Meşruti yönetim "tarafgirani"ı bu konudaki itirazları; "şura, meşveret, biat, emr-i bil maruf, irade-i ümmet" gibi dini kavramlara müracaat edip; bu kavramları İslam tarihinden ve dini literatürden

¹⁵⁰ MAHMUT CELALETTİN PAŞA: a.g.e., s. 119

¹⁵¹ Bu grubun isimlerini Mahmut Celalettin Paşa şöyle sıralıyor: Gürcü Şerif, Dağıstani-zade Muhyiddin Efendi, bunların arkadaşları Ramiz Paşa, Babiali Evrak Müdür Rıza Bey, Kıbrıslı Mehmet Paşa, kethüdası Kamil Efendi. MAHMUT CELALETTİN PAŞA: a.g.e., s. 177

¹⁵² MAHMUT CELALETTİN PAŞA: a.g.e., s. 176-177 Mahmut Celalettin Paşa bu kişilerin sürgüne gönderilmeleri ile ilgili ilginç bir anekdot zikrediyor. Paşa; Mithat Paşa'nın bu kişilerin sorgulanmadan sürgüne gönderilmeleri üzerinde ısrar ettiğini buna karşılık Sultan Abdülhamit'in buna karşı çıktığını ve sorgulanmalarını istediğini; "..eğer vükela verdikleri bu kararda ısrar ederlerse, yerime başka bir padişah arasınlar" şeklinde cevap gönderdiğini söylüyor. Mithat Paşa ise bu cevaba karşılık olarak "Biz Efendimiz gibi Padişah bulamayız. fakat kendileri bizden muktedir vükela bulabilirler" şeklindeki cevabıyla kararında ısrarlı olduğunu vurgulamış, aksi halde Heyetin istifa edeceğini ima etmiştir. Sonuçta bu kişiler sorgusuz, muhakemesiz olarak sürgüne gönderilmişlerdir.

¹⁵³ AHMET SAİP: Abdülhamid'in Saltanatının İlk Günleri (Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı) (Sad: TUFAN, Ruhi), İstanbul, 1983, s. 15-16

faydalanarak örneklendirip cevaplarında kullanmışlardır. Bazen de bu itirazları dini içeriğinden soyutlayarak cevaplandırmaya çalışmışlardır¹⁵⁴.

Meşrutiyetin şer'a muğayir olduğuna dair yapılan itirazları üçe ayırarak incelemek mümkün. Bunlardan birincisi; Meşruti yönetimin İslam'da olmayan, İslam'ın tasvip etmediği bir yönetim şekli olduğuna dair yapılan itiraz. İkincisi; aynı zamanda halife de olan padişahın bu dini/manevi ünvanından dolayı kendisine şeriat gibi ilahi bir düzenin tanıdığı yetiklerin bir kısmı kul yapısı bir yasa ile elinden alınamayacağına dair. Bu başlıktaki son itiraz olarak ise; daha ılımlı bir tavırla meşruti yönetimin bid'at olduğunu dile getiren itirazdır.

(1) Meşruti Yönetim Dine Muğayirdir İtirazı

Bu itirazı dile getirenlerin temel savı bu tür bir yönetim şeklinin İslam tarihinin hiç bir döneminde görülmediği gibi teorik olarak da bu tür bir yönetimi meşrulaştırabilecek herhangi bir hüküm yoktur. Ayrıca meşruti bir yönetimin gerektirdiği kurumlar da İslam'da yoktur. Onlara göre "teb'a vekiller intihab edip de ehl-i meşveret olmak şeriatıta yoktur."¹⁵⁵

(2) Meşruti Yönetimin Bid'at Olduğu

İslam Hukukunda bid'at; sonradan ortaya çıkan şey demektir. Bu itirazı yapanlar birincilere göre daha ılımlıdır. Onlara göre bu yönetim şekli ve bunun öngördüğü meclis bid'attır ve bu yüzden tercih olunamaz. Namık Kemal bu itirazı "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar"ın birincisinde zikreder. Bu itiraza cevap olarak ise; adeta bid'at olduğunu kabul eder bir tarzda cevap verir. Bid'at olduğu halde kullanılan şeyleri örnek vererek cevaplamaya çalışır. "İstediğimiz meclis-i şuray-ı ümmet bir nev'i bid'at imiş, ne yapalım Endülüs'de melik Cevahir böyle bir meclis i'lan ettiği zaman acaba bid'at olduğunu düşünmedi miydi. Vapurlar da bid'at, almayalım da Yunan limon kayıkları Giridi mi zabt etsin. İğneli tüfekler de bid'at, kullanmayalım da Palkaryalar İstanbulu mu alsın. Dünyada öyle bid'atlar vardır ki bid'at-ı hasene değil bid'at-ı bedi'a denilse sezadır. Madem ki şer-an usul-ü meşveret

¹⁵⁴ KARA, İsmail: İslamcıların..., s. 100

¹⁵⁵ ALİ SUAVİ: "Usul-ü Meşveret"

mukarrerdir esas mevcut olduktan sonra icraatda olan teferru'atını icma'ı ümmet ta'yin eder. İcma-ı ümmetle yapılan şeyler bid'at değil usul-ü dinden olur."¹⁵⁶

(3) Halifenin Yetkilerinin Sınırlanamayacağı

Padişah aynı zamanda dini/manevi bir ünvana da sahiptir, halifedir, emir-ül müminindir. İslam düşüncesinde 'imam' ya da 'halife' *din ve dünyaya ait işleri* yürütmek için Peygambere halef olarak tesbit edilmiş kişidir¹⁵⁷. Maddi/manevi özel bir konuma sahiptir.¹⁵⁸ Bu yönüyle şeriatın kendisine verdiği yetkileri kullanmak hakkına sahiptir ve ancak onun sınırlarıyla kendini sınırlar. Padişahın yetkilerine el uzatmak, yetkilerini sınırlamak düşüncesi hilafet kurumunu da zedeleyeceğinden dolayı bu tür uygulama kabul edilemez. Halifenin sınırı zaten şeriat ve dolayısıyla adaletle çizilmiştir. Bu yetkilerin dışına çıkarsa yapılıcak şey bellidir. Bu itirazları yapanlara göre bu tür bir uygulama kutsal makama karşı bir haksızlıktır. Said Halim Paşa'nın Meşrutiyetin ilanından sonraki şu cümlesi bir anlamda bu itirazları haklı çıkaran bir cümle olarak değerlendirilebilir. Paşa; meşrutiyetle gelen durumu "makam-ı mukaddes hilafına galebe ve tahakküm edildiği"¹⁵⁹ şeklinde özetliyor.

Bu itirazın devamı niteliğinde; padişahı yetkilerinin sınırlanmasının aynı zamanda padişahın itibarını da düşüreceğine yönelik itirazlar belirtilebilir. Özellikle Meşrutiyet ilan edildikten sonra Kanun-i Esasi müzakereleri yapılırken bu itirazlar göze çarpıyor. Rüşdü Paşa'nın bu müzakereler sırasında itirazı bu yönde. Padişahın yetkilerinin sınırlanması ile ilgili maddeler müzakere edilirken Rüşdü Paşa şöyle diyor: "..bu maddeler, Padişahımızın kuvvet ve şanını halk gözündeki düşürür; Padişahın nüfuz ve kudreti sınırlandırılmaz."¹⁶⁰ Meşruti yönetimin şeriata uygun olmadığı yönünde yapılan itirazların bir başka grubunu ise; usul-ü meşverete temel dayanak olarak sunulan "veşavirhüm fil emr" ayetindeki "hüm" zamirine yönelik itirazlar oluşturur.

¹⁵⁶ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1"

¹⁵⁷ İMAM MAVERDİ: *El-Ahkamü's Sultaniye İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku*, (Çev: ŞAFAK, Ali), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 5

¹⁵⁸ KARA, İsmail: *İslamcıların*, s. 101

¹⁵⁹ SAİD HALİM PAŞA: *Buhranlarımız*, aktaran KARA, İsmail: *İslamcıların..., a.g.e.*, s. 147

¹⁶⁰ MAHMUT CELALETTİN PAŞA: *a.g.e.*, s. 203

b) "HUM" ZAMİRİNİN İÇERİĞİ İLE İLGİLİ İTİRAZLAR

"Usul-ü Meşveret" taraftarlarının en önemli dayanaklarından birisi Ali İmran suresindeki "veşavir hum fil emr"¹⁶¹ (bir hüküm verirken, birşey yaparken onlara danış) ayetidir. Ayetteki "hüm"¹⁶² zamiri meşrutiyet mücadelesinde üzerinde en çok tartışılan konulardan biri ve hatta belki de birincisidir. Tartışma; ayette geçen "hüm" zamirinin kimleri belirlediği noktasında düğümlenir. Uzun devlet geleneğinde devletin sahibi ve idarecisi olarak müslümanların "millet-i hakime" ve gayrimüslimlerin "millet-i mahkume" olarak bulundukları bir toplumda bu zamirin yükleneceği anlamın, daha doğrusu bu zamirin kapsamının gayrimüslimleri de içine alacak şekilde genişletilmesinin tartışılması çok doğaldır. Bu zamire yüklenen anlama göre bir çok kesim bir meclis kurulması fikrini "meşru ya da gayri meşru" bulabiliyordu. Bir grup buradaki zamirin kapsamı içine millet¹⁶³ ayrımı gözetilmeksizin bütün "teb'ay-ı Osmaniye"yi sokarken, bir başka grup ise göre bu zamirin sadece "İslam milletine mensub" olanları ve yine üçüncü bir grup ise "İslam milletine mensub olanlar içinden sadece isti'dadı olanları" bu zamirin kapsamı içine sokar.¹⁶⁴

Bu konudaki itirazların başında sırf dini gerekçelere başvurularak yapılan itirazlar var. Bu grup itirazlarda kullanılan deliller doğrudan Kur'an ayetleridir. Bu türden itirazları yapanlar önce dini delillerle meşrutiyeti ve gayrimüslimleri meclise sokmayı savunan kesimi karşılarına alırlar. Bu itirazları yapanlara göre meşrutiyetçiler (gayrimüslimlere meclise sokma taraftarı olan meşrutiyetçiler) kendilerine Kur'an'dan "veşavir hüm fil emr" ayetini delil olarak alırlarken Kur'anın diğer bazı ayetlerini görmezden gelirler. Örneğin bu kesim; Kur'an'daki "Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost olarak benimsemeyin, onlar birbirinin dostudurlar. Sizden kim onlara dost olursa o da onlardandır..."¹⁶⁵ ayetini görmezden

¹⁶¹ KURAN-I KERİM: Nisa Suresi, 4/159

¹⁶² "Hüm" Arapça'da bir zamir olup Türkçe'deki "onlar" zamiriyle eş anlamlıdır.

¹⁶³ Millet kelimesi burada Osmanlı toplumsal yapısı içinde kullanıldığı şekilde bir din ya da mezheb mensubu karşılığı olarak kullanılmaktadır.

¹⁶⁴ Bu konudaki tartışma için bkz. OKTAY, Cemil: 'Hum' Zamirinin Serencamı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.

¹⁶⁵ KUR'AN-I KERİM, Maide Suresi, 5/51

mi gelirler. Bu mantıkla meşrutiyetçileri Kur'an'ın bir başka ayetinde küfür belirtisi olarak nitelenen "...kitabın bir kısmına inanıp birkısmını inkar mı ediyorsunuz.." ¹⁶⁶ mealindeki hüküm kapsamına sokarlar. Çünkü meşrutiyetçiler işlerine gelen ayetleri gündeme getirmektedirler. Bu tür itirazları yapanlara göre Kur'an'daki "şura" ve "istişare" ile ilgili ayetlerdeki "hum" zamiri kesinlikle müslümanlara raci'dir yani sadece müslümanları kapsar. "...lüzumundan bahs olunan millet meclisini akd ve teşkilden maksad-ı hafı-i bu meclise hrıstıyanlar doldurulub hall ve akd-i umur-u devlete tamamille onları teşrik kılmak bu suretle kendileri tatyib ve tardıye olunmak ise (Kendi dinlerine uymadıkça Yahudi ve Hristıyanlar senden asla hoşnud olmayacaklardır. ¹⁶⁷) nass-ı şerif-i mülhaza olunmak lazımdır." ¹⁶⁸ Yani yazar meşrutiyetçileri gayrimüslimlere hoş görünme, bu amaçla gayrimüslimleri "tatyib etme" çabası içinde görüyor.

Bir başka açıdan ayetteki bu zamirin meşrutiyetçiler cephesinde bir bölünmeye sebep olan bir tartışma konusu olduğunu söyleyebiliriz. Evet meşrutiyet fikri İslamla bağdaştırılabilirdi ama bu durum istişare edilecek kişiler arasında din ayrımı gözetmeksizin müslim-gayrimüslim bütün "teb'ay-ı Osmaniye"nin olması gerekirmiydi?" Bu soruya olumsuz cevap verenler, dinen; gayri müslimlerin bir İslam devletinde ne "teşri" ve ne de "tenfiz" gibi bir görevi icraya memur tutulamayacağı gibi "halife"yi kontrol ve sınırlama gibi bir görevi de kesinlikle icra edemeyecekleri iddiasındaydılar. Bu grup yine Kuran'daki "Sizden olan emir sahiplerine itaat edin" ¹⁶⁹ mealindeki ayeti delil olarak göstererek buradaki "sizden olan emir sahipleri" tabirinin sadece İslam milletine mensub olanları kapsadığını iddia ediyorlardı.

Gayrimüslimlerin Devlet-i Osmaniye'nin meclisine girebilmesine önemli bir itiraz Yeni Osmanlılar'ın kendisinden sıkça bahsettikleri Tunuslu Hayrettin Paşa'dan gelir. Paşa Yeni Osmanlılar'ın müslüman olan azasının bu tür isteklerde

¹⁶⁶ KUR'AN-I KERİM, Bakara Suresi, 2/85

¹⁶⁷ Metnin burasında Kur'an ayetinin metni var. KUR'AN-I KERİM, Bakara Suresi, 2/120

¹⁶⁸ AHMET MİTHAT: Üss-i İnkılab, s. 317. Bu bölüm yazar tarafından meşrutiyet muhaliflerinin iddialarından bazılarını örnek olarak "Diğer bir varak hafıyyen tab' ve neşr olunmuşdu" başlığıyla verdiği bir bölümdür.

¹⁶⁹ KURAN-I KERİM, Nisa Suresi, 4/59

bulunmalarını "devlet ve milletin ıslah-ı hal maksadına mübteni olduğunu"¹⁷⁰ teslim eder. Fakat onların müttefikleri olan azayı sairenin (yani gayrimüslim azanın) maksadlarının kendi maksadlarına muvfaık olmadığını söyler. Paşa'ya göre "...A'zayı gayrimüslimeden ekserisinin muradı yalnız devlet-i Osmaniye'nin ahvalini araştırmak ve o vasıta ile bir ipucu ele geçirmek olup zira mevcut olan hürriyete nail olduktan sonra kendilerinde zerre kadar devlet hayırhahlığı şöyle dursun hafi olmayan bazı ağraza mebni ecnebilerin ifsadat ve ilkaat-ı devam etmesi ve mezreay-ı kalplerine tohum-u hamıyyet-i cahiliyeyi ekmesi hasebiyle ekseriya devletin usul-ü idare ve icraatından tazallüm-i hal ve naire-i ihtilali eş'al ederek ebnay-ı cinslerinden bulunan hükümetlere iltihakı arzu etmekte olduklarını görüyoruz."¹⁷¹ Yani Paşa; gayrimüslim a'zanın bu konuda iyi niyetli olabileceğine inanmaz. Yeni Osmanlılar'ın bu konuda iyi niyetli ve samimi olduklarına ise inanır. Paşa gayrimüslimlerin böyle bir istekte bulunma sebebi olarak devletin içinde araştırma yaparak ipuçları ele geçirip halkın şikayet ve yakınmalarını artırarak ihtilal ateşlerini körükleyip devletin başka hükümetlere katılmasını sağlamak olduğunu düşünür. Fakat Paşa bu cümleleri ile gayrimüslimlerin sadece meclise aza olarak girmelerine değil bunu doğal hale getirecek olan "hukuk-u siyasiyede müsavât" ilkesine toptan karşıdır. Çünkü Paşa'ya göre gayrimüslimlerin örnek gösterdikleri Avrupa'da dahi bu tür bir müsavât yoktur: "...Avrupa devletleri ahaliden bazısının hanedan-ı kraliye'yi tebdile ittifak etmelerinden ictinab gibi vesile-i cüziyeye istinaden böyle bir hürriyet-i mutlakayı i'tadan imtina' göstermişlerdir."¹⁷²

Bu konudaki eleştirilerden bir başkası da; zaten "bid'at" olan meclis eğer kurulacaksa buna yalnız müslümanların alınması caiz görülebilir şeklindedir. Mahmut Celalettin Paşa şöyle diyor: "... ve bilhassa Mebusan Meclisi teşkil edilmesini, hakim millet olan müslümanların hukuku bakımından fena tesirler uyandıracığını ileri sürüyorlardı. Yine İslam hukukçusu geçinen bazı kimseler, "Padişahımız, Peygamberimizin halifesi ve müslümanların önderidir. Onun İslamiyete uygun emirleri, boyun eğilmesi gereken emirlerdir; dayanağımız olan

¹⁷⁰ TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA: *Akvam-ül Mesalik...*, s. 64

¹⁷¹ TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA: a.g.e., s. 65

¹⁷² TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA: a.g.e., s. 65

İslamiyet'e bağlı kalmak farzdır. Eğer bir Millet Meclisi gerekiyorsa onun sadece müslümanlardan teşkili caiz olabilir; yoksa müslüman olmayan teb'anın öyle bir meclise kabülü ile devlet idaresini onların eline bırakmak caiz görülemez" tarzında..."¹⁷³

Gayrimüslimlerin ve özellikle de Hristiyanların oluşturulacak bir meclise alınmaları, onları müslümanların işine karıştırmak olarak değerlendirilmektedir. Bu grup bir kıyaslama yaparak "Rusya devletinde bulunan müslümanların böyle bir meclise girme hakkı olmaması, bizde de Meclisi Umuminin lüzumsuzluğuna delildir".¹⁷⁴

Bu tür itirazlara cevap olarak verilen meclis sadece mali işlerle ilgilendiğinden gayrimüslimlerin girmesinde sakınca yoktur yollu cevaplar Basiret Gazetesi'nde şu şekilde: "Bilakayd ve şart millet meclisi olsun diyenlere ibtida cevap verelim. Evvel emirde böyle bir meclis a'zası tecemmü' eyledikde gayri müslimden olacak mebusan yalnız umur-u maliye ile nizam-ı mevcudenin hüsnü cereyanına hasrı evkat edecekler mi zann ederler?"¹⁷⁵

Yine Basiret Gazetesi oluşturulacak mecliste bulunması istenen gayrimüslim azanın Avrupa'dan şer'a muvafık olsun olmasının kununların aynen alınmasını isteyeceklerini iddia ederek karşı çıkıyor: "Gayri müslim olan mebusanın millet meclisi içinde belki ibtida ki iddiaları biz bu asır medeniyeti hasra göre kavanin ve nizam-ı isteriz. Bin şu kadar sene evvel yazılan şeri'atı İslamiye bugünkü ahval ve hukukumuz müsavat üzere kafil olamaz Avrupa'nın en mütemeddin olan devletlerin kavanini alalım şeriatın hangi mesaili ona tevafuk ederse meatteşekkür o mesaili kabul ve ika ederiz. Tevafuk etmeyenleri kabul etmemeye mecburuz dedikleri halde... Hem öyle değil farz mahal olarak bütün mesaili şeriye Avrupa kavaninine mutabık olsa dahi şer'i şerifin Avrupa kavaninine muvafık olmayan yerlerini kabul edemeyiz diye gayri müslim olanların iddiası dareynde ehl-i İslam için mucib-i

¹⁷³ MAHMUT CELALETİN PAŞA: Mir'at-ı..., s. 175

¹⁷⁴ KUNTAY, Mithat Cemal: Namık Kemal, s. 123'den aktaran; OKTAY, Cemil, "'Hum' Zamirinin Serencamı, s. 50

¹⁷⁵ Basiret Gazetesi: "Millet Meclisi", 27 Mayıs 1292

selamet ve mukaddes olan şer'i şerife bir hakaret addolunacağından ehl-i İslam'dan yüzde doksan beşi bu iddiayı kabul değil iddianın vuku'unda efkarı galeyana eder."¹⁷⁶

Aynı makalede Basiret Gazetesi'nin bir başka itiraz sebebi de garimüslimlere böyle bir imkan tanındığında sadrazamlık gibi çok yüksek görevlere gelmek isteyebilirler: "Kaymakam, mutasarrıf ve vali ve vükelalıkda ve belki iktidarları hasebile mesned-i sadarete dahi gayri müslim olanların bulunması...Ve çünkü kendilerine müsavat-ı tamme va'd etmek istenilir olsuretle böyle iddialarda bittabi' haklı olacaklardır."¹⁷⁷

Basiret şahsında diğer muhalefetin bir başka iddiası da gayrimüslimlere tanınacak müsavatın sonucunda yukardaki örnek gibi bir çok yeni şeyler isteyecekleri. Bunlardan biri de Girit örneği hatırlatılarak meclise girecek gayrimüslim azanın kararların "lisân-ı resmî" dışında bir başka kendi lisanları ile de yazılmasının istenebileceği: "Lakin bizde inad ve ta'assub berkemal olduğundan Girid ahalisinin Hristiyan ahalisi iddia etmiş ki kaffe-i mecalisde hükümet lisanı olan lisanı Türki'de her ne kadar i'lan ve mazabıt yazılıcak ise bir tarafı Türkçe ve bir tarafı Yunanca yazılsın. Hükümet-i seniye Girid ahali-i gayri müslimesini memnun kılmak için buna da muvaffakat etmiştir. Çü faide bu sene merkeze tecemmü' eden Girid gayrimüslim a'zasına iktifa etmeyip hatıra gelmez diğer ba'zı şeyler hükümet-i seniyeden talep etmekde ve bu taleplerinden bahisle Yunan gazeteleri kemal-i iftihar ile sütunlarını tezyin ederler."¹⁷⁸

Ve son bir itiraz da millet meclisine gayrimüslimlerin de girmesine taraftar olanların söylediği "nasıl olsa müslüman aza daha çok olacağından gayrimüslimlerin etkisi olmaz" şeklindeki itiraza cevap olarak; bu çözümün pek sahih bir çözüm olmadığı; meclislerde fikir ayrılıklarının normal olduğu ve bizim meclisimizde de böyle bir ayrılık durumunda pekala onların istediği şekilde düzenlemeler çıkabilir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Basiret Gazetesi: a.g.m.

¹⁷⁷ Basiret Gazetesi: a.g.m.

¹⁷⁸ Basiret Gazetesi: a.g.m.

¹⁷⁹ Basiret Gazetesi: a.g.m.

c) **MEŞRUTİYETİN İLAN EDİLMESİNİ PADİŞAH KABUL**

ETMEZ

Bu konuda yapılan itirazlar kökleşmiş bir devlet geleneğinden 600 yıllık bir devlet geleneğinden aldığı yetki ve hakları padişah bırakmak ister mi? Bunu kabul eder mi? "Zat-ı şahane böyle kendi istiklaline dokunacak bir şeyi isteyerek yapar mı?"¹⁸⁰

Aynı itirazın devamında; padişah böyle bir şeye razı olsa dahi onun etrafındakiler bu işe mücadele eder mi?.. "Zat-ı şahane usûlü meşveretin kabûlüne kail olmuş farz olunduğu halde vükela buna rıza gösterir mi?" ve "vükelanın rızası manzum olmadığı halde arzu olunan maksadı zor ile istihsal etmek kabil olabilir mi?"¹⁸¹

d) **MİLLETTE O İSTİ'DAD YOKTUR**

Bu konuda yapılan itirazlar "meclis azasının intihabı halka ait olacak ve herkesin hakkı intihabı bittabi tasdik olunacaktır"¹⁸², yani bugünkü terimlerle herkesin seçme ve seçilme hakkı olacak ilkesine yapılır. Oluşturulacak meşrutiyet meclislerinin azalarının intihabında halk birinci derecede yetkili olacak. Bu maddeye itiraz "bizim köylülerimiz erbabı dirayeti intihaba nasıl muktedir olabilir"¹⁸³ şeklinde yapılmıştır.

Aynı eleştirinin bir başka boyutu da şöyledir: "meclis-i şura-yı ümmet vükelayı idare-i dahiliye ve harekat-ı askeriye ve bahusus umur-u hariciyeden mesul tutacaksa bir takım medrese mahsulleri ve çiftlik ağaları dekaiki siyaseti hizmeti devlet de efnayı ömür edenlerden iyi mi bilir?"¹⁸⁴

¹⁸⁰ NAMIK KEMAL: "Usûlü Meşveret Hakkında Mektuplar 5", Hürriyet, 19 Teşrin-i Evvel 1285

¹⁸¹ NAMIK KEMAL: a.g.m.,

¹⁸² NAMIK KEMAL: "Usûlü Meşveret Hakkında Mektuplar 2", Hürriyet, 21 Eylül 1285

¹⁸³ NAMIK KEMAL: a.g.m

¹⁸⁴ NAMIK KEMAL: a.g.m.

V. Murat'ın tahta çıkmasından sonra ilan edilecek hattın içeriği ile ilgili olarak Bab-ı Fetva'da yapılan toplantıda (8 Haziran), Abdülaziz'in 'çarşaf kadar' fetva vermeye hazır olan Fetva Emni halil Paşa şöyle diyor: "Siz devlet adamlarısınız. Maşallah cümleiniz ukaladan ve umurdidesiniz. Anadolu'nun, Rumeli'nin bir takım cahil etrakini toplayıp onlardan istifsar-ı rey ve tedbir mi alacaksınız. Her işi adilane rü'yet ediniz. Şayed bir meselede iştibah vaki' olursa fetva-yı şerife müracaat ediniz"¹⁸⁵

Aynı toplantıda Rüştü Paşa ise şöyle diyor: "...Meşrutiyet-i idareye ehl-i vatanda adem-i kabiliyet ve hürriyet-i ahalide enva-i mazarrat mevcuttur. Biz bu ahaliye bazı müsa'adat gösterelim ki onlar devletden hukukumuzu istihsal etdik zannetsinler. Lakin nefs-ül emirde birşey vermiş olmayalım..."¹⁸⁶ demiş.

Akşin Sultan II.Abdülhamit'in de bu konuda aynı düşüncede olduğunu zikreder. 1905 yılında Abdülhamit'in şöyle dediğini zikrediyor: "...Meşrutiyetle idare edilebilmek için, memleketimiz kafi derecede olgun değildir. Bu bizim için bir felaket olur. Çünkü bu idare bütün fertler arasında müsavat icab ettirir..."¹⁸⁷

2. MEŞRUTİYETÇİLERİN TEZ VE SAVUNMALARI

Osmanlı tarihinde ilk demokrat aydın muhalefeti¹⁸⁸ olarak tanımlanan Yeni Osmanlılar Hareketi meşrutiyet mücadelesini yapıp, meşrutiyete yönelik eleştirilere cevap vermeye çalışan bir hareket olarak karşımıza çıkıyor. Tanzimatla başlayan devleti ıslah çabalarını yetersiz bulan ve mevcut düzene yönelik sert eleştiriler yapan bu grup öncelikle idare usulünün değişmesiyle işe başlanması gerektiğini iddia ediyor. Hareketin bir nevi kuruluş bildirgesi sayılan Mustafa Fazıl Paşa'nın "Mektub"unda önce kendi ifadesiyle devleti zayıflamaya götüren fenalıkları "Hakipay-ı Şahane"ye arz ediyor. Ardından ıslahat düşüncesinin çözüm

¹⁸⁵ SÜLEYMAN PAŞA: Hiss-i İnkılap, Tanin Matbaası, İstanbul, 1326, s.64

¹⁸⁶ SÜLEYMAN PAŞA: a.g.e., s. 61

¹⁸⁷ SULTAN ABDÜLHAMİT: Siyasi Hatıratım; aktaran AKŞİN, Sina: "I.Meşrutiyete Son Verilmesinin Sebepleri", Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, 6-8 Kasım 1985, H.Ü.E.F.D., c. 4, sayı: 1, içinde, s. 97

olamayacağını; daha doğrusu yeterli olamayacağını, her ne zaman bu tür şeyler gündeme gelirse ıslahatla yetinilmeye çalışıldığını ve bu ıslahatların bir çoğunun icra edilemediğini icra edilebilenlerin ise sıkıntıların çözülmesine yeterli olmadığını¹⁸⁹ söyleyip kendi çözüm önerisini "kemal-i ihtiram ile hakipay-ı hümayun"a şu sözlerle takdim ediyor: "Şevketli Efendim tebdil-i usul-ü idare ile devleti kurtarınız! Nizam-ı serbestane ile tezyin ederek şunu halas ediniz! Lakin öyle nizam-ı sebestane ki sahih ve vasi' ve münbit ola, ve gerek hin-i icrasında ve gerek bila tağyir devamında iktiza eden her türlü teminat ile ihata edile..."¹⁹⁰ Görüldüğü gibi Paşa çok radikal bir şekilde bir düzen değişikliği önermektedir. Paşa'nın eski usulün yerine önerdiği teklif ise; Yeni Osmanlılar'ın "usul-ü meşveret" adı ile mücadelesini yaptıkları meşrutî yönetimdir. Paşa teklifini şöyle sunuyor: "...Teb'amızın sadakatine ve hüsn-ü arzularına müracaat ediniz! Her eyaletde a'zası intihab-ı serbestane ile cem' edilmiş bir meclisi kebir teşkil ediniz ki bunlar size ihtar etsinler ve size efkar-ı pederanenizi mevki-i icraya getirmeye mu'avenet eylesinler. Sizin teşebbüs-ü mahsusanız ile bu meclisler tarafından Dersaadet'e vekiller gelsinler ahalinin ihtiyaçlarını ahval-i hakikiye-i vakit vakit doğrudan doğruya Hakipayiniz'e arz eylesinler."¹⁹¹

Paşa'nın "bir ideal olarak değil fakat siyasi menfaat düşüncesiyle"¹⁹² bayraklaştırdığı hürriyet-meşrutiyet kavramları Yeni Osmanlılar'ın etrafında bir muhalefet hareketini oluşturduğu kavramlar olarak karşımıza çıkar. Bu muhalefet hareketini oluşturan Osmanlı aydınları çökmekte olduğunu gördükleri devleti kurtaracağını düşündükleri meşrutî yönetimi kurmak için halkı harekete geçirmenin ve bir baskı unsuru olarak siyasi iktidarın karşısına geçirmenin zorunlu olduğunun farkına varmışlardır. Yeni Osmanlılar'ın efkar-ı umumiye tesir etmek için kullandıkları birinci yol gazetedir. Yeni Osmanlılar gerek vatanda ve gerekse sürgünde bulundukları yerlerde çıkardıkları Hürriyet, Muhbir, Ulum gibi gazeteler aracılığıyla bu amaçlarına

¹⁸⁹ MUSTAFA FAZIL PAŞA: "Mektub..", s. 16

¹⁹⁰ MUSTAFA FAZIL PAŞA: "Mektub...", s. 16

¹⁹¹ MUSTAFA FAZIL PAŞA: "Mektub....", s. 26

¹⁹² KARAL, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, c. 7, s. 305; Çünkü M. Fazıl Paşa Mısır'daki valilik üzerindeki veraset hakkını kaybetmiş ve buna karşı mücadele olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda sadaret ya da vezirlik gibi bir yüksek makama gelerek kaybettiği hakkı geri almak mücadelesine girişmiştir.

ulaşmaya çalışmışlardır. Karşılarına çıkan sorun ise; halka onların anlayacağı dille meseleyi anlatmaktır. Bu soruna buldukları çözüm ise din olmuştur. Halk dinin yani İslam dininin temel kabüllerine, motiflerine yani din ile temellenmiş tezlere açıktır. Bu durum daha doğrusu bu zaruret hali Yeni Osmanlılar'ı İslamiyet-meşrutiyet bağını kurmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu da meşrutiyet mücadelesini yapan bu aydınların yazılarında tezlerini sürekli İslami delillerle beslemelerine sebep olmuştur.

Yeni Osmanlılar meşruti yönetim lehindeki düşüncelerini serderelerken dikkat ettikleri birinci husus öneri ve düşüncelerini dini delil ve kavramlarla birlikte temellendirerek sunmaktır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak; "usul-ü meşveret", "meşveret meclisi", "biat", "ehl-i hal ve'l akd" ve "emr-i bi'l maruf" gibi kavramlar içleri demokrasi, parlamento, seçim, kamuoyu gibi batılı kavramları karşılayacak şekilde doldurularak gündeme getirilir. Yeni Osmanlılar'ı bu düşünceye sevkeden neden ise; savundukları sistemi "meşru" halde sunmanın yolunun İslami delil ve kavramlara müracaat olduğunun farkına varmalarındır. Kendilerine yöneltilen eleştirilerin genellikle dini nedenlerden kaynaklanan eleştiriler olduğuna dikkat edelirse Yeni Osmanlılar'ın bu kavramlara müracaatlarının önemi daha iyi anlaşılabilir. Bu anlamda "usul-ü meşveret tarafgirani"nın meşrutiyet savunmalarındaki en önemli unsur "usul-ü meşveret" in "şer'a muvafık" olduğunu göstermeye yönelik dini kavram ve delillerdir.

**a) USÛL-Ü MEŞVERET'İN ŞER'A MUVAFAK OLDUĞU VE
HATTA İSLAM DEVLETİNİN EVAILDE MEŞRUTİYET
OLDUĞU**

Bu konuda tartışmaya başlamadan önce şu tesbiti yapmamız gerek. Meşrutiyetçiler 'meşveret'e şer'i delil ararken amaçları 'Meclis' fikrini dinen meşrulaştırmaktır. Yeni Osmanlılar'ın bu amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları iki Kur'an ayeti göze çarpıyor:

1. "Sen Allah'tan bir rahmet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın etrafından dağılıp gitmişlerdi. Artık onları bağışla, onlar için af

dile ve iş hususunda onlarla müşavere et (ve şavirhüm fil emr). Bir kere azmettin mi artık Allah'a tevekkül et. Çünkü Allah tevekkül edenleri sever."¹⁹³

2. "Onlar Rablerine icabet ederler, namazı kılarlar, işleri kendi aralarında şura ile, (ve emruhum şura beynehüm), rızık olarak verdiklerimizden infak ederler."¹⁹⁴

Yine meşrutiyetçiler tarafından ağırlıkla kullanılan hadisler ise şunlar: "İstişare ediniz", "İstişare eden pişman olmaz", "İstişare edilen emniyet edilen kimsedir", "İlim kuyudur meşveret ise kova", "Allah'ın eli cemaat üzerindedir", "Allah ve Resulu istişareden müstağnidir. Fakat Allah onu ümmetim için rahmet kılmiştir. Onlardan kim istişare ederse rüşde varır, doğruyu bulur; kim terkederse şerri bulur, hataya düşer.", "İşleriniz aranızda müşavere ile görüldüğü zaman size yerin yüzü daha hayırlıdır."¹⁹⁵

Bu dini delillerin ortak yönü "şura" ve "istişare" kavramlarını ön planda tutmalarıdır. Yeni Osmanlılar'ın bu iki kavrama müracaatlarındaki amaçları ise, meclis, parlamento fikrini dini temele oturtmaktır. Bu noktada kendilerine yöneltilen eleştirilere karşı aldıkları tavır iki yönlüdür. Dinen cevap verebeldikleri eleştirilere dini delillerle cevap vermeye çalışırken; dini delillerle cevap veremeyecekleri eleştirileri ise mümkün olduğunca dini muhtevadan soyutlayarak aktarma yolunu seçmişlerdir.¹⁹⁶ Bundan iki şekilde faydalanıyorlar. Öncelikle bu eleştirilerin halk nazarındaki etkisinin asgariye indirilmesini amaçlıyorlar ve ardından kendilerinin bu eleştirilere cevap verirken rahat olmalarına zemin hazırlıyorlar.

Usul-ü meşveret tarafgirani'nin savundukları bu sistemin şer'a muvafık olduğunu ispatlama gayretleri içinde ilk olarak; meşrutî yönetimin meşrutî niteliğini şeriatle meşrut olmasına bağlama gayretleri göze çarpıyor.

Esad Efendi'nin soru-cevap şeklinde hazırladığı "Hükümet-i Meşruta" adlı eserde şöyle bir bölüm var:

"Sual: Hükümet-i Meşruta nasıl bir hükümettir?

¹⁹³ KUR'AN-I KERİM: Al-i İmran, 3/59

¹⁹⁴ KUR'AN-I KERİM: Şura, 42/38

¹⁹⁵ Bu hadisler için bak. KARA, İsmail: *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s. 165

¹⁹⁶ KARA, İsmail: *İslamcıların...*, s.100

Cevap: Kaffe-i muamelatı bir şer'i kanunla mukayyed olan hükümettir.

(...)

Sual: Bizim hükümetimiz nasıl hükümettir?

Cevap: Bizim hükümetimiz esasen şeriatla mukayyed olduğundan hükümet-i İslamiyedir, binaenaleyh hükümet-i meşrutadır. Lakin bir vakitten beri ahkam-ı şer'iyyeye layikile riayet olunmadığından hükümet-i mutlaka yolunu tutmuştur. Bizde esasen padişahların vezaif-i bile şeriatle mahduttur..."¹⁹⁷ Esad Efendi'nin buradaki çabası açıktır. Meşruti yönetimin "şer'i kanunla mukayyed" olarak tanımlamasına yönelik vurgu konumuz açısından çok önemlidir.

Yeni Osmanlılar; idarenin şer'i kanunlarla bağlı kalmasının sağlanması ve kontrolü işlevlerini ise meclise yüklerler. Yeni Osmanlılar'ın sıkça atıfta bulundukları "Akvam-ül Mesalik..." kitabının müellifi Tunuslu Hayrettin Paşa'nın "yasakçı" diye tanımladığı idarenin yani devlet başkanının bir başka "yasakçı" tarafından kontrol edilmesinde de şer'a muhalif bir durum görmez. Hatta bunu şer'an gerekli görür. Yalnız bu kurumun ne olacağı konusunda ise Batıdaki parlamentoların yerini İslam ülkesinde ulema ve ayanın tuttuğunu söyler: "Benabirin her bir yasakçı için daire-i emri haricine çıkamayacak diğer bir yasakçı lazım olup..." şeklinde ifade ettiği devlet başkanını frenleyecek bir başka güç fikrinin akla, örfe ve özellikle de şeriata dayanan kanunlar olduğu, fakat bu soyut kavramların da kendilerine yapılan bir taarruzu gideremeyeceğinden ötürü somut bir kuruma ihtiyaç vardır. Paşa'ya göre bu kurum Batı'da hür basın ve parlamento bizde ise ulema ve ayandır: "... ulema-yı kiram ile ayan ve vücuh-u ahaliye hilaf-ı kanun vuku bulan hareketin tağyir ve tebdili ala sebil-il vücub ihaka ve tefviz olunarak bu emniyetin husulü için dahi Avrupalılar millet meclislerini teşkil etmişler ve matbuata hürriyet vermişlerdir."¹⁹⁸ Yeni Osmanlılar ise;

¹⁹⁷ ESAD EFENDİ; *Hükümet-i Meşruta*, sadeleştirerek nakleden, TUNAYA, Tarık Zafer: "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'Hükümet-i Meşruta'", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşeri Bilimler), 1978, Vol: 6, s. 230. Aynı eserde Esad Efendi hükümet-i mutlaka'yı şöyle tanımlıyor: "Hükümet-i mutlakının muamelat-ı umumiyesi kanunla mukayyed değildir. Mesela bir hükümdar (...) bir takım memurlar istihdamına mecbur olur. Memurların hareket-ı umumiyesi ise bir nizam tahtında olmayıp ber biri ale'el ıtlak keyfince hareket eder.....Böyle adamların (sorumsuz memurların) idaresinde bulunan memleketlerde emniyet olmaz, emniyet olmayan memlekette saadet umulmaz."

¹⁹⁸ TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA: a.g.e., s. 64-65

burada Hayrettin Paşa'dan ayrılarak; hükümeti şeriata bağlı kılma görevinin İslam dininde de pekala bir meclise yani parlamentoya verilebileceğini düşünürler.

Yeni Osmanlılar bu noktadan sonra "usul-ü meşveretin" dine uygun olduğunu ve hatta dinin bir emri olduğunu ispat etme çabasında görünürler. Ali Suavi "Usul-ü Meşveret" başlıklı bir yazısında şöyle diyor: "Usul-ü Meşveret şeriatda yokdur lakırdısı büyük hatadır, bizzat risaletpenah aleyhi salavatullah dahi milletle müşavereye memurdur. "Ve şavirhüm fil emr" ayet-i celilesi ma'lumdur."¹⁹⁹ Yine Suavi; "Terk-i Meşveret" başlığını taşıyana bir başka makalesinde devletin şu anki yönetim şeklinin meşveret olmadığını şu sözlerle iddia ediyor: "Malum ola ki bir adam kendi zir-destanını yani kendisine muhalefet edemeyecek muhtaçlarını ve dalkavuklarını başına toplayıp bu iş böyle değil midir deyu sorsa onlar dahi evet böyledir deseler bu hale meşveret tesmiye olunamaz. Çünkü meşveretden murad akıl danışmak ve rey almak ve efkar toplayıp..." Suavi; yazısında devamla İslam Hükümetinin zaafına sebep olan şeyin meşveretin terki olduğunu söyler. Halbuki O'na göre Peygamber milletle meşveret etmedikçe idare-i hükümet etmezdi. "...milletle meşveret etmedikçe idare-i hükümet etmezdi. Kur'an-ı azimüşşanda 'veşavirhüm fil emr' buyuruldu ki 'şavir' ihtabı nebi-i zışandan 'hüm' zamiri ümmetden kinayedir."²⁰⁰ Suavi; yazısında meşveretin şer'i olduğuna yönelik iddiasını sahabe hayatından ve dört halifenin uygulamalarından örneklerle delillendirir. Sonuçta; "El hasıl, hükümet-i islamiye şura üzerine tertib olunmuştur. milletle istişare eden devlet terakki eder"²⁰¹ hükmünü verir ve devletin terakkisi için "usul-ü meşveretin yeniden ihyasını" önerir.

Ali Suavi'nin bu gayretinin benzeri Namık Kemal dahil bütün Yeni Osmanlılar da görülür. Farklı bir konumda bulunması hasebiyle Tunuslu Hayrettin Paşa'nın meşveret usulünün şeriata uygunluğunu ispatlamaya yönelik şu sözleri bütün Yeni Osmanlılar'ca kullanılan temel fikirleri içermesi açısından ilginçtir. Paşa; "Şeriat-ı garrının en ehemmiyetli usulünden biri de (Cenab-ı hakkın ma'sum-u zışanına emr buyurduğu) meşveretin meşveretin vücubu..." diye başladığı cümlesinde Peygamberin

¹⁹⁹ ALİ SUAVİ: "Usul-ü Meşveret", Muhbir, No: 27, 14 Mars 1868

²⁰⁰ ALİ SUAVİ: "Terk-i Meşveret", Muhbir, No: 20, 18 Janvier 1868

²⁰¹ ALİ SUAVİ: "Terk-i Meşveret"

görüş sormaktan "müstağni" olmasına rağmen meşveretle emrolunmasını daha sonraki dönemler için va'z edilmiş bir kural olarak niteler: "...rey sormaktan müstağni iken memur olmaları ancak zaman-ı saadetden sonra usul-ü meşveret beynel ahkam mer'il icra tutulmak hikmet-i balığasına müstenid olduğu cay-ı inkar değildir."²⁰²

Aynı konuyu destekleyici ibareler; meşrutiyete 'ihtiyati' bir şekilde taraftar olan Basiret Gazetesi'nde de yer alıyor: "Bununla beraber usul-ü meşveret devlet-i İslamiyece kaide-i istibdadiyeye mukaddem olmasile emr-i idare-i hükümetçe ona itba'ın elzemiyeti bedih-is sübut görülmüştür. Çünkü bu usul peygamberimiz aleyhisselam efendimizin zaman-ı saadetlerinde biemr-i rabbani ittihaz olunmuş bir kaide-i mukaddese olduğundan ba'sü necat ve füyuzat olacağında kat'a şüphe yoktur. Eğer usul-ü meşveret terakkiyat ve saadet-i matlubeyi teshil ve tahsil ederek hükümat-ı islamiyece ve hayırlı ve nafi' olmasa idi Resül-ü Ekrem Efendimiz kaffe-i nevakısdan beru ve her bir hareket ve muamelesi isabete makrun olduğu halde taraf-ı hakdan meşveretle memur buyurulmazdı."²⁰³

Yine Basiret gazetesinde bir başka makalede ise şöyle deniyor: "Zira ferd ile cemiyetdeki kuvvetin nisbeti gece ile gündüzün farkı derecededir. İşte onun için biz "veşavirhüm fil emr..." ayeti kerimesi ve "siz şura ile memursunuz.." meal-i şerifinde olan emr-i celil-i nebevi muktezası yalnız umur-u siyasiyede meşvereti umumiyece lisan-ı şeriatdan memuruz....Ve bir aklın bir düşünüb iki aklın iki düşüneceği dahi müsellemdir. Öyle ise muamelat-ı dünyeviyede meşveret-i umumiye dahi elzemdir. Ne hacet "Sizler umur-u dünyanızda benden a'lemsiniz" meal-i celilindeki hitab-ı umumi-i nebevi dahi umur-u dünyeviyede ara-yı umumiyenin ittihaz-ı mahz isabet eder bir tenbih-i celildir." Bunlar da meşrutiyetle oluşturulacak meclisin bir "Şuray-ı Millet"²⁰⁴ olması şartıyla destek veren Basiret gazetesinde sunulan deliller.

Yeni Osmanlılar'ın "şura" ve "istişare" kavramlarından hareketle İslam tarihinde ve özellikle Asr-ı Saadet'den örneklere müracaatla aşmaya çalıştıkları sorun henüz bitmiş değildir. Henüz çözemedikleri, cevap bulamadıkları itirazlar da vardır.

²⁰² TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA: a.g.e., s. 19-20

²⁰³ Basiret; "Tensik-i İdare", 3 Teşrinisani 1293

Bu tartışmada meşrutiyetçilerin zımnen de olsa kabul ettikleri konu, meşrutiyetle gelecek olan meclisin Avrupa'dan taklid yoluyla alındığı ve "bid'at" olduğu. Namık Kemal bu eleştiriyi şöyle cevaplamaya çalışıyor: "İstedığımız meclis-i şura-yı ümmet bir nev'i bid'at imiş, ne yapalım Endülüs'de melik Cevher böyle bir meclis i'lan ettiği zaman acaba bid'at olduğunu düşünmedi miydi. Vapurlar da bid'at, almayalım da Yunan limon kayıkları Giridi mi zabt etsin. İğneli tüfekler de bid'at, kullanmayalım da palikaryalar İstanbulu mu alsın. Dünyada öyle bid'atlar vardır ki bid'at-ı hasene değil bid'at-ı bedi'a denilse sezadır. Madem ki şer'an usül-ü meşveret mukarrerdir esas mevcut olduktan sonra icraatda olan teferru'atını icma-ı ümmet ta'yin eder. İcma-ı ümmetle yapılan şeyler bid'at değil usül-ü dinden olur."²⁰⁵ Namık Kemal burada her ne kadar sorunu çözmüş gibi olsa da, aslında kendisi de bid'at olsa da daha önce buna benzer bid'at hükmündeki şeyler yapıldığından bu da yapılabilir şeklinde bir mantık yürütmektedir.

"Usul-ü meşveret dinde yoktur" itirazına Ali Suavi; bir açılım kazandırır. Eleştirinin daha doğrusu itirazın asıl, amacı nedir diye sorar. Eğer bundan amaç Avrupa'da olduğu şekliyle yokdur deniyorsa buradaki amacın ne olduğu tartışılmalıdır diyor. Yani "şeriatda yokdur"dan kasıt "şeriat buna karşı"dır demek midir yoksa "şeriat böyle tafsil nutk etmemiş demek midir?". Ve Suavi bu eleştirinin birinci yönüne yani "şeriat buna karşı"dır kısmına "ve şavir hüm.." ayeti ile karşı çıkıyor. İkinci yönüne ise şöyle cevap veriyor: "Eğer nutk etmemiş demek ise caiz değildir ta'biri galatdır. Ve tecrübe ile icra-yı tedabir etmiş olan bilcümle ashab-ı kiram (rıdvanullahi aleyhim ecma'in) hazeratını taglittir. İbnüneym hazreti kitabında nakletti ki "İbnül Akıl (r.a) huzurunda bir adam "la siyaset-ül muvafık-ış şer'i" yani şer'a muvafık olmayan siyasete izin yokdur dedikte müşarün ileyh "bu sözden muradın şer'a muhalif olan demek ise doğrudur, yok muradın şer'ın nutk etmediği siyasete izin yokdur demek ise galatdır ve ashabı kiramı taglitdir" deyub ashabın bittecrübe tertib ettikleri siyasetlerden hayli misallerü irad etti. Ba'de İbnüneym hazreti buyurdu ki "Adalet her

²⁰⁴ Bkz. Örneğin Basiret; "Millet Meclisi", 27 Mayıs 1292

²⁰⁵ NAMIK KEMAL: "Usül-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet 30 Temmuz

ne tarih ve her ne tertib ile zuhur ederse etsin işte şer'ullah ve dinullah odur".²⁰⁶ Suavi burada şeriatın bu konuda bir düzenleme yapmamış olduğunu kabul etsek dahi, (yani bir anlamda bid'at olduğunu kabul etsek dahi) bunun şer'i gerekçelerle meşverete karşı çıkmayı gerektirmeyeceğini söylüyor. Yani eğer "meşveret usülü" şeriata aykırı bir şey olsaydı yasaklanırdı türünden bir yaklaşım sergiliyor.

Bu konuyla alakalı bir itiraz ise "halkın hakimiyeti" ilkesinin İslam'la bağdaşıp bağdaşmadığı konusudur. Yani halkın hakimiyeti "bey'at" ilkesiyle çelişir mi çelişmez mi? Bu soruya Namık Kemal şöyle cevap verir: "Halkın hakimiyeti demek bigayri hakk nakz-ı bey'at mi demektir? Sözün doğrusu mülkümüzde hakim biziz, hepimizin hükümete iştirakimiz vardır. Fakat hükümetin emr-i icrasını bey'at-ı meşru'a ile Al-i Osman'a tevdi' etdik. Daima Al-i Osmanı isteriz. Daima idare-i meşruta talebindeyiz. Acaib şey! Hakimiyet-i halkın muvafıkı şer'i olduğuna emniyetim var mıdır diye soruyor. Subhanellah. Benden içindeki mesele-i fikhiyeyi okumamış mı? Hazreti Sıddik (radiyallahü anh) halife olubta İmam Ali (kerremellahu veche) hakk-ı karabete istinaden beyan-ı inkisar eylediği zaman Hazreti Faruk (radiyallahü anh) hazretlerinin "sizin fazlınız müsellemdir fakat halk onu istedi" yollu bir yerdeki cevabı tarihlerde görmemiş mi? Hükümet benim sizin vesair vatanın ebna-yı kuvvetinden ibaret değil midir? Benim kuvvetime benden veyahud ihtiyar veya ekseriyete tabi'yet suretile tevdi' ettiğim zatdan başka bihakk kim malik olabilir?"²⁰⁷

b) PADIŞAHIN BUNA MÜSADE ETMEYECEĞİNE DAİR İTİRAZA CEVAP

Meşrutiyet taraftarının usülü meşveretin dine uygun olup-olmadığına dair itirazlardan sonra üzerinde en fazla uğraştıkları itiraz yetkilerinin kısılmasına padişahın müsaade edip etmeyeceği yönelik itirazdır. Aslında gerçekten de çok zor bir durumdur. Yaklaşık 6 asırlık bir devlet geleneği olan ve bu gelenek içinde çok önemli yetkilere sahip padişahın otorite alanına müdahale etmek hem de elinden bir kısım yetkileri alıp

²⁰⁶ ALİ SUA Vİ: "Usül-ü Meşveret", Muhbir, 14 Mars 1868

²⁰⁷ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

başka bir kuruma devretmek, elindeki yetkileri belli kurallar çerçevesinde kullanmaya zorlamak hiç de kolay olmayan bir durum olsa gerek.

Bunu yerleştirme çabasındaki meşrutiyetçilerin ilk tartışmaya açtıkları konu padişahın zaten şeriatla sınırlı bir yetki alanı olduğu, meşveret sisteminin zaten İslamda var olduğu konusu.

Namık Kemal, padişahın mutlak yetkilerle donanmış olmadığını şöyle dile getiriyor: "Hiç bir ümmet mesela bir ferdini te'biiden hakim-i mutlak nasb etmek yahud bir şahsın eline kudret teşri-i vermek gibi şeylerle o kaide-yi ihlal etmek istemez, istese de bihakk muktedir olamaz çünkü, ne bir ferдин nefsine zulm etmeye, ne de umumun hukuk-u efrad-ı ihlal etmeye hakkı vardır."²⁰⁸ Kemal'in burada üzerine vurgu yaptığı nokta; padişah ya da herhangi bir kişinin efradın hürriyeti ile ilgili konularda mutlak hakim olmadığıdır. Aynı konuda Ziya Paşa şöyle diyor: "Makam-ı saltanatta bulunan bize hakim olur, malik olamaz."²⁰⁹

Bu noktada kullanılan ikinci bir yaklaşım tarzı ise; padişahın memleket lehine gördüğü bütün teklifleri kabul ettiği varsayımından hareketle ulaşılan mantıki bir sonuçtur. Meşrutiyetçiler temel varsayımları olan "meşrutiyet vatanın kurtulması için yegane çaredir" düşüncesinin bir uzantısı olarak padişahın da vatanın kurtuluşu olarak gördükleri bu yöntemi kabul edeceği sonucuna ulaşırlar. Ve bununla bir anlamda padişahı halka nazarında kabule mecbur bırakmaya çalışırlar. Namık Kemal "Zat-ı Şahane böyle kendi istiklaline dokunacak bir şeyi isteyerek yapar mı?" şeklindeki soruya şöyle cevap veriyor: "Evet yapdırır. Çünkü şimdiye kadar devlete faidelidir diye her ne teklif etdilerse hiçbirine mümane'at etmedi. Çünkü hanedan-ı Osmaniye'nin mu'tadı teb'asına hakikaten pederane bakmaktır. Çünkü zir-i tab'iyetinde bulunan hidiv-i Mısır usul-ü meşvereti daha bir taraftan taleb olunmaksızın mürüvvetmendane i'lan ederek vazifesini icra etmiş iken halkın bu kadar arzusu üzerine yine gasb-i hukukda devam etmeyi Osmanlı padişahı kendinin ve hanedanının şanına düşürmez. Çünkü o istiklal dediği şey mevhumdur. Padişah ondan hiç müstefid olmuyor. Usul-ü meşveret kimseyi hükm-ü kanundan harice çıkarmayacak padişahın ise zaten bir kaza

²⁰⁸ NAMIK KEMAL: "Ve şavirhüm fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

müdür-i kadar kanun şikenlik etdiği yok. Mesela Ali Paşa senedsiz hüccetsiz gümrük yerini gasbetdi hazine da'vaya bile kıyam edemedi nihayet kıymetden fazla binlerce keseler verdi öyle istirdad edebildi."²¹⁰

Usul-ü meşveretle beraber ilan olunacak Kanun-i Esasi'de padişahın hak ve yetkilerinin belirtilmesine daha doğrusu sayılmasına dahi 'hukuk-u padişahiye'ye dokunur iddiasıyla karşı çıkanlara Ahmet Mithat Üss-i İnkilab'ında şöyle cevap veriyor: "Hukuk-u padişahi lafzile tabir olunan hukuk eğer devlet ve millet için mazarr şeyler ise onları makam-ı zat-ı şerifin kendisi dahi kabul etmemek tabidir. Zira zat-ı hümayunlarının şa'sa'ay-ı şevketi devlet ve milletin mes'udiyet ve terakkisi ile kemale vasıl olacağı derkar olup bunlar için mazarr olan cebr-i istibdadkarane ise kendi mühr-i münir-i şevketini sehab-ı tedenni ve te'hir ile setr eder ve mazallah-ı teala ol suret-i cebbaranenin devamile bütün bütün münhasif eylemek dahi pek müsteb'id değildir."²¹¹

Meşrutiyetçilerin bu konudaki üçüncü bir yöntemi de; padişahın her işle uğraşmaya hem vakti olmadığı ve hem de bunun padişahın onurunu zedeleyici bir özellik olduğu, bu yüzden padişah mesuliyetlerini azaltmak için görevlerinin bir kısmını başkalarına devretmesinin padişahın işini kolaylaştıracağıdır. Namık Kemal bu konuda Fransa örneğini anlattıktan sonra şöyle diyor: "İmparatorun umum mesuliyeti kendine irca' etmesi idarenin mesuliyetini azaltmak için ihtiyar olunmuş bir desise-i siyasiyedir. Koca padişahı umur-u külliye ve cüziyeden mesul edebilmek kimin elinden gelir. Vakıan biz padişahımızı İngiltere'de olduğu gibi herşeyden müstesna tutarak idareyi yalnız vükelaya bırakamayız. Çünkü padişah vazifeyi adaletin icrasına şer'an memurdur. Fakat mesela hazineye bir yağmakar el uzatsa makam-ı saltanatta bulunan zatda ağmaz etse, yağmakara sirkatını sormayıpta padişahı ağmazından mesul etmek neden münasib olsun. Feleğin çemberinden geçerek mesned-i ikbale vasıl olmuş bir takım devahi-yi siyasetin her türlü desayisinden terettüb edecek mesuliyetleri naz ve na'im ile perverde olmuş ve necabet ve veraset sevkıyla makam-ı saltanata gelmiş bir

²⁰⁹ ZİYA PAŞA: Hürriyet, sayı:1, 9 Rebiülevvel 1285

²¹⁰ NAMIK KEMAL: "Usül-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 5", Hürriyet, 19 Teşrinievvel 1285

²¹¹ AHMET MİTHAT: Üss-i İnkilab, Takvim Hane-i Amire, İstanbul, 1294, s. 187

zatin üzerine yığmak nasıl layık olabilir."²¹² Yani burada padişahın halkın yararına olan şeyleri yapmakla şan ve şevketinin artacağına yönelik bir mantık yürütme ile tepkiler azaltılmaya çalışılıyor. Aynı konuda devamla; eğer hukuk-u padişahi denen şey halkın yararına ise onun Kanun-i Esasi'de belirtilmesiyle "tahdid edilmiş olmaz te'yid ve te'min edilmiş olur" diyor.²¹³

Yine bu türden itirazlara cevap olabilecek şekilde yapılacak olan işlerin tartışılarak kararlaştırılmasının hem dinen hem de aklen en uygun yol olduğu şeklinde bir mantık yürütme ile Padişah'ın buna mücadele edeceğini göstermek istiyorlar. Namık Kemal: "Herhangi re'y ve tedbir ki hadde-i tetkik ve münazaradan geçmeye ya'nı ta'alluk ettiği hususda muhsinat ve mazarratı üzerine ara-yı muhtelif devranından sonra akrab-ı sevab olan cihete iltizam olunmaya ekseriya bir hatayı intac eder."²¹⁴ Kemal yazısının burasında bir de örnek verir. Eflatun'un felsefedeki maharetiyle "bahçıvanlık" konusunda karar vermeye kalkmasının onu yanı sıra sürükleyebileceğini bu yüzden doğru olanın bu konuyu bir bahçıvan yardımıyla çözmek olacağını söyler. "Çeşm-i insaf kadar kamile mizan olmaz kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz ...zat-ı cenab-ı peygamberi medeniyetül ilm iken "ve şavirhüm fil emr" emr-i celilesile istişareye memur oldu ve istişarelerde ashabi kiram re'ye mezun olduklarında herkes zihnine layih olan tedbiri arz ederdi ve nice kere ashabın re'yine hazreti peygamber mütaba'at buyururdu"²¹⁵

Ali Suavi de bu konuda aynı yöntemi benimsiyor ve şöyle bir kıyas yapıyor: "Bir bostanın sahibi ilmi fellahta usta olan bir hakim bahçıvanlar ve işçiler ve sair muavinler istihdam edib iş mevsimi gelip gelmediğini veya meyvelerin olup olmadığını onların işaret ve ihtarından haber alarak mukteza-yı kavaid-i fellahat üzere hareket etse şu sahibin bostanında tasarrufu tazyik olunmuş mu olur. Meahaza kıyas meal far kadar zira padişah mülk ve teb'aya bostan gibi malik değildir. Ancak emanete müdir

²¹² NAMIK KEMAL: "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

²¹³ AHMET MİTHAT: Üss-i İnkilab, s. 187 ve 201

²¹⁴ NAMIK KEMAL: "İhtilafü Ümmeti Rahmetün", Hürriyet, 14 Juin 1869

²¹⁵ NAMIK KEMAL: a.g.m.

ve nazırdır.”²¹⁶ Suavi'nin mantığı şu; bir bostan sahibi ürünlerin olup-olmadığını anlamaları onlara bakmaları için bahçıvan tutsa ne kaybeder. Hiç bir şey kaybetmez.

Bu noktada meşrutiyetçilerin karşısına "izin verir mi" diye çıkarılan ikinci grup ise; Mustafa Fazıl Paşa'nın "Mektub"unda saraya doğruluğun girmesine mücadele etmemekle suçladığı, padişahın etrafındaki kişiler ve vükeladır. Yöneltilen soru şu: "Zat-ı şahane usül-ü meşveretin kabûlüne kail olmuş farz olunduğu halde buna vükela rıza gösterir mi?" Bu soruya Namık Kemal şöyle cevap veriyor: "Vükela kim ümmet ki bir hakim-i tabi'idir hakkın izharını ister. Padişah ki bir hakim-i fi'ilidir ona muvaffakat ederse arada aylıkla tutulmuş birkaç hizmetkarın söz söylemekle ne hakkı olur bu babda vükelanın rızasını aramak aynile mabeyncilerin veyahud zabtiye ketebesinin reyini aramak kabilindendir.”²¹⁷

Bu konuda bir başka yaklaşım da Osmanlı Devleti'nin eskiden zaten meşveretle idare olunduğunun iddia edilerek, devletteki bozulmaların ve gerilemenin sebebi olarak bu usûlün terkedilmesinin gösterilmesidir. Devlet eski ihtişamlı günlerinde meşveretle idare olunduğuna göre, o ihtişamlı günlere yeniden ulaşmayı arzu eden padişah meşveretin kabûlüne de itiraz etmezdi.

Basiret gazetesi bu konuyu şöyle açıklıyor: "İşte bu usûl-ü müteyemmine hükûmat-ı islamiyenin ba's ve feyz ve saadeti olmasile ona riayet olunarak yüz elli seneye gelinceye kadar devlet-i aliyenin pertevü şan ve şevketi aktar-ı aleme münteşir ve dehşeti satveti Avrupa'nın uruk ve i'sabına lezzet-i bahş ve seyir olduğu halde hükûmet-i müstebidanenin yavaş yavaş yol alarak nihayet işi idare-i keyfiyei dökmesi devletçe pekçok mazarrat mucib olup idare-i hazıra terakkiya-tı medeniye ve istikmala-tı mükaziye-yi istihsal ve devletin bulunduğu hal ve derecede bile kalmasını temin edemedikten başka ..." ²¹⁸ Devletin içinde bulunduğu durumu sebep olan şey idarenin son yüz elli yıllık müstebidane yönetimidir.

²¹⁶ ALİ SUAVİ: "Usûl-ü Meşveret", Muhbir, 14 Mars 1868

²¹⁷ NAMIK KEMAL: "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 5", Hürriyet, 19 Teşrinievvel 1285

²¹⁸ Basiret, "Tensik-i İdare", 3 Teşrinisani 1292

Aynı konuyu Namık Kemal ise şu sözlerle örnekliyor: "...zira devlet-i aliye ta Yeniçeriler kalkıncaya kadar yine irade-i ümmet ve binaen aleyh bir nev'i usül-ü meşveretle idare olunurdu. Meb'usana vereceği hakk-ı nezareti ahali binnefs kendi icra ederdi. Her kışla bayağı bir silahlı meclis-i şura-yı ümmet hükmünde idi. Bu usülün neticesinde ne kadar fitneler hadis olduğu ne kadar kanlar dökdüğü ma'lumdur. Vakt oldu kesret-i mezalimden intikam almak için Yeniçeriler hadd-i nezareti tecavüz etdiler. Mazlumiyet namile zalim oldular. Zaman oldu hükümet defi fitne namile iktidarını tevsi' ederek idareyi istibdad derecesine çıkardı."²¹⁹ Bir başka yerde ise şöyle diyor: "Devlet-i aliye ta idare-i hazıranın zaman-ı istibdadına kadar mesail-i mühimmeyi evvelden ümmete arz eder ve hareketini halkın idaresine tevfiğ eylerdi. Ahali ise bu kaidenin hilafına her ne vuku' bulursa mukavemet gösterirlerdi. İran seferi rızalarına muhalif olduğu için Yeniçeriler Sultan Selim-i Evvel gibi dehşetinden cihan titrer bir şir-i jiyan çadırına kurşun atdılar nihayet fütuhâtını itmam etdirmediler. Bir kere tarihlere bakılsın belki her sahifesinde bir ayak divanının ta'rifî görülür..."²²⁰

c) *MİLLETTE O İSTİ'DAD YOKTUR İTİRAZINA CEVAP*

Namık Kemal ve diğer meşrutiyet taraftarlarının kendilerine yöneltilen önemli eleştirilerden olan "millette o isti'dad yoktur" eleştirisine verdikleri cevaplarda özellikle vurgulanan nokta devletin içinde bulunduğu durumdan dolayı halkın yetersiz olduğunu yoksa halk eğitildiğinde medeni devletler olan Avrupa devletlerinin halklarından daha ziyade başarılı olacağı konusudur.

Suavi'ye göre medeni olan devletler "usül-ü meşveret" sayesinde o seviyeye ulaşmıştır yani tedenni etmiştir. Müslümanlar da meşveretle yönetildikleri dönemlerde zamanlarının en medeni ve en ileri devletleri idi. O halde tekrar meşveret ile yönetilmeye başlarsak yeniden aynı medeniyet düzeyine ulaşırız. Şu an medeni devletlerin halkları da önceleri medeniyet olarak bu seviyede değillerdi. Öyleyse bizim halkımız da meşveretle 'tedenni' edebilir. Bunun halkın şu anki isti'dadı ile ilgisi yoktur. "Halkımızda istidad yokdur diyorlar, bu pek çürük zira şimdi medeniyetde

²¹⁹ NAMIK KEMAL: "Usül-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

²²⁰ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 3", Hürriyet, 29 Eylül 1285

terakki etmiş bazı milletlerin ibtidai emirde yani usûlü meşveret tanzimine hin-i mübaderetlerinde ammesinin müstahzir olan isti'dadile bugünkü bizim ammemizin isti'dadı muvazene olursa elbet biz daha müteaddidiz. Şimdi onlarda görülen temeddün ve tefevvuk hep usûlü meşveret tanzimatının netayicidir"²²¹ Suavi devamla halkı isti'dadsız kabul etsek dahi "usûl-ü meşveret" in gerekliliğini şöyle açıklıyor: "Haydi farzedelim ki istiklal tarafdalarının ze'mi gibi Osmanlıların ammesi sabiyi gayri reşid menzilesinde olsun ya bu sabinin mesalihine mûra'at ve sabinin vazifesi değil midir. Bu mûra'at ise bir kaidei meşru'a üzere müesses ve mukayyed olmadıkça mûra'at mı add olunur. Kaide-i meşru'a üzere müesses ve mukayyed olacak mûra'at bizim dediğimiz usûl-ü meşveret demek değil midir?"²²²

Bir başka itiraz ise halkın 'erbab-ı dirayeti' seçmeye muktedir olmadığıdır. Namık Kemal bu konuda çok kararlı ve halka çok güvenen bir tavır içinde cevap veriyor: "Şimdi bittabi' meclis a'zasının intihabı halka aid olacak ve herkesin hakkı intihabı bittabi' tasdik olunacaktır. Sahib-i mektup der ki bizim köylülerimiz erbab-ı dirayeti intihaba nasıl muktedir olabilir. Ve bu babda hükümetin iğfalatı nasıl men' olunur. Meğer bu zat zann eder mi ki Avrupa'nın her köylüsü hakkı batıldan, ahmakı akıldan, zalimi adilden, alimi cahilden tefrika muktedirdir. Hayır onlar da adeta bizim halka benzer yalnız işleri muntazam olduğu için servetleri ziyade."²²³

Bu tartışmanın ikinci bir boyutu da meşrutiyet muhaliflerinin Kemal'in deyimiyle "... bir takım medrese mahsülleri ve çiftlik ağaları dekaik-i siyaseti hizmet-i devlette efna-yı ömür edenlerden iyi mi bilir?" sorusudur. Yani halk gerek idare ve gerekse meclisde görev alabilecek kapasitede değildir. Namık Kemal bu konuda şöyle diyor: "Garib mütalaa der ki i'tirazım otuz milyon nüfus içinde fiyazı kudret dirayeti üç dört kişiye hasr etmiştir sanıyor. Osmanlılar o nesil gerimidir ki mu'terizimin dediği (medrese mahsullerinden) İbn Kemaller, Saadeddinler ve istihfaf ettiği köy ağalarından görülüyor, Muhamamed Aliler yetiştirmiştir. Hele bir kere meydanı imtihan olan meclisi hürriyet açılışın görülür ki kimsenin hayal ve hatırına gelmeyen

²²¹ ALİ SUAVİ: "Usûl-ü meşveret", Muhbir, 14 Mars 1868

²²² ALİ SUAVİ: a.g.m.

²²³ NAMIK KEMAL: "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 2", Hürriyet, 21 Eylül 1285

efendilerden, ağalardan nice muhayyeri akul olacak hutaba ve ezkiya zuhur eder."²²⁴ Kemal bir başka makalesinde ise meclisleri olan yerlerle Osmanlı toplumunu karşılaştırarak cevap veriyor: "Karadağ'da, Sırp'da, Mısır'da birer meclisi şurayı ümmet var orada buna mani' olmayan cehalet bizde niçün mani' olsun. Biz terbiyede Karadağ vahşilerinin madununda mıyız?"²²⁵.

Kemal bu itiraza cevap verirken "şura-yı ümmet"e dahil olan bir kişinin görevinin her işin yazılı kanunlara uygun olarak işleyip işlemediğini kontrolden ibaret olduğunu vurgulamayı tercih ediyor. Ki bunu da "çiftlik ağası değil köy muhtarı bile yapabilir"²²⁶ Ya da devletin menfaatini koruma konusunda söz söyleyememek kadar yeteneksiz midirler. Kemal buna hayır cevabını veriyor. Örnek olarak yabancılara verilen bir takım haksız paralarla ilgili bir olay analıyor ve bu konu gündeme gelince herkesin şöyle bir itiraz yapabilecek yetenekte olduğunu iddia ediyor: "..mebuslar "yok ecnebilerin ne esiriyiz ne de sağmal ineği, kimde hakları var ise mahkemelerde da'va etsinler alsınlar halk yiyecek ekmek bulamıyor ağız kapamak için kimsenin verilecek parası yoktur." yollu mukabele edemez mi? Şu vazifeyi ifa etmek için selamet efkârı kifayet eder. Bizi ondan da beri kıyas etmek adeta behayım derecesine tenzil etmek emektir. Binaenaleyh umum Osmanlılar namına olarak bu isnadı redd ediyoruz."²²⁷

d) "HUM" ZAMİRİNİN İÇERİĞİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERE CEVAPLAR

Bu itirazlara cevap verme meşrutiyet taraftarlarının üzerinde en çok zorlandıkları konulardan biridir. Oluşturulacak meclis müslümanların meclisidir. Yani bir müslüman devletinde faaliyet gösterip, müslümanlar için çalışacaktır, müslümanların işlerine bakacaktır. Bu tür bir meclise müslümanların dışındaki kişilerin yani gayrimüslimlerin alınması nasıl caiz olabilirdi. Ya da diğer cepheden, yani bütün teb'ay-ı Osmaniye'yi müsavi olarak, din, mezhep ayrımı yapmaksızın bir "Osmanlı"

²²⁴ NAMIK KEMAL: "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 4", Hürriyet, 12 Teşrinievvel 1285

²²⁵ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm Fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

²²⁶ NAMIK KEMAL: "Usûl-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 3", Hürriyet, 29 Eylül 1285

kavramı geliştirmek isteyenler açısından bu nasıl meşrulaştırılabilirdi. Meşrutiyetçiler bu soruya cevaplarının başında; Ahmet Mithat'ın yaptığı gibi "en iyi"den yani "ideal"den daha doğrusu "asr-ı saadet"den bu soruna örnek cevap bulmak vardır. Ahmet Mithat Hz. Peygamber devrinden iki ayrı örnek olayla bu durumu meşrulaştırma çabasına girmiştir. "..Ezcümle Ebi Süfyan henüz şeref-i İslamla müşerref olmadığı bir zamanda gayek mühim bir harb meclisine girib meşverete iştirak etmek istediğinde ashab-ı gzin hazeratı böyle bir mşriki öyle bir mühim bir meclise kabul buyurmamak istemelerile..... (peygamber efendimiz) "şu zatı kabulde hiçbir beis yokdur bilakis menfa'at vardır. Zira vereceğı reyler muvafık ise kabul olunur değil ise redd edilir" buyurmuşlardır. Sünen-i seniyye-i peygamberden ibret almakla mükellef isek düşünelim bakalım ki her heyet-i mebusanda tarik-i istişare bundan başka bir şey midir?..."²²⁸ Ahmet Mithat devamla Hz. Peygamberin Hendek savaşı dolayısıyla şehrin etrafına savunma amacıyla hendek kazma fikri ile ilgil olarak Yahudilerle istişare ettiğini de örnek olarak sunar. Bu rnekden hareketle Ahmet Mithat gayrimüslimlerle de istişare yapılabilereğini ve bunun doğal bir sonucu olarak onların da meclise aza olabileceklerini söyler: "...İşte bu sünnet-i seniyye-i Hz. Peygamberi dahi gayrimüslim olan zimmilerden de istişarenin meşru' itti haz olunabileereğini isbata kafi snen-i seniyyeden ma'dud bulunmuşdur. "Eğer bilmez iseniz ehl-i zikirden sorunuz" hükmü şerifini havi olan ayet-i celile-i Kur'aniye'nin mefhumu samisinde ehl-i zikirden murad sorulacak olan o şey ile iştigal edenler demek olacağı ve binaen aleyh herşeyi erbabından sormak meşru' olduğu..."²²⁹

Meşrutiyetçiler daha sonra gayrimüslimlerin meclisde bulunmalarının doğuracağı mahzurların giderilmesine yönelik türden tedbirlerin olacağından bahisle eleştirileri göğüslemeye çalışıyorlar. Örneğin Namık Kemal buna şöyle bir tedbir öneriyor: "Sanha kabilinden olarak söyleyebilirim mesela bu nizamat-ı esasiyi tertib etmek için bir meclis yapılsa ve kaht-ı rical saikasile bendenizde orada bulunsam evvela her fıkranın müfti bih olmasını isterdim. Ve bu reyimi kabul olunmazsa meclisden ekilirdim... şeri'at gibi tağayyrden masun bir esas var iken niçin inkılab-ı

²²⁷ NAMIK KEMAL: "Usl- Meşveret Hakkında Mektuplar 2"; Hürriyet, 21 Eylül 1285

²²⁸ AHMET MİTHAT: ss-i İnkılab, s. 182

zaruriyatdan olan ef'ali insaniyeye isnad-ı hukuk eyleyeyim. Muhbir ne güzel demiştir ki "Nam-ı ilahi himayesi altında olan konstitusyonun beka ve şerefine şu yetişmez mi ki dinsizlik iddia edenler bile yaptıkları nizamın muhafazasını kasem altına alırlar, yemin etdirirler."²³⁰ Yine bu itiraza cevap olarak bir başka makalesinde meclisde kanun yapma sürecinin şu şekilde işleyeceğini belirtiyor: "O zannediyor ki bizim istediğimiz, şura-yı ümmet birkanun yapıpda meclisi şura-yı ümmete arz eylediği vakit Ali Efendi fetevasında şöyle bir mesele var onu kanuna derc edelim denecek, hayır iş öyle değil, elde mevcut olan fıkha ve hukuk kitaplarındaki mesail-i zaman ve mekanın haline tatbikan iltikat edecek, mezahib-i saire ashabından olan mebuslar işin bir yerine i'tiraz ederlerse şura-yı devletin memuru delail-i ma'kule ile müdafa'a eyleyecek ondan sonra "senato" yolunda yapılacak meclis -ki ismini ta'vin etmek vazifemden haricdir-, o görecek, gerek şer'a ve gerek icab-ı vakt ve hale mutabık olup olmadığı bir kere dahi tetkik edilecek, a'zasından bulunan Şeyhül İslam vesair ulema-yı kiram ifta edecek."²³¹

İkinci bir cevap olarak; devlet-i Osmaniye'de müslüman olan ahalinin hem nüfus itibariyle "kesretinden" ve hem de daha iyi yetişmiş olmalarından dolayı mecliste gayrimüslimlere göre daha etkin olacaklarını ileri sürerler. Namık Kemal bu türden itirazlara cevap verirken gayrimüslimler içinde yetişmiş adamın çok olduğunu ama buna karşılık bu adamların tüccar, sarraf, mühendis olduklarını ehl-i İslamdan okuyanların diploması, fûnun-u siyasiye gibi konularda yetiştiğini belirterek şöyle diyor: "...Osmanlı tab'iyetinde bulunan sair milletlerin daha muntazam mektepleri var onlarda daha çok adam yetişiyor fakat kimi tacir kimi mühendis kimi sarraf hasılı bu gibi işlerde onların içinde okumayı avukat mı var diplomat mı var fûnun-u siyasiye ile şöhret bulmuş hangi adam var? Fıkh bizde, belagat bizde iken sair milletler bize nasıl takaddüm edebilir. Eğer takaddüm edebilirler ise bizde boyunumuz altımızda kalsın denmeye şayan olmaz mıyız."²³²

Fakat Namık Kemal buna karşılık aynı makalede "sair vatandaşların müsavatsızlığının" kabul edilmesinin gerektiğini de söylüyor. "...biz hala vükelamızın

²²⁹ AHMET MİTHAT: Üss-i İnkilab, s. 183

²³⁰ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

²³¹ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 6", Hürriyet, 26 Eylül 1285

²³² NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 8", Hürriyet 23 Teşrinisani 1285

zulmünü kabul edipte sair vatandaşlarımızın müsavat-ı hukukunu mu kabul etmeyeceğiz? Şeri'at umumun müsavatına hükmeder, onu bıraktık. Akl ve hikmet umumun müsavatına hükmeder, onu da bıraktık. Yalnız birkaç kişinin hevesat-ı nefsanîyesi müsavat ve adaletin aleyhinde bulunur kıyamete kadar onlara mı tabî olalım? söz yeri gelince İslam'ın şecaatini, hamiyetini, dirayetini, göklere çıkarırız. Hakikat-i hal dahi odur. İşte meydan-ı imtihan açılıyor. O şecaat ve hamiyet o dirayetle biz mi firar-ı ihtiyar edelim? Hayır hayır."²³³ Burada Namık Kemal açıkça bu tür itirazda bulunanlara meydan okur.

Namık Kemal "mezahib-i saire ashabının" hıyanet edebileceklerine dair itirazlara da şöyle cevap verir: "Bu iddi'ada bulunmak adeta tebayi-i beşerden haberdar olmamak demektir. Tevarih-i alemde görülen emsaline nazaran ihtilaf-ı diyanet insan için ihtilaf-ı mezhebden aşağı bir şey değildir. Vaktile şi'iler sünnetin mahvına, hristiyanlığı kaldırmakdan az mı sarf-ı himmet etdiler? Katolikler protestanlığı bitirmeğe, müslümanlığın lağvına gösterdikleri gayretin madevniinde mi çalıştılar?...Rusya bu kadar himmetler etdi yine Bulgarları isyan etdiremedi, niçin? Çünkü Bulgaristan'da senelerce Midhat Paşa valilik etdi bir dereceye kadar zulmün önünü aldı, bir dereceye kadar herkes hal-i asayişde bulundu...Şurasını iyice anlayalım ki Osmanlılar'ın talib olduğu hükümet-i İslamiye'nin ma'nası bir kaç müslüman mesned-i ikbale geçsin hangi mezhepde olursa olsun sair vatandaşları bari zulüm altında ezsin, mahv etsin demek değildir. Biz memleketimizde bir hükümet-i adile isteriz"²³⁴

Namık Kemal gayrimüslimlerin meclisde bulunmalarına itiraz edenlere cevap olarak da şu anda devlet içinde gayrimüslimlerin bulundukları görevlerden bahisle şu şekilde cevap veriyor: " Allah için söyleyelim şimdi biz ne haldeyiz. Muhakeme-i saireden işlek olan meclis-i ticaret bütün mezahib-i saire halkının elinde hariciye dairesinde elli kadar hristiyan memurumuz var. Yarısından ziyadesi elçi, sefaret müsteşarı yahud başkatib, politika memuru. Hristiyandan bir kızak alayından başka bir tabur askerimiz yok, belki bir orduyu idare edebilecek kadar hristiyan zabıt peyda

²³³ NAMIK KEMAL: a.g.m.

²³⁴ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mekublar 8", Hürriyet, 23 Teşrinisani 1285

etdik, hala da yetiştiriyoruz. Birkaç zatın himmet-i mahsusasile yed-i vahid hükmüne girerek padişahın makbul ve mültezim havassına bile takrib-i haram olan sadaret ve hariciye nezareti gibi ba'zı memuriyetlerden başka hizmet var mıdır ki mezahib-i saire ashabı memur olamasın. Onlar icra memuriyetlerinin hemen hepsine nail olabilirler iken hukuk-u meşru'alarını muhafaza için meclis-i şura-yı ümmetde bulundukları vakit mi hükümet-i İslamiye elden gidecek?"²³⁵

Kemal bu makalesinin sonunda bu itirazlara karşılık mezahib-i saire ashabından gelebilecek faydalara dikkat çekiyor. Önce onların ellerindeki ekonimk gücün önemini belirtiyor. Dah sonra da ilginç bir yaklaşımla şu düşüncesini beyan ediyor: "Bugün hıfz-ı vatan için silah tutmak bütün bütün İslama münhasır eğer mezheb-i saire halkı da vatanını sever ve muhafazası için bize iştirak ederse nesl-i islam-ı inkırazdan muhafaza etmiş oluruz bu da mı faide değildir?"²³⁶

Namık Kemal'in bu konudaki bir başka düşüncesini de belirtmemiz gerekiyor. Kemal meclisde alınan kararlara Hristiyanların uymayacağına dair itiraza cevap verirken şöyle diyor: "Din-i İslam'ın kavaid-i siyasetini adalete, medeniyete, terakkiye tamamille muvafık bulduk. Böyle bir emri ma'kulun sairleri tarafından kabulünde tereddüd olunmasına niçin ihtimal verelim Hristiyanlık siyasete karışmaz ki siyaset-i İslamiye ile ta'arruzundan korkulsun bir şey ki ma'kuldur nafi'dir İslamiyet'de meşru' olmasile edyan-ı saire ashabının kabülünden istinkaf etmesi neden lazım gelsin."²³⁷

²³⁵ NAMIK KEMAL: a.g.m.

²³⁶ NAMIK KEMAL: a.g.m.

²³⁷ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 6", Hürriyet, 26 Eylül 1285

III. BÖLÜM

A. *USUL-Ü MEŞVERETE YÜKLENEN ANLAMLAR YA DA MEŞRUTİYETİN FARKLI ANLAMLARI*

Usul-ü meşveret tartışmalarında tartışmanın "tarafgirân" saflarında bulunanların bu kavrama yükledikleri farklı anlamların şu şekilde sıralanması mümkün:

1. Bir nizam-ı esasi eksikliğini giderecek çözüm olarak usul-ü meşveret
2. Halkın hükümete nezaret hakkının karşılığı olarak meclis ve temsili hükümet (tevkil) anlamında usul-ü meşveret
3. Pratikte görülen yönetim ve uygulama hatalarını giderecek bir çözüm olarak usul-ü meşveret
4. Nizam-ı serbestane yahut hürriyet ilkesinin gerçekleşeceği bir düzen olarak usul-ü meşveret

Tartışmalarda bu farklı anlamları karşılayan bir düzen anlamında usul-ü meşveret mücadelesi yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde "usul-ü meşveret"e yüklenen bu farklı anlamlar çözümlenmeye çalışılacaktır.

1. *Bir Nizam-ı Esasi Eksikliğini Giderecek Çözüm Olarak Usul-ü Meşveret*

Meşrutiyetçilerin usul-ü meşverete yükledikleri en önemli anlam; devletin nizamını oluşturan bir nizamın olmamasının neden olduğu eksikliğini giderecek çözüm olarak usul-ü meşveretin görülmesidir. Bu eksikliğin çözüm yolu olmak anlamındaki usul-ü meşveret şu farklı anlamları içerecek şekilde sunulmuştur.

a) *Devletin Kurumsal Yapısıyla İlgili Düzenlemeler Anlamında Usul-ü Meşveret Talepleri*

Anayasalar devletlerin temel yapılarını, örgütlenişlerini ve işleyiş kurallarını gösterirler. Buna ilaveten ayrıca anayasaların günümüzde kazandığı bir işlev de yasaların uymak zorunda oldukları düzenlemeler anlamında bir üst yasa olmalarıdır.¹

¹ SOYSAL, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınları, İstanbul: 1987, s. 3

Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde anayasal bir düzen kurulmasının başlangıcı olarak kabul edilen meşruti yönetimin ilanından itibaren anayasalarımızın aldığı Kanun-i Esasi, Teşkilat-ı Esasiye ya da bizzat Anayasa gibi adlar hep anayasasının birinci türden anlamına, yani devletin yapısı ile ilgili örgütlenmelerini gösteren düzenlemeler şeklindeki anlayışın tezahürleridir. Anayasal bir düzen tartışmalarının başladığı I. Meşrutiyet döneminde ve ilanından önceki mücadele döneminde anayasasının ikinci türden anlamına karşılık olacak şekilde; yani yasa üstü düzenlemeler anlamında bir anayasa şeklinde anlaşılacak bir tartışma yok. Daha doğrusu anayasasının günümüzde kazandığı kanunların denetlenmesi gibi partik bir amaca hizmet eden bir anayasa tartışması yok. Hatta Tunaya 1876 Kanun-i Esasisi'ni hazırlayanlar arasında bu düşüncede olan hiç kimsenin bulunmadığını söylüyor.²

Osmanlı Devleti'nde 1876 Meşrutiyeti öncesi yapılan tartışmaların odak noktası batıdaki ifadesiyle "constitution" kavramı etrafına odaklanmıştır. Bu kelime batı dillerinde başlangıçta "bir kişinin parça parça bütün güçlerini bir araya getiren vücut yapısı ve fizik bütünlüğü" anlamında kullanılmış; daha sonraları ise devletin temel yapılarını ve bu yapıların içindeki güçlerin durumunu gösteren belgeler için aynı terim kullanılmağa başlamıştır.³ Meşrutiyet mücadelesini yürüten Yeni Osmanlılar'ın yazılarının çoğunda bu tabir kullanılmıştır. Yüklenen anlam daha çok yöneticilerin davranışlarını düzenleyecek bazı kurum ve kuralların konmasıdır.⁴ Bu anlamda meşrutiyet idaresinin karşıtı olan idare türü "hükümet-i mutlaka"dır. Yeni Osmanlılar mevcut idareyi meşru zeminde tutacak, adil davranmasını temin edecek düzenlemelerin olmaması gibi nedenlerden hareketle Osmanlı idaresini hükümet-i mutlaka olarak görürler. Hatta, klasik İslam siyasi düşüncesinde; devlet başkanının iktidarı, ehl-i hallu akd'in kararı olmadan ve bey'at gerçekleşmeden güçle, zor kullanarak (kahr, cebr) ele geçirmesi, ardından da tek başına bir yönetim biçimini benimsemesi, meşverete, nasihate, müşarekete ve müساهemeye (danışma, öğüt, yönetime başkalarını ortak etme, iktidarı paylaşmaya) yer vermemesi olarak

² TUNAYA, Tarık Zafer: *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, Araştırma -Eğitim ve Ekin Yayınları, İstanbul 1982, s.143

³ SOYSAL, Mümtaz: a.g.e., s. 8

⁴ SOYSAL, Mümtaz: a.g.e., s. 30

tanımlanan istibdad kavramı⁵ ile idareyi nitelemeyi uygun görüyorlardı. Bu anlamda istibdad kavramı; klasik İslam düşüncesinde; 19 ve 20. yüzyıllardaki menfi anlamlarını taşımaktan uzak bir kavramdı⁶. Fakat Osmanlı Devleti'nin o günkü durumu için Yeni Osmanlılar tarafından menfi bir anlamı karşılamak üzere kullanılmaktaydı. Devletin içinde bulunduğu zor durum tamamen istibdada yüklenmiştir. Örneğin "...usul-ü siyasiyenin vaz' ve kabûlünden maksadı asli istibdaddan neş'et edecek sui idarenin men'i olup bu da ancak meşveretle olur."⁷ Kötülüklerin kaynağı olan istibdadın doğurduğu olumsuzlukları giderecek çözüm olarak ise; istibdaddan kaynaklanabilecek olan (hatta kaynaklanan) "su-i idarenin" önlenmek üzere bütün idarecilerin konumlarının, görevlerinin ve yetkilerinin belirlendiği, uymak zorunda oldukları kanunların düzenlendiği ve devlet yapısının temellerinin belirlendiği bir "constitution" karşılığı olarak "usul-ü meşveret"i görürler.

Bu kısa girişten sonra meşrutiyetçilerin daha doğrusu Yeni Osmanlılar'ın usul-ü meşvereti nasıl devletin temellerinin belirlendiği bir kurallar bütünü olarak gördükleri açıklanmasına geçilebilir. Meşrutiyetçilerin savundukları usul-ü meşveret yönetimine yükledikleri en önemli anlamlardan biri olan devletin temel yapılarının belirlenmesi düşüncesini meşrutiyetçiler batıdaki anlamıyla 'constitution' olarak kabul ettikleri yukarıda belirtilmişti. Ali Suavi Muhbir'de "Hutbe" başlığıyla yayınlanan makalesinde şöyle diyor: "Malumdur ki ecnebi lisanında Konstitiyyun lafzının ma'nası bir terkinin sureti vücud ve veche tanzimini ifade eder. Buna göre konstitiyyunsuz bir cemiyet yokdur denilebilir. Zira nizam ve intizamsız cemiyet olamaz. Siyaset istilahında konstitiyyun deyu bir ümmetde ne suretle hükümet olunması lazım geleceğini beyan eden kavaidin mecmu'unun ve hükümet şu'belerinin sureti taksimini ta'yin eyleyen vazı'a derler ki bizce şeri'at ma'nasında dahildir."⁸ Suavi'nin bu paragrafı yukarıda söylenenlere bir örnek niteliği taşıyor. Yazar önce "konstitiyyun" kavramını "nizam ve intizam"la özdeşleştiriyor. Ardından yaptığı tanımlama ile bu kavramın aslında şariat kavramı ile eş anlamlı olduğu sonucuna ulaşıyor. Suavi'nin burada ne şekilde hükümet edileceğine ait kanunların tümü diye bahsettiği şey bizde anayasa, kanun-i esasi, nizam-ı esasiye kanunu gibi tanımlamalarla bahsedilen şeyin aynısıdır.

⁵ İBN HALDUN: Mukaddime, Çev: ULUDAĞ, Süleyman: Dergah Yay., İstanbul 1982'den zikreden KARA, İsmail: İslamcıların Siyasi Görüşleri, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 125

⁶ KARA, İsmail: a.g.e.; s. 101

⁷ Basiret Gazetesi; 7 Haziran 1292 Pazartesi

⁸ ALİ SUAVİ, "Hutbe", Muhbir, No: 34, 13 Mai 1868

Meşrutiyet "tarafgiran"ı devlet içinde bu eksikliği görmüşler ve yapılan ıslahat çalışmalarının bu eksikliği gideremediğinin farkına varmışlardır. Onlara göre bu eksikliği giderecek olan düzen "usul-ü meşveret"tir.

Aynı düşünceler Namık Kemal'in yazılarında da kendini gösterir. Namık Kemal'de bütün eksikleri bir nizam-ı esasiyemizin olmamasına bağlar. Bu eksikliğin giderilmesine yönelik düşünceler ileri sürer. Önce bu eksikliğin tesbitini yapar. "Bir kere bizim idarenin mizam-ı esasiyesine bakalım; bugün elde Gülhane Hattı var, Islahat Fermanı var, geçenki Nutk-u Hümayun var. Vakıa bunların heyet-i umumiyesine bakılsa bazı ibarelerinin ma'nay-ı hakiki ve lazımiyesinden oldukça nizam-ı esasiye denilebilecek bir takım kavaid istinbat olunabilir, fakat hiç birinde bir mütemeddin devletin esas idaresi olabilecek kadar vüzu ve intizam bulunmadıktan başka..."⁹ Ardından ise bunu yapmanın hiç de zor olmadığını hatta eldeki belge ve fermanlar üzerinde yapılacak bir çalışmayla bu türden bir düzenlemenin rahatlıkla yapılabileceğini hatta yapılması gerektiğini belirtiyor: "Şimdi bir kere bu esas kararlaştı mı ondan sonra işin suver ve teferru'atında yeni bir şey icadına hacet yok. Alemden mevcut olan düvel-i meşrutadan birinin nizam-ı esasiyesini numune suretinde ele alırdım. Gülhane Hattı, Müsavat Fermanını geçenki Nutku Hümayunu da meydana kordum. Bunlardan zaman ve mekanımız ve ahlak ve adatımızca iktiza eden ta'dilatı icra ettirerek nizam-ı esasiyemizi tertib ettirmek isterdim."¹⁰ Usul-ü meşveret taraftarı Namık Kemal eksiklik olarak gördüğü bir nizam-ı esasiyenin olmamasına çözüm olarak meşveret usulü ile beraber gelecek bir kanun-i esasiyi sunuyor. Ve bunun mevcut ferman, hat, nutuk gibi belgelerdeki eksiklikleri giderilerek dahi yapılabileceğini söyler.

b) Kanuna Dayalı Bir Yönetim Talebine Cevap Olarak Meşveret

Okandan; Yeni Osmanlılar'ın bir meclis oluşturulması düşüncesini gündeme getirmelerinde etkili olan saikin "milletin mümesillerinden kurulu bir meclisin teşkil edilmesile hükümet ve idare sürekli kontrol altında bulundurulacak ve böylece iktidarın yolsuz kullanılmasının frenlenmesine imkan hasıl olacaktır." düşüncesi

⁹ NAMIK KEMAL: "Veşavirhüm fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

¹⁰ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

olduğunu söylüyor.¹¹ Burada idarenin ya da hükümetin kanunsuz ya da yolsuz icraatlarının önlenmesi yönünde yeni bir düzen olarak usul-ü meşveret'i sunan 'tarafgirani'nin önemli bir beklentisi aktarılıyor.

Usul-ü meşveret mücadelesini yapanların bu amaçlarını Ziya Paşa'nın şu paragrafi özetliyor: "Yeni Osmanlılar (Hükümet canı istediği zaman bir adamı bila-muhakeme nefy ü habs etmek ve keyfi olursa bir zata ekmek verüp olmazsa açlığından öldürmek ve beytü'l-mali babasından kalma akarı gibi şuna buna dilediği vechile yağma etdirmek ve her umurda la-yüs'el 'amma yefal suretiyle hareket eylemek) gibi kava'id-i istibadiyye kalkarak onun yerine herkesi can ve mal ve ırzından emin edecek bir şeri'at-ı kavime muteber olmak ve bu emre medar ü kafil olan usul-ü meşveret mer'i tutulmak taleb ve iddi'asıyle meydana çıkdılar...Zira Yeni Osmanlılık usul-ü meşveret talebinde bulunmağdan ibaretdir. Usul-ü meşveretden murad adaletdir. Adalet ise ahadden birine Padişah'ın edna zulmetmesini bile men'eder."¹²

Usul-ü meşveret tarafgirani'na göre; idaresi tam olarak hiçbir kanunla bağlı olmayan Osmanlı hükümeti, bu nedenden ötürü bir hükümet-i mutlakadır. Babialı istediği adamı istediği zaman istediği yere kanunsuz, muhakemesiz nefy edebilmekte, yine herhangi bir kanunla bağlı olmaksızın halkı zor durumda bırakacak vergi gibi ekonomik kararlar alabilmekte, istemediği şekilde yayın yapan basını istediği zaman susturabilmektedir. Bunlar ve bunlar gibi örnekler Yeni Osmanlılar'ın Osmanlı hükümetini hükümet-i mutlaka olarak tanımlamasına sebep teşkil etmiştir. Esad Efendi'nin "Hükümet-i Meşruta" adlı risalesinde "hükümet-i mutlaka" şöyle tanımlanıyor: "Hükümet-i mutlakanın muamelat-ı umumiyesi kanunla mukayyed değildir."¹³ Hükümet-i mutlaka'nın tam karşıtı ise hükümet-i meşrutadır. Esad Efendi aynı risalesinde "hükümet-i meşruta nasıl bir hükümettir?" sorusuna ise şöyle cevap veriyor: "...Hükümet-i meşruta ise böyle olmayıp memurinin kaffesi muayyen olan

¹¹ OKANDAN, Recai G.: *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İ.Ü.Yayınları, İstanbul, 1957, s. 77

¹² ZİYA PAŞA: "Yeni Osmanlılar'ın İlan-ı Resmisi", *Hürriyet*, zikreden; BİLGEGİL, Kaya: *Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I Yeni Osmanlılar*, A.Ü. Yayınları, Ankara, 1976, s. 424 ve 427

¹³ ESAD EFENDİ: *Hükümet-i Meşruta*, sadeleştirerek nakleden, TUNAYA, Tarık Zafer: "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'Hükümet-i Meşruta'", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşeri Bilimler)*, s. 230, Vol: 6, 1978

kanun dairesinde hareket ederler. Kaffe-i muamelatı bir şer'i kanunla mukayyed olan hükümdardır."¹⁴ Dönemin en önemli problemlerinden biri budur ve meşrutiyetçiler bu konu üzerinde çok dururlar. Nitekim Suavi bir yazısında "konstitüyün" isteğine karşılık olarak savundukları bu sistemin Fransa'da hukuk-u ammeyi düzenlediğini bizde de bunun böyle olması gerektiğini söylüyor¹⁵. Yine Suavi'ye göre padişah, halife kim olursa olsun, mutlak hakim yani her konuda dediği dedik ve sorumsuz olamaz. Devlet başkanı da dahil olmak üzere bütün idareciler kanunla sınırlanmalıdırlar. Çünkü bir kanunla sınırlı olmama yani mutlak hakim olma niteliği yalnızca Allah'a mahsustur.¹⁶

Esad Efendi adı geçen risalesinde meclisin lüzumunu anlatırken bir meclis olduğunda herkesin hukukundan emin olacağına kanaatinin olduğunu belirttikten sonra sonra "Bu meclisin ona ne tesiri olur?" sorusunu soruyor ve şöyle cevaplıyor: "Pek çok tesiri vardır. Çünkü ahali tarafından intihab olunarak suret-i resmiyede ictima' edeceklerinden herşeyin hakikatını hükümete yahut nihai derecede hakipay-i şahaneye arz ederek muhakemesini talep ve dava ettiklerinde muhakemeleri icra olunup sairlerine dahi ibret olur. Şu hale nazaran böyle bir meclisin vücudu adeta vacibdir."¹⁷

Basiret Gazetesi de hükümet-i meşruta'ya aynı anlamı yüklüyor: "Hükümet-i meşruta ise kaffe-i nizamat ve kavanin-i devlet ve millet ve mehamm-ı hükümeti ara-yı umumiye milletin ittifak ve ittihadile icra ve hükümdarı ona itba' eder."¹⁸

Suavi de istediği hükümet-i meşruta'nın kanuna bağlı hükümet anlamında olduğunu şu cümleyle ifade ediyor: "Bir hükümet bir şeriatle bağlı olup o şeriatın tayin ettiği mertebeye kadar tasarruf eder haddini tecavüz edemez ise hükümeti mukayyide ve bazen meşruta derler ve eğer icrayı tasarrufda mukayyed olmayub istediği gibi yapmak isterse ona hükümeti mutlak tesmiye ederler."¹⁹ Bir başka yazısında da bu

¹⁴ ESAD EFENDİ: a.g.e, s. 230

¹⁵ ALİ SUAVİ: "Hutbe", Mukhbir, No: 34, 13 Mai 1868

¹⁶ ÇELİK, Hüseyin: Ali Suavi, T.C. Kültür Bakanlığı, 1993, s. 75

¹⁷ ESAD EFENDİ: s. 235

¹⁸ Basiret Gazetesi: "Etvar-ı Hükumat", 26 Mayıs 1292

¹⁹ ALİ SUAVİ: "Usul-ü Meşveret", Muhbir, No: 34, 14 Mars 1868

konuda şöyle diyor: "İşte meşveret meclisi dediğimiz veziri kanunun icrasına mecbur edecek kuvvet demektir. Ve bu kuvvete vezir 'çık dışarı' diyemeyecektir."²⁰

Bu konuda son bir örnek olarak; ilginç olması açısından İskilipli Atıf Efendi "hükümet-i meşruta ile hükümet-i mutlaka" tanımlamaları sunulabilir: "Hükümet-i Mutlaka'da hükümet reisliği bir hanedana aittir ve tevarüs yoluyla geçer. Hükümet reisi hiçbir kanuni kayıta sınırlı değildir, keyfi idaresine göre hareket eder, teşri kuvveti onun elindedir.

Hükümet-i meşruta'da hükümet reisliği hanedanın en büyüğüne geçer, reis kanunlar ve fikir sahibi kişilerin görüşleri dairesinde hareket etmek mecburiyetindedir. Teşri kuvveti ya milletce veya hükümdarla millet tarafından müştereken yürütülür."²¹

Hükümet-i mutlaka'nın bir özelliği olan bir kanuna bağlı olmadan idare etmekten doğan bütün sui idare usul-ü meşveret ile giderilebilir. Usul-ü meşveretin gerektirdiği hükümet-i meşruta adından anlaşıldığı üzere bir şartla bir kanunla bağlı hükümet demektir.

2. HALKIN HÜKÜMETE NEZARET HAKKININ KARŞILIĞI OLARAK MECLİS VE TEMSİLİ HÜKÜMET ANLAMINDA USUL-Ü MEŞVERET

Doğrudan demokrasi idealinin imkansızlığı modern demokrasilerin temsil kavramına ve dolayısıyla temsili demokrasilere müracaat etmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Meşveret usulünün taraftarları da hakk-ı hakimiyetin umuma ait olduğunu kabul etmekle beraber bunun nasıl olacağı konusunda Batı'daki çözümleri daha doğrusu temsili demokrasi adıyla bulunan çözümü kabul etmişler ve bunu kendi toplumları içinde meşrulaştırma çabası içine girmişlerdir. Onlara göre dindeki "şura", "istişare" gibi konularla ilgili emir ve tavsiyeler bu iş için birebirdir. Ve bu kavramlar temsili demokrasilerdeki meclis fikriyle aynı paraleldedirler. İktidarın kararlarını halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisle "istişare" ederek alması dinin bir emri

²⁰ ALİ SUA Vİ: "Sual-Cevab", Muhibir, No:22, 6 Fevriyer 1869

²¹ İSKİLİPLİ MEHMED ATIF: "Medeniyet-i Şer'iyeye, Terakkıyat-ı Diniye", Beyan-ül Hak, VI/141, s.2524- 25, 11 Muharrem 1330/19 Kevvel 1327, zikreden KARA, İsmail: İslamcıların.., s. 102.

mesabesindedir. Meşveretin en önemli dayanaklarından biri hatta birincisi olan "ve şavirhüm fil emr" (işlerinde onlarla istişare et) ayeti meclis düşüncesini meşrulaştıran en önemli delildir. Bu ayet mucibince oluşturulması gerekecek istişare heyetinin karşılığı olarak bu kavram kullanılmıştır.

Burada bir parantez açarak İslam Hukuku'nda meclis kavramı ile ilgili düzenlemeler ve örnekler hakkında kısa bir özet sunmak yerinde olacaktır. İslam Hukuku'nda meclis kavramının ilk çağrıştırdığı kurum iktidarı yani halife ya da devlet başkanının göreve getirilmesi ya da görevden azledilmesi ile ilgili görevi olan "ehl-i hall ve'l akd meclisi"dir. İslam Hukuku'nda kendileri ile istişare edilecek ya da karar verme yeteneğine sahip yüksek kurum'lardan birisi olan "ehl-i hall ve'l akd" kavramının kelime olarak anlamı 'çözme ve bağlama heyeti'dir. Bu meclis İslam Hukuku'nda halife ya da devlet başkanını atamak, tayin etmek ya da seçmek yoluyla tesbit edip bey'at edip, halkın da bey'atını sağlayacak kurumdur. "Ehl-i hall ve'l akd" meclisi ıstılahta; insanların hallerini, işlerini düzenlemeyi bilmede belli bir dereceye ulaşan insanlardan bir topluluktur ve halifeyi göreve getirmenin yanında aynı zamanda da gerektiğinde daha doğrusu şartların olduğu durumlarda halifeyi hall etmek yani görevden almak da bu meclisin görevidir.²² Ehl-i ihtiyar, ehl-i şura, ehl-i rey ve ehl-i tedbir isimleri de verilir. Ulemeden bazıları ise şöyle tanımlar: "Onlar, alimler, reisler, üzerlerinde insanların kolaylıkla birleştiği şan ve şeref ashipleridir."²³ Bu meclis kimlerden oluşur, hangi şartları taşıyan kişiler bu meclislere girebilir sorusu ise şu şartlarla cevaplanır: "İslam (müslüman olmak), akıl, erkek olma, hürriyet, adalet, görüş ve hikmet²⁴, ilim"²⁵. Görevleri ise şöyle sıralanıyor: "halifeyi seçip ona bey'atı akdetme, imamet için tercih edilen iki kişiden birisini seçme, en faydalı olana bey'at etme, halifenin azli"²⁶ İslam hukukunda bir başka kurul ya da meclis olan şura ya da istişare kurulu ise halifenin yani devlet başkanının dünya işlerinin yürütülmesinde kendilerine danıştığı

²² ED-DEMİCİ, Süleyman: *El İmamet-ül Uzma İslam'da Devlet Başkanlığı Hilafet- Bey'at-Şura*, (Çev: CÜCÜK, İbrahim), Ravza Yay., İstanbul, 1996, s. 158

²³ ED-DEMİCİ, Süleyman: a.g.e., s. 159

²⁴ Şeriat hükümlerini bilmeye ek olarak insanların tabiatlarını devlet ihtiyaçlarını bilen isabetli bakış, doğru görüş sahibi olanlardan seçilmiş olması da gerekir. ED-DEMİCİ, Süleyman: a.g.e., s: 164. Bu şartla ilgili olarak Maverdi: "... Birden fazla halife adaylarından hangisinin Amme işlerini idareye muktedir, bu nevi işleri daha iyi bileni seçmeye götürücü bilgi ve görüş sahibi olmak." Maverdi: *El Ahkamüs Sultaniye*; (Çev: ŞAFAK, Ali), Bedir Yay., İstanbul, 1976, s. 6

²⁵ ED-DEMİCİ, Süleyman: a.g.e., s. 164

²⁶ ED-DEMİCİ, Süleyman: a.g.e., s. 166

kişilerden oluşur. Bunlar devlet başkanı tarafından atanırlar.²⁷ Bu şura üyelerinin taşınması gereken şartlar ise şunlar:

1. Adalet: İslami ölçülere göre kamil ahlak sahibi olmak.
2. İlim: Müslüman cemiyetin problemini çözmek için gerekli dini ve dünyevi ilim.
3. Akl-ı selim ve görüş kabiliyeti."²⁸

İslam tarihinde bu tür meclislerin farklı adlarla anıldığı vakidir. Örneğin; Emevi halifesinin kendilerine fikir danıştığı, onlarla görüşmelerde bulunduğu bilinen; valilerin başkanlığında eyaletlerden gelen temsilciler meclisine "vüfud" adı verilmekteydi.²⁹ Aynı şekilde Osmanlı'daki Divan-ı Hümayun ve onun önemini kaybetmesinden sonra özellikle III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde hükümdarın isteği ile toplanan Meşveret Meclisleri diğer örnekler olarak sunulabilir.³⁰ Fakat genelde tüm bu örnekler ve özelde Osmanlılardaki meclis örnekleri ile ilgili olarak "ihtiyaca göre" ve "padişahın lüzum görmesi üzerine Hatt-ı Hümayun" ile toplanmaları unsurlarının gözardı edilmemeleri gerekir.³¹

Yeni Osmanlılar'ın usul-ü meşveretten bekledikleri meclis fikrinin daha önce örnekleri görülen meclislerle aynı içerikte olmadığı muhakkak. Fakat buna benzer örneklerin görülmüş olması da Yeni Osmanlılar'ın kullandığı önemli bir argümandır. Yeni Osmanlılar'ın istedikleri meclis vatandaşların intihabı yolu ile oluşturulmuş, toplanması padişahın arzusundan bağımsız olarak milletin iradesinin tecelli ettiği bir şura niteliğindedir. Usul-ü meşveretten beklenen meclis budur.

Yeni Osmanlılar'ın radikal kanatlarından olan İttihad Gazetesi çevresinin başını çekenlerden olan Mehmet Bey; meclis oluşturulması taleplerini millet iradesinin yansıması olarak görür. "Millet iradesini bir merkez-i şurada teşhis eder. Her ne nam ile teşekkül eder ise etsün ve ne maksad iylan eyler ise eylesün hiçbir fırkanın (meğer ki milletin intihab-ı umumisine mazhar ola ya umum tarafından

²⁷ MACİT, Yüksel: *İslam Anayasa Hukukuna Giriş*; Albayrak Matb., Tavas, 1990, s. 151

²⁸ KARAMAN, Hayreddin: *Mukayeseli İslam Hukuku*; Nesil Yay., İstanbul, 1986, c. 1, s. 103

²⁹ AKYÜZ, Vecdi: *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*; Dergah Yay., İstanbul, 1991, s. 106

³⁰ SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet: *Tanzimat Devrinde Meclisi Vala*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1994, s. 14

³¹ SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet: a.g.e., s. 16

ta'yin olunmuş bir vazifesi buluna) ara'-yı ammeye salahiyetimiz olamaz. Usul-i meşveretden de murad budur."³²

Mustafa Fazıl Paşa'nın Padişah'a yazdığı ve kendisine milletin iradesinin tecelli ettiği meclislerden yardım almasını tavsiye ettiği "Mektub"unda bu meclislerin oluşumu ve gereği şöyle izah ediliyor: "Tab'anızın sadakatine ve hüsn-ü arzularına müracaat ediniz. Her eyalette, a'zası intihab-ı serbestane ile cem' edilmiş birer meclis-i kebir teşkil ediniz ki bunlar size ihtar etsinler, ve size, efkar-ı pederanenizi mevki-i icraya getirmeğe muavenet eylesinler. Sizin teşebbüs-ü mahsusanız ile bu meclisler tarafından Dersaadet'e vekiller gelsinler ve ahalinin ihtiyaçlarını, ahval-i hakikiyeyi vkait vakit doğrudan doğruya hakipayinize arz eylesinler. Bir tabib-i hazık "on arşın kumaşla ben bir namuslu adam yaparım" demiş ve ata sözü olmuştur."³³ Bu şekilde oluşacak meclisin görevi ne olacak sorusunun birinci cevabı, nezaret-i umumiye ve buna bağlı olarak ahalinin padişaha yani idareye yardım etmesidir. Yani halkın, umumun idareye nezareti. Namık Kemal'in yazılarında meşveretçilerin istedikleri meclis ya da meclislerin neler yapacağını, ne tür boşlukları dolduracağını tasvirine sıkça rastlanır. Fakat meclisin fonksiyonları arasında üzerine en çok vurgu yaptığı nokta nezaret-i umumiyedir. "..Meşrutiyet idare mahiyetini ve nezaret-i umumiyye keyfiyyetini kefaletlendirmek için umum millet tarafından intihab olunmuş a'zadan mürekkeb bir şura-yı ümmet teşkil olunmalı. Nezaret-i umumiyye bu meclisin vazifesi olmalı..."³⁴

³² MEHMED BEY: "Usul-i Meşveret", İttihad Gazetesi, No: 1, 2 Safer 1286 Mayıs 3, zikreden BİLGEGİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 129. İttihad Gazetesi Yeni Osmanlı oluşumu içinde bulunmuş kişiler tarafından Paris'de çıkarılmış bir gazetedir. Direktörü Mehmed Bey, muharrirleri ise; Nuri Bey'le Ali Suavi'dir. İlk ve belki de tek sayısı 15 Mayıs 1869 (2 Safer 1286 Mayıs 3) tarihini taşımaktadır. Gazetenin bu sayısında yayınlanan "Gaye" başlıklı makaleden gazeteyi çıkaranların dört amacı olduğunu anlıyoruz: Türkiye'de hukuk ve müsavatın ilanı, memleket idaresine meşrutiyet ve umumi nezaret sistemlerinin getirilmesi, vatanın içinde bulunduğu tehlikelerle bunlardan korunma çarelerinin gözönüne serilmesi ve imparatorluk topraklarında yaşayan çeşitli kavimlerin aralarında uyuşmanın sağlanması için neşriyatta bulunmak. Gazete dört sayfadır. Bir kısmı Osmanlı harfleriyle ve Türkçedir. Bir kısmı Arapça, bir kısmı Ermenice ve son kısmı ise Rumcadır. BİLGEGİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 134-135

³³ M. FAZIL PAŞA: "Paris'den Bir Mektub: Sultan Abdülaziz Han'a Paris'de Cemiyet-i Ahrar Reisi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa Merhum Tarafından Gönderilen Mektub Tercemesi", Dersaadet Artin Asaduryan Matbaası, 1326, s. 26

³⁴ "Gaye", İttihad Gazetesi, No: 1, 2 Safer 1286 Mayıs 3, zikreden BİLGEGİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 125

Namık Kemal "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar" başlığını taşıyan yazılarında; oluşmasını istedikleri meclislerin neler oldukları ve ne tür işler yapacaklarına ilişkin olarak Batı'daki örneklerden teknik bilgiler sunar: "...Şimdi meclisler bahsine gelelim. Bunların birincisi "Konsil de Etat" dedikleri meclis-i şura-yı devletdir. A'zası kırktan elliye kadar olabilir. Azl ve nasbları imparatorun elindedir. Bu meclisin vazifesi kavanin-i hükümet ve nizam-ı idareyi hazırlamak ve umur-u idarede zuhur edebilecek müşkilatı halletmektir.

İkincisi "Kour Legislative" denilen vazi-i kanun meclisidir ki bizim istediğimiz şura-yı ümmet bu oluyor. Bu meclisin a'zası ahali tarafından intihab olunur ve her merdi reşidin hakk-ı intihabı vardır ³⁵ Namık Kemal; Batı'daki örnekleri sunmaya aynı mektupların dördüncüsünde şöyle devam ediyor: "Bir de üçüncü meclisin ta'rifi kaldı o ise "Senato" dur ki üç sınıf a'zadan mürekkeb bir meclisdir. A'zasının birinci sınıfı hanedan-ı saltanatın efradıdır herbiri onsekiz yaşına girdiği gibi bu meclisin a'zasından sayılır fakat meclisde bulunabilmesi imparatorun iradesine ta'alluk eder. İkinci sınıfı rüesa-yı din, maraşellar ve kapudan paşalardan üçüncü sınıfa imparator istediği zevatı ta'yin eder. Meclisin esas zuhuru kudret-i teşri' ile kudret-i tenfiz beyrinde bir kudret-i ta'dilin tahakkuku lüzumudur. Vazifesi ise nizam-ı esasiye ve hürriyet-i umumiye muhafaza etmektir." ³⁶

a) *Teşri' ve Tenfiz Faaliyetlerinin Ayrılması*

"Eğer teşri ve tenfiz hususlarında ikisi de erbabı hükümete tevdi olunursa, onlar, kendi heveslerini hakka tercih edebileceklerinden istedikleri gibi zalimane bir kanun icra ederler." ³⁷ Namık Kemal'in bu cümlesi usul-ü meşveretten beklenen önemli bir işlevi ifade ediyor. Usul-ü meşveret ya da hükümet-i meşruta; hükümet-i mutlaka'ya atfedilen ya hem kanun yapıp hem de onu icra etmek ya da hiç kanun olmadan icrada bulunmak şeklindeki olumsuz durumun alternatifi olarak kanun yapma ve onu icra etme yetkilerinin farklı ellerde bulunduğu bir sistem olarak kabul edilir.

³⁵ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 2", Hürriyet, 21 Eylül 1285

³⁶ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 4", Hürriyet 2 Teşrin-i evvel 1285

³⁷ OKANDAN, Recai G: Amme Hukukumuzun ..., s.125

"... Hükümeti o daire-i adilede tutmak için iki esaslı vardı ki; birincisi; idarenin nizam-ı esasiyesini zımniyetden kurtarmak aleme ilan etmektir, hükümetten sadır olabilecek te'villeri, ihtilafları, inkarları bu suretle mündefi' olur.

İkincisi usul-ü meşveretdir ki o da kuvvet-i teşri'i erbab-ı hükümetin elinden almaktır.

Devlet bir şahs-ı manevyedir. Kanun yapmak onun iradesi, icra etmek ef'ali hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça hareket-ı hükümet bir kuvvet-i ihtiyar-ı mutlakdan kurtulamaz. İşte şuray-ı ümmetin lüzumu bundan terettüb eder."³⁸

Namık Kemal'in bu cümlesi çok açıktır. Devletin en önemli görevlerinden ve meşruluk temellerinden biri olan adaletin gerçekleşmesi için Namık Kemal'in bulduğu iki çözümün birincisi teşri ve tenfiz işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Yeni Osmanlılar ve özellikle de Namık Kemal teşri' ve tenfiz yani yasama ve yürütme işlerinin tek bir kişinin ya da kurumun kontrolünde toplanmasının istibdada yol açan önemli faktörlerden biri olduğunun farkındadırlar. Ve usul-ü meşveretin bu soruna da çözüm bulacağı iddiasındadırlar. Örneğin Namık Kemal "kuvvetlerin tefriki" konusundaki iddiasını şu cümlelelerle ifade ediyor. "Hükümetin borcu kanun tahtında hareket etmektir. Kanun ise icrasına memur olanlardan başka bir fırkanın elinde tanzim olunmalı ve halkın kabulüne mazhar olmalıdır ki makrunu adil olsun. Bunun içindir ki gerek fıkıhta ve gerek fenni hukukta emr-i teşri ile emr-i tenfiz birbirinden ayrı tutulmuştur."³⁹ "Evet şura-yı devletin hazırladığı kanunları meclis-i şura-yı ümmet tasdik etmelidir ki, kudret-i teşri' kudret-i tenfizden ayrılсын ve telakki-i ümmet husule gelsin de icraları meşru' olsun"⁴⁰ Namık Kemal; teşri-tenfiz ayrımının gerekliliğini de genel düşünce sistematığının bir örneği olarak dinden kaynaklanan delillerle besleyerek sunar. O'na göre teşri-tenfiz ayrımı "fıkıh"ta da (İslam hukuku) vardır.

b) *Temsil ya da Tevkil*

Halkın ya da "umum"un yönetmesi ya da yönetime katılması modern devletlerin yönetim şekli olarak kabul edilir. Özellikle demokratik yönetim modellerinin olmazsa olmaz şartı halkın iktidarı doğrudan elinde bulundurması idelaine

³⁸ NAMIK KEMAL: "Veşavirhum fil emr"

³⁹ OKANDAN, Recai G: *Amme Hukukumuzun ...*, s. 124

⁴⁰ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 2", *Hürriyet 2 Teşrin-i evvel 1285*

en yakın "ikinci en iyi" yöntem halkın iktidarı en azından etkilemesi, oylarıyla belirlemesi yöntemidir. Temsili demokrasi kavramı ile ifade edilen bu yöntem doğrudan demokrasi idelanın yerini almıştır. Ali Suavi'nin deyişiyle "devletler bu sisteme uğul olunmuştur".⁴¹

Usul-ü meşveret mücadelesini yürütenler de bu düşüncededirler. Ali Suavi doğrudan demokrasiyi bir ideal olarak görüp; onu "en şer'i, en ala hükümet"⁴² olarak tanımlar. Namık Kemal de aynı düşünceleri cumhuriyet yönetimi için taşır. Namık Kemal "cumhurun bizi batıracağı" kanısını taşır.⁴³ Her ikisi de ideal sistemlerinin Osmanlı devleti için uygun olmadığı düşüncesindedirler. "Fakat icrasında imkan olmamakla hakk, batıl olmuş demek değildir."⁴⁴ cümlesini kullanan Namık Kemal "cumhur" diye adlandırdığı en iyi sisteminin Osmanlı için uygun olmamasının "cumhurun en iyi sistem" olduğu düşüncesine zarar vermeyeceğini söylüyor. Yani bu ihtiyati kayıtlar Yeni Osmanlı düşünürlerinin halkın iktidar hakkının sahibi ve kullancısı olması düşüncelerine zarar vermez. Yeni Osmanlılar ve özellikle de Namık Kemal "hakk-ı hakimiyetin umuma aid" olduğu konusu üzerinde önemle durur.

"İşte ikame-i hakk ve redd-i batıla müekkel olan hakimiyetin unsuru terkibi o kudrettir ki efradı da olan kuvvetlerin ictimaidan husule gelir. Binaenaleyh ferdin kendi iktidarına tasarruf-u tabiyesi gibi kuvva-i müctemea dahi bittabi efradın mecmuuna aid olduğu için her ümmetde hakk-ı hakimiyet umumundur."⁴⁵ Namık Kemal bu düşüncesinin "şer'i şerife" uygun olduğunu göstermeye, daha doğrusu uygunlaştırmaya yönelik çabasını bir misalle sürdürür:

"Bu meddiaya delil-i şer-i şu meseledir ki "Bir belde ahalisi ictimai ile beynlerinde zuhur edecek davayı fasliçün bir zatı kendilerine kadı nasb etseler kazası sahih olamaz. Hüküm yine taraf-ı saltanatdan mensub olan kadıya aid olur, çünkü kaza hükümetin hakkıdır. Fakat bir belde ahalisi ictimai ile bir zata saltanat veya hilafet için

⁴¹ ALİ SUAVİ: "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Mûsavat", Ulum Gazetesi, No: 18, 1870, s. 1083-1107

⁴² ALİ SUAVİ: a.g.m.

⁴³ NAMIK KEMAL: a.g.m.

⁴⁴ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

⁴⁵ NAMIK KEMAL: "Veşavirhüm fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

akd bey'at etseler o zat sultan veya halife olur, ondan evveli sultan veya halifenin hiç hükmi kalmaz, çünkü imamet ümmetin hakkıdır."⁴⁶

Namık Kemal'in burada vurguladığı şey "imametın ümmetin hakkı"olduğudur. Yani iktidar olma ya da iktidarı belirleme hakkı ümmete yani halka tanınmış bir hakdır. Bunun nasıl olacağı yani halkın iktidarı ne şekilde kullanacağına ilişkin usul sorununu "temsıl" ve "tevkil" kavramları aracılığı ile çözer. Halk kendisini temsil etmeye ehil bulduğu kişilere kendisini temsil yetkisini verir. Kendisine ait olan yönetme hakkını ise yine kendisinin vekili olarak kullanmak üzere yani kendisini vekaleten yönetmek üzere kişi ya da kişilere verir. Fakat bu iktidarı denetleme (nezaret) hakkı ise yine kendisindedir. "Tevkil" Namık Kemal'e göre halkın "icra-yı nezaretine" bulunacak tek çözümdür. "...Onun için hakk-ı nezaret, icra-yı hükümet gibi bizzarure bir fırka-yı mümtazeye kalacak, o fırkanın meşru' ve nafi' suretde icra-yı nezaret etmesine tevkilden başka ne çare bulunabilir."⁴⁷

Namık Kemal "tevkil" kavramı üzerinde ısrarla durur. Vurgusu halkın vekalet verdiği bu kişilerin; sadece halkın kendisine ait olan bir hakkı kullanmak üzere, halka vekaleten bu işi yürüten kişiler, yani halkın memurları olmaları hususudur."Bu halde padişahların ümmet tarafından bey'at namıyla ve vükelanın padişahlar tarafından memuriyet suretiyle istihsal etdikeri vekaletden başka icray-ı hükümet etmelerine hak verecek hüccetleri yokdur. "Seyyid-ül kavmi hadimühüm" Hadisindeki nükte dahi bu manayı ima eder."⁴⁸ Bu argümanlar hep usul-ü meşveret için alt yapı teminine yöneliktir. Temsil ya da tevkil gibi kavramlar bu alt yapının önemli çakıl taşlarını oluştururlar. İdarecilerin halkın vekili ve temsilcisi olduğunu dini temellerle de örneklendirmeye çalışırlar. Padişah ya da diğer idareciler hepsi halkın vekilleridirler, memurudurlar.

Buna bir başka ilginç örnek olarak da Paris'de çıkarılan İttihad Gazetesi çevresinden Mehmed Bey'in şu cümleleri verilebilir: "Asrımızda memleketler hükümdarların çiftliği bilinmiyor. Milletin mülkü biliniyor. Hükümdarlara yer tanrıları denmiyor milletin memurları deniyor vazife-i memuriyeti hüsn-ü i'fa etmeyenler azl-ü

⁴⁶ NAMIK KEMAL: a.g.m

⁴⁷ NAMIK KEMAL: "Usul-ü Meşveret Hakkında Mekublar 1", Hürriyet, 14 Eylül 1285

⁴⁸ NAMIK KEMAL: a.g.m.

teb'id ediliyor."⁴⁹ Mehmed Bey'in sözleri çok net ve çok sert bir üslupla idarecilerin halkın temsilcisi, görevlisi olduklarını vurgulayıcı nitelikte.

Gerek temsil ve gerekse tevkil kavramları Ali Suavi'nin yazılarında da sıkça ifade edilen bir düşüncedir. Siyasi düşünce tarihimizde demokrasi kavramını uzunca bir makalaya konu edinerek inceleyen ilk kişi olma ünvana sahip olan Ali Suavi; "Demokrasi-Hükümet-i Halk-Müsavat" başlığını taşıyan yazısında şöyle diyor: "İşte bu nazara binaen, katiyen hükmolunabilir ki sahih bir demokrasi tesisi mümkün değildir. Bu adem-i imkana mebnidir ki, şimdi dünyada görülen cumhuriyetlerde halkın ictima'ından, mebusan ictima'ına udul olunmuştur."⁵⁰ Daha önce de belirtildiği gibi Suavi ideal olarak doğrudan demokrasiyi görür. Ama bunun uygulanabilirliğini mümkün görmemesi sonucu o da Namık Kemal gibi "temsil"i çözüm olarak gösterir.

"Hakk-ı hakimiyet" hakkını temsil ve tevkil yolu ile "fırka-yı mümtazeye"devretmiş olan halkın elinde ise; artık "hakk-ı nezaret" vardır. Yani bir kontrol mekanizması olarak iktidarı denetleme hakkı yine halkındır. Halkı vekil kıldığı kişileri hem temsilcileri vasıtası ile hem de doğrudan kendisi nezaret altında tutma hakkına sahiptir. Namık Kemal hukuk-u siyasiyeyi "ümmetin efali hükümete nezaretidir" diye tarif ettikten sonra "biz usul-ü meşveret istiyoruz, meclis-i şuray-ı ümmet talebindeyiz, onda her mezhepten adam bulunacak, hükümete nezaret edecek, umum halk hürriyet-i siyasiyesine malik olacak" diyor.⁵¹

Yine hakk-ı nezaret anlamını usul-ü meşveret'e yükleyen bir başka örnek ise; Yeni Osmanlılar'ın radikal kanadı diye tanımlanabilecek olan Mehmed Bey tarafından çıkarılan İttihad Gazetesi. Mehmed Bey bu gazetede yayınlanan Usul-ü Meşveret başlıklı bir makalesine şu cümleyle başlıyor: "Millet umumen intihab eylediği vekiller vasıtasıyla kanunun ta'yin eylediği umur-ı zatiyyesine mani'asız nezaret eder..."⁵²

⁴⁹ MEHMED BEY: "İrade-i Millet", İttihad Gazetesi, No: 1'den aktaran: BİGGİL, Kaya: Yakınçağ..., s.131

⁵⁰ ALİ SUAVİ: "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat"

⁵¹ OKANDAN, R. G.: Amme Hukukumuzun..., s. 126

⁵² MEHMED BEY: "Usul-ü Meşveret", İttihad, No:1, 2 Safer 1286 Mayıs 3, zikreden BİGGİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 128

Hakk-ı nezaret halka iktidarı, devlet idaresini teftiş etme yetkisini verir. Ali Suavi halkın bu yetkisinin farkında olup ve yerinde kullanması durumunda iktidar karşısında büyük bir güç elde edeceğine dikkat çeker. "...Bir memleketin halkı devletin idaresini teftiş ve tetkike başladıkça vükelay-ı devlet karşısında korkunç bir kuvvet-i sa'ile peyda oluyor. Heyecan-ı efkar-ı amme dedikleri galiba bu kuvvetten ibaret olacak."⁵³ Suavi'nin bu cümlesi Yeni Osmanlılar'ın modern anlamda kamuoyunun önemi ve gücünün farkında olduklarını göseteren enteresan bir örnektir.

3. UYGULAMADAKİ YÖNETİM YANLIŞLARINA PRATİKTE BİR ÇÖZÜM BULMA AMACINA YÖNELİK OLARAK MEŞRUTİYET TALEBİ

Bu başlık altında meşrutiyetçilerin "usul-ü meşveret"i pratik bazı amaçların gerçekleşmesi için araç olarak görmelerine yer verilecektir. Bir istibdat rejiminin mevcudiyetinden kaynaklanan bozukluklar tesbit edilerek bunların giderildiği, bunlara neden olan şeylerin ortadan kaldırıldığı bir yönetim olarak usul-ü meşveret tanımlaması yapılır.

a) *Avrupa Devletlerini Tatmin Etme ve Onların Osmanlı Devleti'ne Müdahalesini Önleme Yolu Olarak Usul-ü Meşveret*

Yeni Osmanlılar'ın Tanzimat idarecilerini eleştirdikleri en önemli konulardan birisi de Avrupa kefaleti idi. Devlet içinde yaşayan gayri müslimlerin haklarını ve hürriyetlerini koruma amacından yola çıkan Avrupa devletleri Osmanlı devletinin içişlerinde epeyce söz sahibi bir konuma gelmişti. Yeni Osmanlılar Avrupa'nın Rusya karşısında bir kalkan vazifesi konumundaki bir Osmanlı Devleti'ne ihtiyaç duyduklarının farkındadırlar. Yeni Osmanlılar'a göre bu koz yeterince kullanılmamaktadır. Onlara göre Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin baskılarını sürekli gayri müslimlere yeni haklar ve ayrıcalıklar vererek bertaraf etmeye çalışmışlar ve sonuçta özellikle Hristiyanlar devlet içinde müslümanlardan daha iyi bir konuma

⁵³ ALİ SUAVİ: Hürriyet Gazetesi, 20 December 1869, No: 78, zikreden BİLGEĞİL: *Yakınçağ...*, s. 135

gelmişlerdir. Bununla yetinilmemiş Avrupa devletleri büyükelçiler ve konsoloslar aracılığıyla umur-u dahiliyede etkin hale gelmişlerdir.

Suavi; soru-cevap şeklinde yazdığı bir makalesinde bu konuda şöyle diyor: "Sual: Padişah tarafından teb'a-yı muhtelifede müsavat üzere muamele olunmayıp da Hristiyanlara ziyade taltif ve riayetler olunur ve mahsus imtiyazlar verilir ve müslümanlara hakaret ve zulm edilirse ondan sonra müslümanların padişah hakkında eski i'tikadı kalır mı? Padişah halifedir, imamdır, müslümanların hamisidir denir mi?"⁵⁴ Suavi müslüman bir ülkede halife tarafından gayrimüslimlerin imtiyazlı hale getirilmesi müslümanların ise hakaretlere maruz bırakılmasından şikayet ediyor.

Namık Kemal de artık Osmanlılar'ın ıslahat denemelerinin uygulamada Hristiyanlara yeni haklar vermekten başka bir pratiğinin görülmediğine dikkat çekiyor. Ve Hristiyanların bütün isteklerini yerine getirebildiklerini söylüyor: "Şimdi Hristiyanlar yalan, gerçek devlete her ne azv ediyorlarsa hak kazanıyorlar. Çünkü esas idare fasid, memurlar müstakil, meşveret yok, nezaret-i ümmet yok. Bu hallerden dolayı ıslah-ı ahvali mev'ud olan Hristiyanlara ne kadar müsaadeler verilirse ve ne derece refahlarından bahs olunsa Avrupalılar inanmıyorlar. Ve kendileri hürriyetle meluf olduklarından bir memleket ki nizamâtını tedkik edecek, vükelasını mesül tutacak meb'usanı olmaya asayişde mi bulunur, ve bir adam ki bir nazırın takriren ve tahriren muhakeme-yi ahvaline muktedir bulunmaya hür mü olur diyorlar. Bir biladın lezzeti hürriyetden gafil ve rakbe-i zulüm altında bulunmağa mail olunmasına zahib oluyorlar".⁵⁵ Namık Kemal; ülke içinde gayrimüslim teb'a ile müslüman teb'a arasındaki dengesizliğe ve müslümanların hürriyetine zarar verecek kadar ileri gitmiş yanlışlıklara dikkat çekiyor. Hürriyetin ancak mahkeme önünde karşıdaki nazır dahi olsa eşit olmaları ile mümkün olabileceğini söylüyor.

Yeni Osmanlılar "Usülü Meşveret"i hem Hristiyanların bu "hakim" konumunu ve hem de "ecnebi devletlerin müdahalesini" gidermek için bir çözüm yolu olarak da sunarlar: "Bunları def'etmeğe usül-ü meşveretden başka çare bulunamaz. O zaman

⁵⁴ ALİ SUAVİ, "Müslümanların Padişah Hakkındaki Zannı", Muhbir No: 27, 14 Mars 1868

⁵⁵ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm Fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

herkesin hür olduğu meydana çıkar. O zaman Avrupa bize bir mütemeddin millet suretinde muamele eder yoksa şimdiki gibi Rusya'ya karşı dikilmiş bir bostan korkuluğu nazarıyla bakamaz. O zaman bir eyaletin halkı meclis-i şura-yı ümmetde meb'usları mevcut iken mazlumiyet namıyla silaha sarılırsa Avrupa'ya meddi'asını dinletemez binaenaleyh devletin haricen ne kadar mühlikesi varsa hemen bütün bütün mahv olur."⁵⁶ Bu pasaja göre; usul-ü meşveret ilanı ile artık herkes kendi mebusları aracılığıyla problemlerini, sorunlarını gündeme getirecek ve gayrimüslim teb'anın Avrupa devletlerine müracaat etmelerine, Avrupa devletlerinin de umur-u dahililiyeye karışmalarına gerek kalmayacaktır.

b) Devlet İçindeki İsrافی Durdurmanın Yolu Olarak Usul-ü Meşveret

Devletin içinde bulunduğu ekonomik durum gereği olarak yeni bir sistemden beklenen önemli sonuçlardan biri ekonomik durumu düzeltmesidir. Ekonomik durumun bozuk olmasının önemli sebeplerinden birisi de gerek sarayda ve gerekse hükümet cephesinde aşırı bir hal almış olan israftır. Haliyle yeni bir düzen kurma mücadelesi verecek olanların halk nazarında en iyi işleyebilecekleri argümanlardan biri de bu ekonomik bozukluk ve buna sebep olan israftır. Yeni Osmanlılar da bu yolu tutmuşlar ve "usülü meşveret"i aynı zamanda israfı da önleyecek olan yol olarak sunmuşlardır.

Namık Kemal bir yazısında şöyle diyor: "Evvela bugünkü günde muhatara-i inkirazda bulunduğunu vükela bile inkar edemez. Bunun başlı bir sebebi ise servet-i umumiyenin tedenni-i sarf halinde bulunmasıdır. Eğer bizde şimdiye kadar usul-ü meşveret kabul olunarak meclis-i şura-yı ümmet tesis edilmiş olsa idi mesela binalar... filanlarla hazine bu hale getirilebilir miydi? Konsolidenin tahviliyle yirmi iki milyon liralık düyunu dahiliye kırk milyona çıkarmak mümkün olur mu idi?... Mücerribi tecrübe nedametinden başka bir semere vermediği mücerrebatdan değil midir?"⁵⁷

⁵⁶ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm Fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

⁵⁷ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm Fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

Ekonomik alandaki bozuklukların sebebinin devlet içindeki israf olarak gösterilmesi düşüncesi kendisini Sultan Abdüaziz'in hal' fetvasında da açıkça gösterir. Fetvada şöyle deniyor: "Emirül müminin olan Zeyd muhteliş şuur ve umur-i siyasiyeden bi behre olup emval-i miriyeyi, mülk ve milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe mesarif-i nefsanıyesine sarf ve umur-u diniye ve dünyeviyeyi ihlal..."⁵⁸ Fetvaya göre Sultan'ın hall'ine neden olan davranışlarından biri de devlet malını milletin tahammül edemeyeceği ölçüde kendi şahsi masrafları için kullanmasıdır.

Suavi'de kendisine yöneltilen "usülü meşveret"le oluşturulacak meclislerin masraflarının çok fazla olacağına dair yöneltilen bir eleştiriye cevap verirken şöyle diyor: "Usül-ü meşveret üzere hükümet mukayyide haline girmek tezyid-i mesarif mucib olur şüphesidir. Heyhat heyhat. Keyfin sarfiyatı nerde şer'in sarfiyatı nerde. Meşveretle bunca israfın önü alınmak faidesi bihakk ba'zı memur ve meclis tavzif etmek masrafından ehven mi görülüyor."⁵⁹

*c) Halihazırdaki İdareye Karşı Halkta Varid Olan Güvensizliği
Gidermek İçin Çözüm Yolu Olarak Usul-ü Meşveret*

Meşrutiyetçilerin önemli iddialarından biri idarecilerin yeteneksizliği ve insafsızlığından dolayı halkın idarecilere karşı büyük bir güvensizlik beslediğidir.

Namık Kemal bu konuda şöyle şikayette bulunuyor: "Saniyen şurasını dahi unutmayalım ki halkımızda idare-yi hazıraya fevkalade bir nefret, bir itimatsızlık var. Lisan-i resmîyeden her ne sadır olsa ona herkes bir medar-ı iğfal nazarıyla bakıyor hatta devlet, Amerika muharebesi münasebetiyle eyalete parasızca pamuk tohumu tevzi' ettiği vakit bir takım ashab-ı zira'at kabul etmediler ve öyle bir inayetin reddine sebep sual olundukça idareden hayır gelmez kim bilir bunun altından ne çıkacaktır biz kabule cesaret edemeyiz dediler. Ya halk nasıl itimatsızlık haline gelmesin. Şimdiye kadar yüzbin şey yapıldı. Esas fasid olmak cihetiyle cümlesinden bir mazarrat geldi. Kabül-ü ammeye mazhar olmuş bunca zatlar mesanid-i aliyeye geldiler yine esasın

⁵⁸ Sultan Abdüaziz'in Hal' Fetvası: Basiret, 21 Mayıs 1292

⁵⁹ ALİ SUAVİ: "Usül-ü Meşveret", Muhbir, 14 Mars 1868

fesadı cihetiyle hiçbir şeye muvaffak olamadılar. Bundan sonra ihtimal var mıdır ki ahali bizzat idareye nezaret etmedikçe hükümete ısınabilsin."⁶⁰ Bir başka makalesinde ise şöyle diyor: "...i'tiraz ettiğimiz adamların tarihlerde misli görülmemiş birer zalim olduğunu isbata kafi değil midir? Erbab-ı hükümet halkın menfurı değilse iki günde bir taşradaki ihtilaller, İstanbul'daki cem'iyetler nedir zaptiye idaresinin bu kadar masarifi hafisi neden neşet ediyor, ...niçin halkın makbulü olan gazeteleri kapattılar, gazetecileri o hizmetten men' etdiler, niçin padişaha arzuhal vermeyi yasak ediyorlar, niçin Yeni Osmanlılar'ın feryadına karşı yalnız kulak uzatıyorlar da dil uzatmıyorlar, niçin ba'zı günler oluyor ki vükela vapurdan bab-ı aliye kadar tabur tabur zaptiyelerle muhata olarak geliyor?"⁶¹ Namık Kemal'in çizdiği bu tabloya göre halkın hükümete karşı çok ciddi bir güvensizliği olduğu ortadadır. Aynı şekilde hükümet de halka karşı olan güvensizliğini gazeteleri kapatarak, padişaha arzuhal verilmesini engelleyerek göstermektedir.

Bu güvensizliğin nedeni olarak "ehil" insanların işbaşına getirilmemesi gösterilir. Basiret gazetesinde iyi ve kötü idarenin özelliklerinin neler olduğunun açıklandığı bir makalede ehil insanların işbaşına gelememelerinin sebebi olmak üzere şu şekilde bir açıklama var: "Su-i idareye mübtela olan bir devletde işe adam değil adama iş arandığından memuriyetlerde iş erbabı nadir nadir bulunarak mesalih-i vakı'a yolunda cereyan etmez. Şu hallere göre hüsn-i idare erbab-ı memduh ve su-i idare makduh olmak iktiza eder."⁶² Sorunlar bugün dahi kamu idarelerinde görülen sorunlarla benzer nitelikte, adam kayırma ve idarecilerin suistimali ana sebepler olarak göze çarpıyor. Bir başka makalede ise; Avrupalılar'ın Osmanlı ülkesindeki kötü gidişatı şeriate bağlamalarına cevap verilen bir makalede de bu kötü idarenin "idarecileri su-i isti'malinden" kaynaklandığı üzerinde duruluyor⁶³.

Ali Suavi de meselenin idarecilerin suistimali ve yeteneksizliği ile ilgili boyutuna dikkat çekiyor ve "usül-ü meşveret" ilan edilse dahi bunun icrasının ancak iyi niyetli ve ehil kadrolar aracılığıyla olumlu sonuç vereceğini iddia ediyor. Usül-ü

⁶⁰ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm Fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz 1285

⁶¹ NAMIK KEMAL: "Usül-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 7", Hürriyet, 9 Teşrin-i sani 1285

⁶² Basiret Gazetesi: "İdare", 18 Cemaziyelevvel 1292

⁶³ Basiret Gazetesi: 25 Mayıs 1292

meşveretin kimin eline verileceğini şöyle cevaplar: "Mesalik-i İslamiye'de müstahdem olan memurları üç fırka görürüz. Birinci şunlardır ki usul-ü meşvereti sadıkane tahsin ederler ve bu usulün intac edeceği himmet ve hürriyet ve bil cümle teb'aca menafi'de kesret-i maslahatlarını kendilerinin hükümet-i mutlaka hizmetinde kazanacakları akçe, pohça, atıye, ihsan üzerine tercih ederler. İkinci fırka..."⁶⁴ Usul-ü meşveret ancak bu tür niteliklere sahip, iyi niyetli memurlar elinde olumlu sonuçlar doğurur.

Sonuçta; usul-ü meşverete hem suistimalci idarecilerden ve hem de idarenin yanlış ve halka güven vermeyen politikalarından kurtulmak anlamında bir "mebde-i saadet" olarak bakılıyor. Basiret Gazetesi Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısının yapılacağı gün ile ilgili bir haberde "...devlet-i Osmaniye'nin mucibi teyid ve te'kid olacağından yevm-i küşad mebde-i felah ve saadet ..." ⁶⁵ diyor.

4. HÜRRİYET YA DA NİZAM-I SERBESTANE KARŞILIĞI OLARAK MEŞVERET FİKRİ

a) *Nizam-ı Serbestane*

İçinde yaşadıkları toplumun idare şeklini istibdad olarak niteleyen usul-ü meşveretçileri şüphesiz en çok önem atfettikleri husus hürriyettir. Nizam-ı serbestane olarak da ifade edilen hürriyet isteği meşveretçilerin üzerinde belki de en çok durdukları, yazılar yazdıkları ve konuştukları husustur. Meşrutiyetçiler olarak adlandırdığımız kişilerin başında gelen Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi kişilerin özellikle yazı ve düşüncelerinden dolayı yurt dışına çıkmaları gerektiğini düşünüldüğünde onların usul-ü meşverete yükledikleri en önemli anlamlardan biri olan "nizam-ı serbestane" düşüncesinin anlamı daha iyi ortaya çıkar.

Meşrutiyetin ilanında şüphesiz çok önemli katkıları olan Yeni Osmanlı düşüncesinin ortaya çıkış bildirgesi olarak da kabul edilen Mustafa Fazıl Paşa'nın "Mektub"unda herşeyin temeli olarak "hürriyet" gösterilir. Paşa hürriyeti 'nizamın esası' olarak görür. "Milletlerde birinci vaz-ı nizam eden ve cümle nizamatı melid olan ve onun yerini hiç bir nizam tutamayan şey hürriyet maddesidir. Esaret altında bulunan

⁶⁴ ALİ SUAVİ: "Usul-ü Meşveret", Muhbir, 14 Mars 1868

⁶⁵ Basiret Gazetesi: 20 Teşrin-i Sani 1292

bir millet beyhude tahsil-i maarife rağbet etmez, her ne zaman bir milletin hukuku kefalet-i kaviyye tahtında istihkam bulursa, hüsn-ü isti'mal için ol vakit kesb-i kemalata sa'y eder, cehalet ve esaretle meluf olan milletler hem alçak ve hem de hain olurlar."⁶⁶ Paşa burada hürriyeti cehalet ve esaretin düşmanı olarak gösteriyor ve bunlardan kurtulmak için çözüm olarak kendisinin nizam-ı sebestane olarak değerlendirdiği meşveret sisteminin ilan edilmesinin gerekliliğini gösteriyor. Mektubun ilerleyen bölümlerinde kendisinin hürriyet anlayışını da ortaya koyan Paşa hürriyeti hukuka riayet olarak görür. "Bunun sebebi ol dur ki, milletler maddeten dahi hürriyetle muammer olurlar. Ve her nerede ki muhafaza-i hukuk olunmaz, orada akibet yiyecek ekmek bulamayacak dereceye inilir."⁶⁷

Usul-ü meşverete yüklenen kanuna dayalı idare anlamı ile hukuka riayet olarak tanımlanan hürriyeti temin edecek sistem anlamında meşrutiyet kavramları arasındaki bağlantı bu noktada daha iyi görülür. Usul-ü meşveret kanuni bir idare olduğundan; yani kanunların hakim olduğu bir idare olduğundan beraberinde hürriyeti de getirir. Mustafa Fazıl Paşa mektubunda sürekli olarak meşrutiyet sistemini nizam-ı serbestane olarak anar. Örneğin: "Millet hakkında nizam-ı serbestane, milletin namus ve salahına muğayir hiç bir şey cebr etmez. Belki, malı ve mülkü hıfz ettiği gibi, din-i mukaddesi dahi vikaye eder. Mekanda emniyet hasıl etdirdiği gibi, hürriyet-i şahsiyeyi dahi kafil ve zamin olur."⁶⁸

Hür olarak doğan bir insanın hayatını yine hür olarak devam ettirmek istemesi onun en doğal hakkıdır ve bu da ancak kanuni bir idare altında mümkün olabilir. İnsan ancak kanunların idaresi altında hür olarak yaşamını sürdürebilir ve hürriyetinden yeteri kadar faydalanabilir. "İnsan ki kudretten hürriyetle mefturdur, bittabi o ata-yı ilahi'den istifadeye mecburdur."⁶⁹ Burada hürriyetin bir ilahi hediye olarak tanımlanarak onu kullanmanın mecburiyetine dikkat çekilmesi ilginç. Yeni Osmanlılar'ın din ile usul-ü meşveret arasında kurdukları ilişkinin bir uzantısı olarak yorumlanabilir. Madem hürriyet ilahi bir hediyedir, onu kullanmak da mecburdur ve

⁶⁶ MUSTAFA FAZIL PAŞA, "Mektub..", s.11

⁶⁷ MUSTAFA FAZIL PAŞA: "Mektub..", s. 13-14

⁶⁸ MUSTAFA FAZIL PAŞA: "Mektub..", s. 17

⁶⁹ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm fi'l Emr"

ancak usul-ü meşveret yönetimi ile oluşturulacak bir kanuni idare altında kullanılabilir. O halde bu yönetimi kurmak da ilahi bir mecburiyetin gereğidir.

Yeni Osmanlı düşüncesi içerisinde nitelenen bütün şahsiyetlerin usul-ü meşveret sistemini istibdaddan kurtuluş ve hürriyete geçiş olarak gördükleri bir gerçektir. Öyle ki bu düşünce akımının önemli temsilcilerinden biri olan ve hatta bu akımı temsil etme hakkına en fazla haiz olan Namık Kemal 'vatan ve hürriyet şairi' olarak anılır. Yeni Osmanlılar'ın diğer mensupları da bu tür fikirleri yazılarında ve diğer çalışmalarında sıkça işlemişlerdir. Bu yazılarda genelde vurgulanan nokta müstebid idarenin halkın elinden aldığı hürriyetin meşruti idare ile yeniden elde edilebileceği, daha doğrusu hürriyeti elde edebilmek için Osmanlı İmparatorluğu açısından en uygun yolun meşrutiyet olacağıdır. Sınırsız bir özgürlük mümkün olmadığına göre en iyi sistem özgürlüklerin en az "takyid" edildiği sistemdir. "Vatan ve hürriyet şairi" Namık Kemal de sınırsız bir hürriyetin mümkün olamayacağı kabulünden hareketle efradın hürriyetini en az takyid edecek hükümet ve idare sisteme olarak meşrutiyeti görür. "Her ümmet, emri tevkili ahlak ve ihtiyacatının icabına göre vüs'atli tutubalır, ancak kavaid-i hükmiyedendir ki hükümet her ne zamanda, her ne mekanda, her ne suretle olursa olsun efradın hürriyetini en az takyid edecek yolda olmak gerekdir."⁷⁰

Oysa istibdad idaresi olarak anılan Osmanlı idaresinde "nizam-ı esasiye" hükmünde sayılabilecek olan belgelerde ise bunun tam aksine hürriyeti mümkün olduğunca sınırlayıcı ibareler olduğu görülür. Namık Kemal bu konuya dikkat çeker. "...ondan dolayı malumat-ı devletin takriren ve tahriren muhakemesinde icabı kadar hürriyeti gibi lazım olan kaideler tasrih olunarak bir nizam-ı esasiye hattı ilan olunsun ta ki devleti Osmaniye'nin idaresi gerçekten hürriyet ve adalet üzerine müesses olduğuna emniyet hasıl olsun."⁷¹

⁷⁰ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm fi'l Emr"

⁷¹ NAMIK KEMAL: "Ve Şavirhüm fi'l Emr"

Yani hürriyet mutlak olarak kendi başına hareket etmek değil, herkesin hakkına riayet eden ve aynı zamanda onları teminat altına alan kanunlarla sınırlanmış olacak. Fakat bu sınırlama aynı zamanda en asgari düzeyde kalacaktır.

Bir yazısında "Çünkü bir hükümetin vazifesi her bir ahvalde ahalsinin hukuku hürriyetini muhafaza emrinden ibaret olup..."⁷² diyen Ali Suavi de hürriyet yahud serbestliği kanuna bağlılık olarak değerlendiriyor. "Serbestlik" başlıklı yazısında serbestliği şöyle tanımlıyor: "Başı bir şeye bağlı demektir. Istilahta bir memlekette hakim olan zat hiçbir kimseye, her ne kadar edna ise de, zulm etmeyerek herkesi hukukta müsavi üzere tutmak ve şeriat ve kanun mucibince hakkı ihkak edip her halde kanun yapmak ve kendisi icracı olmaktır.... Zahir oldu ki, serbestlik (ki edna ve a'la herkesin başı kanuna bağlı olmak) pek a'la şeydir."⁷³

Suavi bu şekilde hürriyeti kanuna bağlılık olarak tanımladıktan sonra; kanunların da hürriyetleri garanti altına alan onları koruyan hükümler içermesi gerektiğinin altını çiziyor. Mücadelesini yaptığı meşveret sisteminde bir "konstitiyyun" olmasını ve bu "konstitiyyun"un tıpkı Fransa'daki gibi hürriyetleri güvence altına alan bir şemsiye konumunda olması gerektiğini belirtiyor. Ali Suavi "Hutbe" başlıklı bir makalesinde; meşveret sisteminin getireceği "konstitiyyun" dan bahseder. Ve Fransa'da bu "konstitiyyun"un neleri içerdiği madde madde sıralar:

"... Ma'lum ola ki konstitiyyun hukuku ammenin esası olan usûlü zamin olmak içindir. Şöyle ki mesela Fransada hukuk ammenin esasları şu ondokuz usûlü içeren zabt olunmuş fi sene 1789 miladi.

..

3. Hürriyet-i şahsiye
4. Can ve mal ve ırz için emniyetname
5. Zulm ve ta'ddiye müdafa'a hakkı
6. Nassın ictimaat hakkı
7. Hürriyet-i metabi

⁷² ALİ SUAVİ: "Terakki", İttihad Gazetesi, No:1, 2 Safer 1286 Mayıs 3, zikreden BİLGEGİL, Kaya: Yakınçağ..., s. 127

⁷³ ALİ SUAVİ: "Serbestlik", Muhbir, No: 28, 3 Mart 1867

8. Efkâr-ı umumiye her kudretin esası olmak

9. Hürriyet-i siyasiye yani ahali intihab ettikleri vükela vasıtasıyla devlet a'maline müşareket etmek.....

... Şerh ve beyandan müstağnidir ki şu ondokuz yalnız Fransız hukuku olmayıp her cemiyetin hakkıdır. Ya'ni ümmet-i Osmaniye'nin dahi hakkıdır. Ve dikkat olunsa cümlesi hürriyet usulünün fûru'udur."⁷⁴ Suavi'nin düşünceleri çok açık. Hürriyet kavramının içinde mevcut olan bu haklardan Osmanlı vatandaşları da faydalanmalıdır. Bu ise; bir "konstitiyyun" ile yani bir anayasa ve dolayısıyla usul-ü meşvret ile mümkündür.

Ziya Paşa; Hürriyet Gazetesi'nin ilk sayısının yayınlanması üzerine bir tebrik anlamında gazeteye yazdığı mektupta hürriyetin kanuna bağlılıkla olacağına değinerek şöyle diyor: "Beni-adem halk olunalı ruy-i arzın her tarafında gün-a-gün hükümetler teşekkül etdi. Her kavmin terbiyet-i vataniyesine göre malik olduğu ahlak ve adata münasib mütenevvi' kanunlar yapıldı. Hiçbir asırda hiçbir kavim görülmedi ki muntazam ve gayri muntazam bir kanuna merbut olmayacak cem'iyetle ta'ayyün eyleye. Vahşilerde bile kanun hükmünde kendilerine mahsus birçok adet bulundu. Demekdir ki hürriyet kavanine merbutiyyetle beraber bulunur..."⁷⁵

b) *Müsavat*

Osmanlı toplumu inanç kriteri göz önünde tutularak farklı "millet"lere ayrılmıştı. Toplum içinde millet; bir din ya da mezhebe bağlı topluluk olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım şekli Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle paralellik arzeden bir kullanım şeklidir.⁷⁶

⁷⁴ ALİ SUAVİ: "Hutbe", Le Mukhbir, No: 34, 13 Mai 1868

⁷⁵ ZİYA PAŞA: Hürriyet, No: 2, 26 Temmuz 1868, aktaran BİLGEGİL, Kaya: Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.118, Ziya Paşa'nın aynı içerikteki düşünceleri için bkz. "İdare-i Cumhuriye ile İdare-i Şahsiye'nin Farkı", Hürriyet, No: 99,

⁷⁶ "Yahudi veya Hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız"dediler. De ki : "Hayır, biz dosdoğru İbrahim dinine (uyarız). O (Allah'a) ortak koşanlardan değildi." KUR'AN-I KERİM: Bakara Suresi 2:135. Burada ayetin Arapça metnindeki "millete İbrahime hanifa" kısmı "dosdoğru İbrahimini dini" şeklinde çevrilmiştir. Yani "millet" kelimesi "din" anlamında kullanılmış.

Millet sistemi temelini İslam Hukuku'ndaki ülke kavramından alır. İslam Hukuku'nda iki çeşit ülke vardır: Dar'ül Harb ve Dar'ül İslam. Dar'ül Harb müslümanların kendileriyle harb halinde bulunduğu "harbi"lerin yaşadığı topraklar ve İslam Hukuku'nun uygulanmadığı ülkeleri anlatır. Ele geçirilen bir "harbi" ya öldürülür ya esir olarak tutulur ya da kendisine "eman" verilerek "müsta'men" statüsünde; can güvenliği sağlanmış olarak İslam ülkesinde serbestçe dolaşım ve ticaret hakkı kazanır. İslam Hukuku'nun uygulandığı ve müslümanların hakim olduğu toprak ve ülkeleri ifade eden Dar'ül İslam'da yaşayanlar ise müslim ve gayrimüslim teb'a olmak üzere iki kısımdır. Müslüman teb'a hakim milletir. Gayrimüslimler ise; kendilerine yapılan İslami tebliği kabul edip bir müslümanın sahip olduğu bütün haklara sahip bir vatandaş gibi olmak ya da kendisi ile "zimmet" akdi yapılarak "zimmi" statüsünde yaşamak gibi iki ayrı seçenekle karşı karşıyadır. İşte Osmanlı'da uygulanan "millet sistemi"; İslam Hukuku'nudaki bu temellerden hareketle; bir bölgenin "Dar'ül İslam"a katılmasından sonra burada yaşayanların bir sözleşme, hukuk ve himaye bahşedici bir akid ile İslam devleti idaresi altına girmesinden doğan sistemdir. Etnik ve lisan aidiyetine göre değil; din ve mezheb aidiyeti esasına göredir. Örneğin Ermenilerin hepsi Ermeni milleti olarak değil Gregoryan Ermeni-Katolik ve Protestan olarak üç millet halinde teşkilatlanmıştı.

Devlet içinde gayrimüslimler müslümanlardan ayrı bir hukuka tabidirler. Bu hukuk düzeni içinde tamamen hukuk sistemine uygun bir takım kayıtlarla da karşı karşıyadırlar. Örneğin gayrimüslimlerin şahitlikleri, şer'i mahkemelerde müslümanların taraf olduğu davalarda kabul edilmez. Müslümanlara has kıyafetler giyemezler, ata binip kılıç kuşanamazlar, dini ibadetlerini müslümanların gözü önünde icra edemezler, çan çalamazlar, evlerini müslümanların evlerinden yüksek yapamazlar ve açık renge boyayamazlar.⁷⁷ Fakat bu kayıtlamalara rağmen; zımmilere dönemin dünyasının azınlık dinlerini tanıdığı hakların çok ilerisinde haklar tanınmıştır.⁷⁸ Gayrimüslimler askerlik ödevi ile yükümlü değildiler. Her millet kendi inancına göre ibadet ve ayinini tam bir serbesti içinde yapabiliyordu. İzne bağlı olmak üzere kilise ya da havra yapmak izni kendilerine tanınmıştı. Nikah, veraset gibi medeni hukukla ilgili konularda kendi

⁷⁷ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*; Yeni Şafak Kitaplığı, İst., 1995, s. 44

⁷⁸ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*; s. 44

teşkilatlarının kararları ile işlerini yapıyorlardı. Evlenme, doğum ve ölümle ilgili kayıtlar millet teşkilatı tarafından tutulurdu. Okul açma ve programlarını serbestçe tayin etme hakkına sahiptiler. Kiliselerde papazların vaaz ve öğütleri hükümetçe denetlenmezdi....⁷⁹ Sistem içinde millet-i hakime olarak müslümanlar bulunurken gayrimüslim azınlık millet-i mahkume idi. Fakat Davison'un da ifade ettiği gibi müslüman milletin dominant olması gayrimüslim azınlığa zulüm ve hükümet baskısı olduğunu göstermez. Bilakis hükümetin yanlış ve haksız uygulamaları gayrimüslimlerden çok müslüman halk üzerinde hissedilmekteydi.⁸⁰

Milletler ve Milliyetçilik çağının başlaması; millet sistemini sürdürmenin şartlarını ortadan kaldırmaya başladı. Devletin otoritesini kurmakta zorlandığı bir dönemde parçalanma dinamikleri harekete geçen coğrafyayı bir arada tutabilmek için başvurulabilecek tek politika olarak gayrimüslim azınlıkları müslümanlarla eşit vatandaşlar haline getirmek ve ideolojik bir bağlılık eksenini oluşturmaktı.⁸¹ Bu yönde atılan ilk adım Sultan II. Mahmut'un meşhur beyanatı olmuştur: "Ben teb'amın müslümanını camide, hristiyanını kilisede, musevisini havrada farkedirim. Aralarında başka bir güna fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır."⁸² II. Mahmut'un bu sözleri ile başlayan süreç Tanzimat Fermanı'nda teb'anın bilcümlesinin can, mal, ırz ve namus güvenliğinin teminat altına alındığının resmi ilanı ile sürdü. 1856 Islahat Fermanı ile ise; müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki millet-i hakime-millet-i mahkume ilişkisi ortadan kalkıp yerine bütün teb'anın din ayrımı gözetmeksizin müsavâtı ilkesi geliyordu.

Yeni Osmanlılar; "müsavât fermanı" olarak adlandırdıkları bu fermanla gelen müsavât uygulamasını çokça eleştirmişlerdir. Onlara göre bu fermanla yapılmak istenen şey; sırf Avrupa'lı devletlere hoş görünmektir. Ziya Paşa; Hürriyet'te yazdığı "Mesele-i Müsavat"⁸³ başlığını taşıyan makalesinde; bu fermanla getirilmeye çalışılan

⁷⁹ ERYILMAZ, Bilal: *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*; Ağaç Yay., Alternatif Üniversite Serisi, İstanbul, 1992, s.34-35

⁸⁰ DAVISON, Roderic H.: *Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century*, The American Historical Review, V: LIX, No: 4, July 1954, s. 845

⁸¹ TÜRKÖNE, Mümtaz'er: *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*; s. 46

⁸² KARAL, E. Ziya: *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, c. 7, s. 298

⁸³ ZIYA PAŞA: "Mesele-i Müsavat", Hürriyet, No: 15, 5 Octobre 1868

müsavat düşüncesinin aslında bir müsavat değil tam tersine müsavi olmayan bir durum getirdiğini, sadece Ermeni ve Rumları kapsayan bir dizi imtiyaz içerdiğini söylüyor. Ziya Paşa; bu makalesinde aslında şeriatın bütün teb'aya müsavi davranılmasını emrettiğini belirtiyor: "Herkesin bildiği şeydir ki şeriat-ı İslamiye mesail-i hukukiyede İslam ve Hristiyanı tefrik etmez. Devlet-i Aliye dahi devlet-i İslamiye olduğundan teb'ası hakkında müsavatı icra etmek feraiz-i diniyesindendir."⁸⁴ Buradaki müsavatın feraiz-i diniyeden olduğu vurgusu önemli. Paşa'ya göre Yeniçerileri kalkmasından sonra suistimal sahibi bazı idareciler yüzünden bu müsavat ilkesine uyulmamış, ama Gülhane Hattı ile bu konu tekrar düzenlenerek gerekli tedbirler alınmıştır. Fakat "müsavat fermanı" ile sadece müsavat ilkesi getirilmemiş aynı zamanda "ecnebi devletler umur-i dahiliyeye müdahale imkanı" da verilmiştir. Asıl eleştirilmesi gereken noktalardan birisi budur. Bir başka ilginç nokta sırf müsavat gerçekleşecek ve Avrupalı devletlere göstermelik olsun diye bazı gayrimüslimlerin "müşirlik, nazırlık" gibi görevlere getirilmesidir. Paşa bu tür bir uygulamanın müsavatla ilgisi olmayan bir tür imtiyaz uygulaması olduğunu ve bu imtiyazdan yalnızca Ermeni ve Rumların faydalandığını fakat Yahudiler, Dürziler, Kibtiler ve diğer gayrimüslim cemaatler için böyle bir uygulamanın olmadığını belirtiyor. Paşa'ya göre böyle bir şeyin olması da anlamsızdır. Çünkü bu tür bir uygulama devamında Hanefi, Şafi, Maliki, Hanbeli, Şii, Caferi ve Babayi gibi müslüman mezhebler ve hatta oğlundan başka mensubu olmayan bir mezheb kuran bir kişiye dahi bu tür görevlerin verilmesini gerektirir. Bu ise müsavat değil anlamsız bir politikadır. Ziya Paşa; müsavat kavramının bu olumsuz ve yanlış kullanımından duyduğu rahatsızlıkları dile getirdikten sonra kendisi müsavatı şöyle tanımlıyor: "Müsavat efrada ait bir şey olup kavmiyet çıktığı gibi mesele bütün bütün değişir." Ziya Paşa'nın makalede yerdiği şey müsavat adı altında özellikle Ermeni ve Rumlardan oluşan Hristiyanlara bir kısım ayrıcalıkların tanınmasıdır. Daha doğrusu memlekette "millet-i hakime" statüsündeki müslümanların sahip olamadığı hakların gayrimüslimlere tanınmasını eleştirir. Açıkça bu hakların müslümanlara da tanınması yönünde bir müsavat talep eder. "Ama şurası iyice anlaşılmalıdır ki bizim bu mütalaaları irad etmekden maksadımız Hristiyanlar hukuk-u meşru'alarına nail olmasınlar ve asla mansıb ve memuriyetde kullanılmasınlar, hakaret görsünler demek

⁸⁴ ZİYA PAŞA: a.g.m.

değildir. Belki muradımız madem ki devlet yalnız teb'a-yı Hristiyanın imtiyazını taahhüd etmeyip bilcümle teb'asının hukuk-u müsavatını resmen i'lan eyledi; şu kimsesiz müslümanları dahi hakkı olan imtiyazat-ı tab'iyesine mazhar etmesini arzudan ibaretdir."⁸⁵ Paşa'nın talebi çok açık; devlet yalnız hristiyan teb'anın değil bütün teb'anın ayırım gözetmeden hukukların korumalı ve konuda müsavi davranmalıdır. Bu anlamda bir müsavat ilkesi dinin emirleri ile de uygunluk arzeder.

Aynı tür istekler Namık Kemal'in yazılarında da görülür. Müsavat ilkesinin yalnız gayrimüslimler lehine işletilmesinin olumsuz yönlerine dikkat çeker. Kemal'e göre askerlik de dahil bütün işlere koşulan müslümanlar gayrimüslimlerden daha aşağı durumdadır. "Biz ki Müslümanlarız vatanımıza hem paramızla hem canımızla hizmet ederizb Sair vatandaşlarımız ki edyan-ı saire erbabıdır, bu hususta yalnız para sarfederler. Acaba bize kavalık onlara köşe sarraflığı divan-ı kudretten tevcih olunmuş bir hizmet midir"⁸⁶ cümlesinden kasdı budur. Bütün Yeni Osmanlılar Islahat Fermanı ile getirilen düzenlemenin sırf Avrupalı devletleri memnun etme düşüncesine yönelik olduğunu ve bu düzenlemelerin hep müslümanlar aleyhine işlediği kanısındadırlar. Talepleri ise; herkesin müsavi olduğu bir düzenin kurulması ve adaletin temin olunmasıdır.

"Şevketlü Efendim! Hristiyan ve Müslümanın başka başka politikası yoktur, zira adalet dünyada bir nevidir. Politika dediğiniz de gerçek bir adalettir." Bu cümle Yeni Osmanlılar'ın kuruluş bildirgesi niteliğindeki Mustafa Fazıl Paşa'nın padişaha gönderdiği mektupta yer alan bir cümledir. Paşa burada Padişah'tan bütün teb'aya eşit davranmasını talep ediyor. Yeni Osmanlılar bu eşitliğin meşrutiyetle mümkün olacağı kanısındadırlar. Eşitlikten kasıtları bütün teb'anın aynı şekilde can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, özellikle Hristiyan teb'aya karşı son zamanlarda görülen imtiyazlı tutumların giderilmesidir. Ziya Paşa yukarda bahsedilen makalesinde bir Hristiyanın dört-beş hamisi varken müslümanın hakkını arayacak kimsesinin olmamasından şikayetçi oluyor. Paşa'ya göre; Hristiyan teb'a bu koruyucuları

⁸⁵ ZİYA PAŞA: a.g.m.

⁸⁶ NAMIK KEMAL: Hürriyet No:23, zikreden SUGU, İhsan: Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, s. 23

sayesinde; "ekseri haksız işleri bile hakk gibi görünür... ama bir müslümanın güneş gibi hakkı zahir olduğu halde.." memurların elinden zor kurtulur. İşte Yeni Osmanlılar'ın talepleri bu ve benzeri haksız ve adaletsiz uygulamaların giderilmesidir. Onlara göre gösterildiği gibi gayrimüslimler aleyhine değil bilakis müslümanlar aleyhine bir eşitsizlik vardır ve bunun giderilmesi gerekmektedir. Bunun yolu da "usul-ü meşvet" ilanıdır. Usul-ü meşveret ilanından beklenen önemli bir işlev budur.

"Biz usul-ü meşveret istiyoruz, şura-yı ümmet talebindeyiz, onda her mezhepten adam bulunacak..."⁸⁷ diyen Namık Kemal'in gayesi her dinden kişinin temsil edildiği bir meclisin eşliğinde usul-ü meşveret idaresinin kurulmasıdır. Usul-ü meşveret; müsavat ilkesinin yanlış ve adaletsiz uygulamalarına karşı herkes için geçerli ve adil bir müsavat ilkesini getirecek bir düzendir.

⁸⁷ OKANDAN, R. G.: Amme Hukukumuzun ..., s.126

SONUÇ

Modernleşme kavramı, modernliği yakalayan Batı'nın siyasal, kültürel ve bilim alanındaki birikimlerinin; modernleşmeyi ortaya çıkaran Batı dışında, henüz modernliği yakalayamamış toplumlar tarafından transfer girişimini ve bununla başlayan değişimi tanımlayan bir süreci adlandırmak için kullanılan bir kavramdır.

Modernleşme kavramı ile Osmanlı Devleti'nin karşılaşması ise; özellikle askeri alanda başarısızlıkların baş gösterdiği dönemlere tesadüf eder. Askeri alandaki başarısızlıkların sebebi olarak görülen asker, silah ve savaş teknolojisindeki yenilikleri takip edememe düşüncesi bu değişim sürecine başlangıç teşkil etmiştir. Askeri alanda yapılan yenilikler modern batı karşısında Osmanlıyı tatmin edecek başarıları beraberinde getirmedir. Bu tatminsizlik modernleşme sürecinin askeri alanlar dışında özellikle toplumsal ve siyasal alanda da gündeme gelmesi sonucunu doğurdu.

Her toplumun modernleşme sürecini yaşaması kendine özgü bir niteliktedir. Osmanlı Devleti'nin içine girdiği modernleşme süreci de diğer devletlerinkinden ayrı bir nitelik arz eder. Modernleşme sürecindeki Osmanlı Devleti ile aynı süreci yaşayan diğer devletler arasındaki en önemli fark; Osmanlı Devleti'nde dinin fonksiyonu, daha doğrusu dinin Osmanlı toplum, idare ve siyaset alanındaki yeridir. Modernleşme çalışmasını sürdürenler İslam'ın düzen içindeki bu belirleyici konumunu sürekli göz önünde bulundurmak zorunda kalmışlardır. Modernliğe ulaşan, modern diye tanımlanan ulusların ya da devletlerin Hristiyan Batı devletleri olması modernleşmenin getireceği değişiklikler ile Hristiyan kültürü arasında bir bağ kurulması durumunu ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu durum kendiliğinden modernleşme ile din arasında bir karşıtlık ilişkisinin meydana gelmesine neden olmuştur.

Dinin, İslam dininin, Osmanlı toplum ve siyasal yapısındaki yeri konusu; üzerinde çokça spekülasyon yapılan bir konudur. Osmanlı toplumsal yapısı Batıdaki ekonomik temelli sınıfsal yapının aksine din ve mezhep kriteri göz önünde tutularak ayrımlanmış bir yapı arzeder. Dini tercihler vatandaşların sistem içindeki yerini ve statüsünü belirleyen kriterlerdir. Sistem içinde devletin teb'asının çoğunluğunu teşkil etmesi hasebiyle müslümanlar, yani millet-i islamiye, millet-i hakime konumundadır.

Bunun karşısında ise; devletin teb'asının azınlığını oluşturan İslam dini dışındaki din ve mezheplere mensup olan gayrimüslim teb'a millet-i mahkume olarak yer alır.

Millet-i mahkumeyi oluşturan bu gayrimüslim teb'a zimmet akdi ile devlete bağlanmış ve "zımmi" statüsünü almıştır. Bunlar aynı zamanda can ve mal güvenlikleri de teminat altına alınarak "müsta'men" sıfatını da almışlardır. Azınlık dinlere mensub olan gayrimüslim teb'anın bu akidler sayesinde çağında hiç bir ülkede mevcut olmayan bir hoşgörü ile karşılandığı ve yönetildiği bir gerçektir. Kendi içinde serbestçe örgütlenebilmeleri bu hoşgörünün önemli bir göstergesidir. Yine aynı şekilde kendi aralarında müslümanları ilgilendirmeyen konularda özgürce davranabilmeleri bu hoşgörünün çeşitli örnekleridir. Aynı çağlarda batıda farklı dinlere ve hatta aynı dinin farklı mezheplerine mensup olmaları nedeniyle katliamlara maruz kalan insanlar düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti gibi müslüman olmayan devletlere karşı cihad ve fetih ruhuyla hareket eden bir devletin bu tavrı bir önem kazanır.

Toplumsal yapıdaki örgütlenmede etkin bir rolü olan dinin asıl tartışma ve spekülasyonlara konu olan etki alanı ise siyasi ve hukuki düzene olan etkisidir.

Yaklaşık olarak 9. yüzyılın sonlarında İslam ulemasının "ictihad kapısının kapandığını" ilan etmeleri İslam devletinin hükümdarını, padişahını, sultanını ya da hepsinden önemlisi halifesini şeriatın yalnızca nazırı ve muhafızı olma konumu ile sınırlayan bir gelişmedir. Bu gelişme bir İslam devleti olarak telakki edilen Osmanlı Devleti'nde de şeriat dışında bir düzenlemenin yapılamaması sonucunu doğurması gerekirdi. Fakat gerçekte şeriatı aşan bir hukuk düzeni kurmuş olan Osmanlı Devleti "örf" olarak tanımlanan bir hukuk yolu sayesinde bu sorunu aşmıştır. Örfi hukuk Osmanlı'da kamu hukukunun tamamını ve özel hukukun da büyük bir kısmını oluşturur. Fatih döneminin önemli şahsiyetlerinden Tursun Beg'in "siyaset-i sultani ve yasag-i padişahi" olarak tanımladığı "örf"; şeriatın düzenlemediği ya da devlet başkanlarının yetki alanına bıraktığı alanlarda hukuk oluşturma yetkisidir, bir anlamda şeriatın tanıdığı bir ruhsattır. Zamanla İslam hukukundaki bu "örf" tanımlamasının dışına çıkılarak bizzat şeriatın kendisinin düzenlediği alanlara, yani devlet başkanına hukuk oluşturma ruhsatı verilmeyen alanlarda da uygulanır oldu. Bunun örnekleri çoktur. Örneğin klasik dönemin dini en fazla ön planda tutan ve dine en büyük önemi veren padişahı olarak tanınan Fatih Sultan Mehmet'in yaptığı kanunnamelerde bu

sınırın aşıldığı çok rahat olarak görülür. Mesela kardeş katli islam hukukunda, şeriatde, fetvası olmayan bir düzenlemedir. Fakat Fatih Kanunnameleri "nizam-ı alem" gibi din dışı bir açıklama tarzından yola çıkarak; tahta ortak olabilecek karındaşların katlini caiz görür, hatta emreder. Aynı şekilde Kur'anda Allahın indirdikleriyle hükmetmeyenlerin fasık, kafir ve zalim olarak niteleyen (Maide Suresi 5/44-45 ve 47) Kur'an ayetlerinin varlığına ve zina gibi bazı suçların cezalarının bizzat Allah tarafından Kur'anda belirtilmiş olmasına rağmen kanunnamelerde açıkça bu cezaların yerine yenilerinin ikamesi örfü ve ululemre tanınan "tazir" yetkilerini açıkça aşan düzenlemelerdir. İslam hukukunda "tazir" yetkisi ululemr ya da halifeye şeriatın düzenlemediği suçlarla ilgili olarak ceza verme hakkı tanıyan bir kavramdır. Halife ya da devlet başkanı kendisine tanınan bu hakkı ancak şeriatın çizdiği sınırlar içerisinde kullanarak kullanabilir. Hal böyle iken yukarda sunulan ve sayıları çoğaltılabilecek örnekler bu yetkinin aşıldığını gösteren örneklerdir. Bu örneklerden yola çıkılarak varılacak nokta Osmanlı'nın şeriatı da kullanan ama kesinlikle onu aşan düzenlemeler yaptığı sonucudur. Şer'i kurallara müracaat mutlaka vardır, ama bu müracaat yüce amaç olan devletin bekası gibi nedenlerden dolayı sınırları kolaylıkla aşılacak bir müracaattır. Bu düzen içinde şeriatın daha doğrusu İslam dininin asıl fonksiyonu siyasal sistemi meşrulaştırmaya yönelik olanıdır.

Genelde bütün siyasal düzenlerin ve özelde siyasal iktidarların karşısındaki en önemli sorunlardan biri meşruluktur. Meşruluğunu kaybeden bir iktidar ya da düzenin varlığını sürdürmesi zordur. Osmanlı Devleti'nde sisteme meşruluk veren iki önemli kavram vardır. Bunlardan birisi sistemin topyekün meşruluk temeli olan "adalet" prensibi, diğeri ise İslam dinidir. Adaletname olarak formüleleştirilen ve devletin temel niteliklerine yer verilen bütün yazınlarda sistemin bu meşruluk temeli olarak "adalet" kavramına atıf vardır. Sisteme meşruluk sağlayan ikinci unsur ise; İslam dinidir. Asıl başat kavram devlettir. Din, devlete ve onun yüce amaçlarına meşruluk sunan bir araçtır. "Hikmet-i hükümet", "zaruret hali", "maslahat icabı" gibi çıkış yolları devletin bekasının gerektirdiği durumlarda din dışı ve hatta din karşıtı düzenlemelerin yapılabileceğinin fetvasıdır adeta. Sıkça kullanılan bu kavramlardan beklenen fayda devletin bekası için gereken bu kararların dini kurallarla da beslenerek

meşrulaştırılmasıdır. "Her maslahatın vech-i şer'isi bittaharri bulunabilir" fetvası sistemle din arasındaki ilişki açısından önemli bir göstergedir.

Bütün siyasal iktidarların ihtiyaç duydukları meşruluk sorunu Osmanlı'da bu iki yolla çözülür. Modernleşme çabalarında tutulan yol için de aynı gerekçelere başvurulur. Bu çabaları dinle temellendirmek önemli bir kaygıdır. Tanzimat Fermanı bu açıdan çok ilginç bir yerdedir. Modernleşmenin başlangıcı olarak kabul edilen fermanla ve hemen onun akabinde fermanla doğan yanlış anlaşılımları gidermeyi amaçlayan "Gülhane Hatt-ı Hümayununu tanzihan gönderilen Ferman-ı Ali"de bu kaygı kendini açıkça gösterir. Israrla "...bais-i selamet ve necat-ı dareyn olan cadde-i şariat-ı mutahharadan zerre miktarı ayrılmayıp..." vurgusu yapılır.

Dini meşruluk temeli olarak kabul etme durumu aynı zamanda muhalefet içinde geçerli bir düşünce sistematığıdır. Gerek modernleşmeye ve gerekse iktidarın diğer icraatlarına muhalif olanlar da bu icraat ya da düzenlemelerin şeriata aykırılığına yönelik olduğu şeklinde başlangıç noktasından hareket ederler. Bu türden düzenlemeleri yapanlar dini eleştirilere maruz kalırlar. Bu nedenledir ki Tanzimat Fermanı'nın hazırlandığı ama ilan edilmesine fırsat kalmadığı dönemin padişahı olan ve modernleşme sürecinde önemli bir yeri olan II. Mahmut "gavur padişah" olarak nitelenir.

İslam dinini meşrulaştırıcı bir unsur olarak kullanarak siyasal sisteme muhalefet düşüncesi modern anlamda ilk muhalefet hareketi olarak karşımıza çıkan Yeni Osmanlılarda da görülür. Yeni Osmanlılar; Tanzimat'la gelen kanunlaştırma hareketlerini şariat dışında kanun yapma fikr-i fasidi olarak değerlendirerek eleştirirler. Aslında batılı bir siyasal düzen talebinde olan Yeni Osmanlılar'ın Tanzimatçılara yönelttiği eleştirilerin odağında ilginçtir ki şeriattan uzaklaşma vardır.

Yeni Osmanlılar İslam'a iki önemli görev atfederler. Bunlardan birisi Durkheim'ci anlamda sosyal bir pekiştirici olmak şeklinde bir görev. İkincisi ve konumuz açısından önemli olanı ise; dine yükledikleri meşruluk aracı olarak kullanılma görevi. Din yeni fikirlerini meşrulaştırmak için bir araçtır.

Dine bu türden bakışla paralel olarak Yeni Osmanlılar Batı'da ortaya çıkmış olan demokrasi, parlamento, modern anlamda kamuoyu ve seçim gibi kavramları da İslami terminolojiden sırasıyla "meşveret", "şura", "ehl-i hall ü akd" ve "biat" gibi

kavramlara karşılık gelecek şekilde sunarlar. Daha doğrusu bu kavram ikilileri arasında bir özdeşlik ilişkisi kurarak bu batılı kurumları dine uygun ve dolayısıyla meşru kurumlar olarak göstermeye çalışırlar.

Demokrasi ve/veya parlamenter rejimin İslami deliller ve örneklerle meşru ve İslamın getirdiği öğretilerle uyuşan bir formda olduğunu gösterme çabasındaki Yeni Osmanlılar'a göre "usul-ü meşveret" olarak tanımladıkları bu sistem Allahın emirleri ile paralellik arzeden bir şekildedir. Bunun ıspatı ise; Kur'andaki "veşavirhum fil emr" ve "ve emruhum şura beynehum" ayetleridir. Onlara göre birinci ayet meşvereti ve dolayısıyla demokrasiyi emreden bir ayettir. Aynı şekilde ikinci ayetteki "şura" kelimesi de bir parlamentoyu temsil eder ve bu da dinin bir emridir.

Yeni Osmanlılar bu ayetlerin dışında aynı meşrulaştırıcı işlevi temin etmek üzere İslam tarihine de sıkça göndermelerde bulunurlar. Özellikle "asr-ı saadet" olarak nitelenen peygamberin yaşadığı dönemde onun uygulamalarına (sünnete) ve peygamberden sonraki raşid halifeler döneminin uygulamalarından örneklerle başvururlar.

Yeni Osmanlılar'ın bu türden meşrulaştırıcı girişimlerinin başarılı oldukları kabul edilebilir. Bu yargıya varmayı kolaylaştıran şey; usul-ü meşveret tartışmalarının bu sistemin dine uygun olup olmadığından çok bu sistemle yapılacak düzenlemeler üzerinde odaklaşmasıdır. Gerçekten de Yeni Osmanlılar'ın karşısına usul-ü meşveretin dine mugayir olduklarına yönelik olarak ortaya atılan iddialar çılıdır. Eleştiriler usul-ü meşveret olarak tanımlanan demokratik parlamenter rejimin dinde olmadığından çok "hum" zamirinin içeriğini odak alan bir görünümüdür. "Meşveret", "şura", "biat" ve "ehl-i hall ü akd" gibi kavramlar aracılığıyla meşrulaştırılan meşveretin diniliğine itirazların azlığı Yeni Osmanlılar'ın başarılarının bir gösetergesidir.

"Veşavir hum fil emr" ayetinde kendilerine danışılması emredilen "hum" zamirinin kimlerden oluşabileceği ya da oluşamayacağı üzerinde yoğunlaşan tartışmanın boyutları cahil halka, köylülere devlet işinin danışılıp danışılmayacağından müslümanlar dışındaki milletlere danışmanın dinen caiz olup olup olmadığına kadar uzanır. Kuşkusuz en hararetli tartışmaya konu olan kısım müslümanların işlerine gayrimüslimlerin karışması, teşri ve tenfiz konularına müdahale etmesi, kararlarda söz sahibi olmasının dinen mümkün olup olmadığı konusudur. Tartışmanın "hilafgirani"ı

gayrimüslimlerin müslümanları ilgilendiren konularda söz sahibi olamayacağı iddiasındadır. "Tarafigiran" ise hem bizzat peygamber döneminden çeşitli delillerle bu konuya dini gerekçeler sürerken hem de çeşitli akıl yürütmelerle gayrimüslimlerin de oluşturulacak bir parlamentoda gerek oluşturulma aşamasında oy vererek ve gerekse oluşturulduktan sonra parlamenter olarak içinde bulunup yönetime katılmalarını meşrulaştırmaya çalışırlar.

Batıdaki demokratik düzenin özde İslamın öngödüğü devlet düzeninin gerekleriyle uyum içinde olduğu öncülünden hareketle demokratik kurum ve değerlerin Osmanlı ülkesinde uygulanabilirliğini göstermeye çalışan Yeni Osmanlılar bu mücadelelerini usul-ü meşveret mücadelesi olarak formüle ederler. Onların usul-ü meşveretden bekledikleri şeylerin birincisi kanuna dayalı bir yönetim ve bu yönetimin ve devletin temel esaslarını içine alan, düzenleyen bir kanun-i esasının yapılmasıdır. Kanun-i esasının yapılması ve devletin bu esas etrafında hükümdar olması batılı demokrasilerdeki anayasa kavramının karşılığı olarak arzulanır. Kanun-i esasi teşkilinden umulan fayda devletin kurumsal yapısının düzenlenmesi ve kanuna dayalı bir idarenin teminidir.

Yeni Osmanlılar usul-ü meşveret olarak tanımladıkları düzene yine batıdaki demokrasilerdeki örneklerinden hareketle yasama ve yürütme işlevlerinin aynı organda birleşmemesi gibi önemli bir özellik yüklerler. Yeni Osmanlılar'a göre teşri ve tenfiz güçlerinin aynı kişide toplanması zalimane idare olan hükümet-i mutlakânının vasfıdır. Usul-ü meşveret ise; hükümet-i meşrutadır ve bu iki güç birbirinde ayrı kişi ya da kurumlara verilmelidir.

Usul-ü meşveretden beklenen önemli bir fayda da demokratik yönetimlerin en önemli özelliği olan halkın yönetime katılması ilkesini kavramlaştıran ve Yeni Osmanlılar'ın "tevkil" ve "temsil" diye tanımladıkları ilkelerdir. Doğrudan demokrasileri ancak teorik düzeyde bir ideal düzen konumunda kalması bir sonuç olarak temsili demokrasi düşüncesini doğurmuştur. (Bu düşünceler benzer ifadelerle Ali Suavi'nin yazılarında da geçiyor) Temsil kavramı kabaca, halkın yönetime doğrudan değil seçtiği temsilciler aracılığıyla katılmasını ifade eder. Seçilenler halkın temsilcileridirler. Aynı şekilde halkın vekilidirler ve yaptıkları işleri halkın vekili olarak,

halka vekaleten yaparlar. Kavramların bu anlamları Yeni Osmanlılar'ın sürekli olarak vurguladıkları bir yönü ve "usul-ü meşveret" in önemli bir özelliğidir.

Yeni Osmanlılar'ın usul-ü meşverete yükledikleri bir başka anlam ise; nizam-ı serbestane olarak tanımladıkları hürriyetin gerçekleştiği düzen özlemidir. Yeni Osmanlılar kanuna dayalı bir idare isteklerinin devamı mahiyetinde hürriyet karşılığı olarak usul-ü meşvereti görürler. Onlara göre hürriyet ancak Suavi'nin tabiriyle "serbestlik başı kanuna bağlı olmak" demektir. Bu kanunlar hürriyetleri garanti altına alan bir içerikte olmalıdır.

Usul-ü meşveret adıyla ülkede dönemin şartlarına göre demokratik bir düzen mücadelesi veren Yeni Osmanlılar'ın bu düşüncelerini beyan ettikleri yazılarda dikkat çeken bir nokta daha var. Uzun yıllar yurt dışında bulunmalarına rağmen arzuladıkları düzen daha ziyade somut düzenlemeleri; meclis, seçim vs, içeren bir nitelikte. Demokratik değerlerin içinde yükseldiği insan haklarının güvence altına alınmış olması, inanç özgürlüğünün sağlanmış olması ve toplumsal sınıf ayrımının olmaması gibi temel ilkelerden bahsetmezler. Bunun sebebi Osmanlı devlet düzeninin bu konularda çağdaşı batılı devletlerin bir çoğundan daha iyi bir düzeni temin etmiş olmasıdır. Gerçekte Osmanlı devleti batıdaki sınıf mücadelelerine, din ve mezhep kavgalarına sahne olmamış bir devlettir. Bu yönüyle takdire şayan bir düzen kurmuştur. Uzun yıllar batıda çeşitli hristiyan mezhepleri arasında din savaşlarının, kilise ile dünyevi otorite arasında kanlı savaşların ve ekonomik temelli sınıflar arasında uzun mücadeleler olmuştur. Osmanlı'da ise; güçlü merkezi otorite ve oluşturulan düzen sayesinde bu tür kanlı mücadeleler cereyan etmemiştir. Bu gibi örneklerden hareketle Osmanlı'yı demokratik olarak niteleyen yorumlar da vardır.

Yeni Osmanlılar'ın uzun yıllar mücadelesini yaptıkları ve sonunda 1876 yılında ilan edilen meşruti yönetimin, Kanun-i Esasi'nin demokratik kurumların yerleşmesi yolunda önemli bir adım olduğu kuşkusuz. İlan edilen meşruti rejim mutlak olarak bir demokrasidir şeklinde abartılı bir yorum ne kadar haksızsa onu küçümsemek de o kadar haksız bir düşüncedir.

I.Meşrutiyet Osmanlı devletinde padişahın ve diğer devlet görevlilerinin yetkilerinin açıkça belirlendiği, devletin genel bir şemasının ve teşkilat esasının çizildiği ilk yazılı anayasa niteliğinde belgedir. 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen bu ilk

anayasa da çağdaş anayasalarımızda olduğu gibi devletin temel nitelikleri, payitahtı, bölünmez bütünlüğü gibi vurgularla başlar. Saltanata geçecek şahsın "ekber evlad" olduğunu tesbit eder. Daha sonra din, mezheb gibi ayrımlar gözetilmeksizin bütün teb'anın "Osmanlı" tabir olunacağı zikrolunur ki bu önemlidir. Yeni Osmanlılar'ın önemli gayelerinden biri bir Osmanlı milleti yaratmak düşüncesidir. Kanun-i Esasi'nin bu maddesi bunun için bir adımdır. Ardından bütün "Osmanlılar"ın hürriyet-i şahsilerinin güvence altına alındığı belirtilir. Vatandaşların "hürriyet-i şahsileri taarruzdan masundur" ifadesi ile karşımıza çıkan bu ifade Yeni Osmanlılar'ın beklentilerinin en önemlilerinden biridir. Kanun-i Esasi'de ayrıca çağdaş demokrasilerde de yer alan dilekçe hakkı gibi hak arama yöntemleri de zikredilir. Meclis-i Umumi'yi oluşturan Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın ayrı ayrı oluşum şekilleri ve görevleri açıklanır. Yine ilginç bir özellik gizli oy prensibinin de anayasada yerini almış olmasıdır.

Kanun-i Esasi'nin bu özelliklerinden burada bahsetmekten kasıt Yeni Osmanlılar'ın isteklerini ve usul-ü meşveretden beklentilerini kısmen de olsa karşılayan nitelikte demokratik ilkelere yer veren bir anayasa özelliğinde oluşunu vurgulamaktır. Kanun-i Esasi açıkçası Yeni Osmanlılar'ı pek tatmin etmemiştir. İlan edilen metin dolayısıyla Yeni Osmanlılar ile Mithat Paşa'nın arası açılmıştır. Ama bu metin sınırlı da olsa ülkemizde demokrasinin gerektirdiği kurumların yerleşmesi açısından önemli bir belgedir. Seçimle işbaşına gelen meclis geleneğimizin ilk örneği olması çok önemli bir özelliktir.

Oluşan meclisteki temsil durumunu belirtmesi açısından bir konunun daha altının çizilmesi gerek. O da meclisteki müslim ve gayrimüslim oranı. Anayasa hiçbir ayırım ya da sınır gözetmeksizin her ellibin erkek nüfusa bir nefer temsilci gelecek şekilde bir seçim öngörmüştür. Bunun sonucunda oluşan mecliste yüksek sayılacak bir oranda gayrimüslim teb'a vardır. Seçimden önce ilan edilen ve seçimi düzenleyen "Talimat-ı muvakkate"ye göre toplam olarak asgari 130 mebustan oluşacak Meclis-i Mebusan'ın 80 üyesi müslüman ve 50 uyesi gayrimüslim teb'a olacaktır. Ama her vilayetin belirtilen sayıdaki mebusu seçerek İstanbul'a gönderememesi sonucu toplam 117 mebus toplanabilmiştir. Bu sayının ise; 69'u müslüman ve 46'sı gayrimüslim teb'adandır. Meşrutiyet öncesi en hararetle tartışmaların en hararetlilerinin "hum"

zamirinin içerdği anlam üzerine olduğu hatırlanırsa bu oranın ne kadar kayda değer olduğu daha iyi anlaşılır.

“Usul-ü meşveret” talebi olarak cereyan eden mücadele; Osmanlı tarihinde demokrasi kelimesinin ilk kez açıkça telaffuz edildiği bir tartışma alanına sahne olmuştur. Bu mücadele sonunda yapılan Kanun-i Esasi ve oluşturulan Meclisi Mebusan’ın kısa süreli olmasına rağmen modern Türkiye’nin demokrasi tecrübesinde önemli bir yeri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Demokrasinin gerektirdiği seçimle gelen parlamento deneyiminin ilk yaşandığı dönemdir. Monarşi devam ediyor olsa da artık anayasal bir monarşidir. Bunlar meşrutiyetin gözden kaçırılmaması gereken katkılarıdır. Ayrıca meşrutiyet mücadelesinin başlangıcı Osmanlı Devleti’nin ve onun varisi olan Türkiye’nin demokratik kurum ve kuruluşlara meşruluk zemini olarak İslam dininden deliller aramasının bir başlangıcıdır. Biraz ileriye giderek İslam’la demokrasi arasındaki benzerlik ve ilişkilerin ilk olarak tartışmaya açıldığı bir mücadele zemininin ilk tohumlarının atıldığı dönem olarak da tanımlanabilir.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ

- 1985 **Tarih Müsahabeleri**, (Sad. KORAY, Enver), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

AHMET MİTHAT

- 1294 **Üss-i İnkilab**, Takvim Hane-i Amire, İstanbul, 1294.

AKIN, İlhan

- 1976 **Türk Devrim Tarihi**, Fakülteler Mabaası, İstanbul.

AKŞİN, Sina

- 1985 **"Prof. Dr. A. Mumcu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nda Egemenlik Kavramı' Konulu Tebliği Üzerinde Yorum"**, I. Milli Egemenlik Sempozyumu 24-25 Nisan 1985 Ankara, TBMM Basımevi, Ankara, s. 50-56.
- 1985 **"I.Meşrutiyete Son Verilmesinin Sebepleri"**, Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, 6-8 Kasım 1985, H.Ü.E.F.D., c. 4, sayı: 1.
- 1990 **Düşünce ve Bilim Tarihi**, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Tarihi 1600-1908 (Yön.: AKŞİN, Sina), Cem Yayınları, İstanbul.
- 1990 **Siyasal Tarih**, (Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908, Yön: AKŞİN, Sina), Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

AKYÜZ, Vecdi

- 1991 **Hilafetin Saltanata Dönüşmesi**; Dergah Yay., İstanbul.

ALİ SUAVİ

- 1867 **"Serbestlik"**, Muhbir, No: 28, 3 Mart 1867.
- 1868 **"Hutbe"**, Muhbir, No: 34, 13 Mai 1868.
- 1868 **"Müslümanların Padişah Hakkındaki Zannı"**, Muhbir No: 27, 14 Mars 1868.
- 1870 **"Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat"**, Ulum Gazetesi, No: 18, 1870, s. 1083-1107.
- 1868 **"Terk-i Meşveret"**, Muhbir, No: 20, 18 Janvier 1868.
- 1868 **"Usul-ü Meşveret"**, Muhbir, 14 Mars 1868.

- 1869 "Sual-Cevab", Muhbir, No:22, 6 Fevriar 1869.
- ARSEL, İlhan
- 1994 **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına,** İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.
- BARKAN, Ö. Lütfi
- 1945 **"Osmanlı Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi",** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XI, 3-4.
- BAŞGİL, Ali Fuat
- 1991 **Din ve Laiklik,** Yağmur Yayınları, İstanbul.
- BAYKAL, B. Sıtkı
- 1942 **"93 Meşrutiyeti",** Belleten, Ankara, 21-22: 45-83.
- BERKES, Niyazi
- 1973 **Türkiye'de Çağdaşlaşma;** Bilgi Yayınları, Ankara.
- 1985 **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları,** Adam Yayıncılık, İstanbul.
- BİLGEGİL, Kaya
- 1976 **Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar,** Atatürk Üniversitesi Yayınları, Baylan Matb., Ankara.
- 1976 **Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II: Müteferrik Makaleler,** Ankara.
- 1979 **Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma,** Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.118.
- BLENNERHASSETT, Rowland
- 1877 **"The Reform of The Ottoman Empire",** Fortnightly Review, XXI (n.s.), February, 220-236
- ÇAM, Esat
- 1984 **Siyaset Bilimine Giriş,** Der Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR, Tevfik
- 1995 **Türkiyenin Demokrasi Tarihi,** İmge Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, Hüseyin
- 1993 **Ali Suavi,** T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

DANIŞMEND, İ. Hami

1942 Ali Suavinin Türkçülüğü, İstanbul.

1972 Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1972, c. 4, s. 241.

DAVER, Bülent

1993 Siyaset Bilimine Giriş, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

DAVISON, Roderic H.

1954 "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", The American Historical Review, LIX, July, 4: 844-864

1973 Reform in The Ottoman Empire 1856-1876, Gordian Press, New York, 1973

1990 Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923 The Impact of the West, University of Texas Press, USA

DOĞAN, İsmail

1991 Tanzimatın İki Ucu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 201.

DURSUN, Davut

1992 Yönetim Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yayınları, İstanbul.

EBUSSELAMİ

1327 Meşrutiyet Münafıkları, Matbaa-yı Reşadiye, İstanbul.

ED-DEMİCİ, Süleyman

1996 El İmamet-ül Uzma İslam'da Devlet Başkanlığı Hilafet- Bey'at-Şura, (Çev: CÜCÜK, İbrahim), Ravza Yay., İstanbul.

EKREM, Ali

1992 Namık Kemal; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ELLIOT, Henry

1888 "The Death of Abdul Aziz and Turkish Reform", The Nineteenth Century, XXIII, 276-296

ERYILMAZ, Bilal

- 1992 **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**; Ağaç Yay., Alternatif Üniversite Serisi, İstanbul.

ESAD EFENDİ

- 1293 **Hükümet-i Meşruta**, sad: TUNAYA, T. Zafer: "Osmanlı Anayasacılık Hareketleri ve 'Hükümet- Meşruta'", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşeri Bilimler- Humanities), 1978, IV, 227:230-237.

FINDIKOĞLU, Z. Fahri

- 1939 **"Namık Kemal ve İdeolojisi"**, Namık Kemal'in Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle İstanbul Üniversitesi Konferans Salonunda Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Tarafından Verilen Konferans, Ulus Basımevi, Ankara.
- 1941 **Türk Hukuk Tarihinde Namık Kemal**, Hukuk Fakültesi Mecmuasından Ayrı Basım, Kenan Matbaası, İstanbul.

GÖKYAY, Orhan Şaik

Katip Çelebi; Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, t.y.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal

- 1982 **Son Sadrazamlar**, Dergah Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, Halil

- 1958 **"Osmanlı Padişahı"** AÜ SBFD, XIII, Aralık, 4: 68-79.
- 1958 **"Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi"**, AÜ SBFD, XIV, Mart, 1: 69-94.
- 1964 **"Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelişme Safhaları"**, Türk Kültürü Dergisi, Kasım, 25:10-13.

KANİPAŞAZADE RİFAT BEY

- 1286 **Hakikat-i Hal der Def'i İhtiyal**, Paris, (litografya baskı).

KAPANİ, Münci

- 1989 **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

KARA, İsmail

1994 **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İz Yayıncılık, İstanbul.

1996 **"Adaletnameler"**, Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, İstanbul.

KARAL, E. Ziya

1995 **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, c. 6-7-8.

KARAMAN, Hayreddin

1986 **Mukayeseli İslam Hukuku**; Nesil Yay., İstanbul.

KARPAT, Kemal

1990 **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul.

KIŞLALI, A. Taner

1990 **Siyaset Bilimi**, İmge Yayınları, Ankara, 1990.

KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref

1985 **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

KOÇİ BEY

1985 **Koçi Bey Risalesi**; (Sad. DANIŞMAN, Zuhuri) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

KORAY, Enver

1983 **"Yeni Osmanlılar"**, Belleten, XLVII, Nisan, 186: 563-582.

KORLAELÇİ, Murtaza

1994 **"Bazı Tanzimatçılarımızın Pozitivistlerle İlişkileri"**, Tanzimatın Yüzellinci Yıldönümü Sempozyumu Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KUNT, Metin

1990 **Siyasal Tarih**, (Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908 Yön: AKŞİN, Sina) Cem Yay., İstanbul.

KUR'AN-I KERİM

Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Diyanet Yayınları, Ankara, 1990, 2:85/120/135; 3:159; 4:59/159; 5:51; 42:38.

KURAN, Ahmet Bedevi

- 1959 **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul.
- 1979 **"Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam Düşüncesinin Gelişmesi"**, Türk Kültürü Dergisi , XVII, Eylül-Ekim, 203-204: 275-281.
- 1994 **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler** (Der.: TÜRKÖNE, Mümtaz'er) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

KURDAKUL, Necdet

- 1989 **"Tanzimat Döneminin Gereğince Tanınmayan Düşünürü: Sadık Rıfat Paşa"**, Tarih ve Toplum Dergisi, Kasım, 12, 70: 56-62.

LEWIS, Bernard

- 1982 **"Meşveret"**, İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi XII, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul, s. 775-782.
- 1996 **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. KIRATLI, Metin), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

MACİT, Yüksel

- 1990 **İslam Anayasa Hukukuna Giriş**, Albayrak Matb., Tavas.

MAHMUT CELALETTİN PAŞA

- 1983 **Mir'at-ı Hakikat**, (Hazırlayan; MİROĞLU, İsmet), Berekat Yayınevi, İstanbul.

MARDİN, Şerif

- 1962 **The Genesis of Young Ottoman Thought**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- 1985 **"Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri"**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c. 6, s. 1698-1703.
- 1994 **Türk Modernleşmesi**, (Der: TÜRKÖNE, Mümtaz'er-ÖNDER, Tuncay), İletişim Yayınları, İstanbul.

İMAM EBUL HASAN EL MAVERDİ

- 1976 **El Ahkamüs Sultaniye**; (Çev: ŞAFAK, Ali), Bedir Yay., İstanbul.

MİTHAT PAŞA

- 1878 "The Past, Present, and Future of Turkey", Nineteenth Century III, 981-993.

MUSTAFA FAZİL PAŞA

- 1326 "Paris'den Bir Mektub: Sultan Abdülaziz Han'a Paris'de Cemiyet-i Ahrar Reisi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa Merhum Tarafından Gönderilen Mektub Tercemesi", Dersaadet Artin Asaduryan Matbaası

NAMİK Kemal"

- 1285 "Usül-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet, 14 Eylül
 1285 "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 2", Hürriyet, 21 Eylül
 1285 "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 3", Hürriyet, 29 Eylül
 1285 "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 4", Hürriyet 2 Teşrinievvel
 1285 "Usül-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 5", Hürriyet, 19 Teşrinievvel
 1285 "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 6", Hürriyet, 26 Eylül
 1285 "Usül-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 7", Hürriyet, 9 Teşrinisani
 1285 "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 8", Hürriyet 23 Teşrinisani
 1285 "Ve Şavirhüm Fil Emr", Hürriyet, 30 Temmuz
 1868 "Hasta Adam", Hürriyet, 7 Kanunievvel
 1869 "İhtilaf-ü Ümmeti Rahmetün", Hürriyet, 14 Juin
 1869 Hürriyet, No: 50, 7 Haziran
 1872 "Müsavat", Hadika Gazetesi, No:5, 14 Teşrinisani
 1872 İbret Gazetesi No: 46, 5 Teşrinisani
 1872 İbret Gazetesi No:9 25 Haziran

OKANDAN, R. Galip

- 1957 Amme Hukukumuzun Ana Hatları; İ.Ü. Yayınları, İstanbul.

OKTAY, Cemil

- 1991 'Hum' Zamirinin Serencamı, Bağlam Yayınları, İstanbul

ÖNSOY, Rifat

- 1985 **"Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri"**, Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, 6-8 Kasım 1985, H.Ü.E.F.D., c. 4, sayı: 1

ORTAYLI, İlber

- 1985 **"Bir Aydın Grubu Olarak Yeni Osmanlılar"**; Tanzimattan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1702-1703.
- 1985 Genel Tartışma, , Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, 6-8 Kasım 1985, H.Ü.E.F.D., c. 4, sayı: 1, s. 32-33.
- 1995 **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç

- 1983 **"Türkiye'nin Toplumsal Fikirlerinin Tarihinde 1860-1870 Yıllarındaki Türk Meşrutiyetçilerinin Rolü"**, VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, c. III , s. 1777-1787.

SAN, Coşkun

- 1971 **Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**; Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara.

SENCER, Muzaffer

- 1974 **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, May Yayınları, İstanbul.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet

- 1994 **Tanzimat Devrinde Meclisi Vala**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SHAW, Stanford J.

- 1969 **"The Origins of Representative Government in the Ottoman Empire: An Introduction to The Provincial Councils, 1839-1876"**, In: Near Eastern Round Table, Edit by; WİNDER, R. Bayly, New York University Press, USA.
- 1970 **"The Central Legislative Councils of The Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876"**, International Journal of Middle East Studies, Vol. 1, s. 51-84.

SOYSAL, Mümtaz

1987 **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınları, İstanbul.

SÜLEYMAN PAŞA

1326 **Hiss-i İnkılap**, Tanin Matbaası, İstanbul.

SUNGU, İhsan

1940 **"Tanzimat ve Yeni Osmanlılar"**, Tanzimatın 100. Yıldönümü Münasebetile Neşredilen Kitaptan Ayrı Basım, Maarif Matbaası, İstanbul.

1941 **Namık Kemal**, CHP Halkevi Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul.

1942 **"Ali Suavi"**, Ankara Hakevindeki Konferans Metni, Ulus Gazetesi, 21 Mayıs 1942.

TANÖR, Bülent

1995 **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Der Yayınları, İstanbul.

TANSEL, F. Abdullah

1967 **Namık Kemal'in Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

1969 **Namık Kemal'in Hususi Mektupları**, Türk Tarih Kurum Yay., Ankara.

TEMPERLEY, Harold

1933 **"British Policy Towards Parliament Rule and Constitutionalism in Turkey 1830-1914"**, Cambridge Historical Journal, IV, 2: 156-191.

TEVFİK, Ebuzziya

1973 **Yeni Osmanlılar Tarihi**, c. 1-2-3, Kervan Yayıncılık, İstanbul.

TUNAYA, T. Zafer

1960 **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul.

1982 **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Araştırma -Eğitim ve Ekin Yayınları, İstanbul.

TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA

1292 **Akvam-ül Mesalik Fi Marifeti Ahval-ül Memalik** (Müt: Ceride-i Askeriye Muharriri Abdurrahman Efendi), Elcevaib Matbaası, İstanbul.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er

- 1994 **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- 1994 **Modernleşme Laiklik Demokrasi**; Ark Yayınevi, Ankara.
- 1995 **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya

- 1994 **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayıncılık, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

- 1938 **"Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lui XVI İle Muhabereleleri"**, Belleten, II, 5-6: 191-246.

YAYLA, Yıldızhan

- 1985 **"Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Kavramı"**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, c. 4, s. 948-952.

ZİYA PAŞA

- 1868 **"Mesele-i Müsavat"**, Hürriyet, No: 15, 5 Octobre 1868.
- 1869 **"Karıncanın Kanatlandı"**, Hürriyet, No: 35, 22 Fevrier 1869.
- 1869 **"İdare-i Cumhuriye ile Hükümet-i Şahsiyenin Farkı"**; Hürriyet, No: 99, 14 Mayıs 1869.

IV. EKLER

EK 1: VEŞAVİRHUM FİL EMR*

İnsan ki kudretten hürriyetle mefturdur, bittabi o atay-ı ilahi'den istifadeye mecburdur. Hürriyet-i amme cemiyet içinde muhafaza olunur, çünkü ferdi ferdin tarruzundan emin edecek bir kuvve-i galebeyi cemiyet hasıl edebilir.

Bundan anlaşıldığı üzere dünyada cemiyetin hizmeti muhafaza-ı hürriyet için ki beşerin bakası ona muhtaçdır- mutlak el vucub olan öyle bir kuvve-i galebenin icadından ibarettir. İşte ikame-i hakk ve redd-i batıla müekkel olan hakimiyetin unsur-u terkibi o kudrettir ki efradı da olan kuvvetlerin ictimaidan husule gelir. Binaenaleyh ferdin kendi iktidarına tasarruf-u tabiyesi gibi kuvva-i müctemea dahi bittabi efradın mecmuuna aid olduğu için her ümmetde hakk-ı hakimiyet umumundur.

Bu meddiaya delil-i şer-i şu meseledir ki "Bir belde ahalisi ictimai ile beynlerinde zuhur edecek davayı fasliçün bir zatı kendilerine kadı nasb etseler kazası sahih olamaz. Hüküm yine taraf-ı saltanattan mensub olan kadıya aid olur, çünkü kaza hükümetin hakkıdır. Fakat bir belde ahalisi ictimai ile bir zata saltanat veya hilafet için akd bey'at etseler o zat sultan veya halife olur, ondan evvelki sultan veya halifenin hiç hükmi kalmaz, çünkü imamet ümmetin hakkıdır. Umumun o hakka müterettib olan vezaif-i bizzat icra etmesine imkan müsaade olmadığındandır ki ta'yin-i imam ve teşkil-i hükümet zaruriyatdan olur, bu ise; cemiyetin zikrolunan vezaifini icraya bazı efradını tevkil etmesinden başka bir şey değildir. Bu halde padişahların ümmet tarafından bey'at namıyla ve vükelanın padişahlar tarafından memuriyet suretiyle istihsal etdikeri vekaletden başka icray-ı hükümet etmelerine hak verecek hüccetleri yokdur. "Seyyid-ül kavmi hadimühüm" hadisindeki nükte dahi bu manayı ima eder.

Her ümmet, emr-i tevkili ahlak ve ihtiyacatının icabına göre vüs'atli tutubalır, ancak kavaid-i hükmiyedendir ki hükümet her ne zamanda, her ne mekanda, her ne suretle olursa olsun efradın hürriyetini en az takyid edecek yolda olmak gerekdir. Hiç bir ümmet mesela bir ferdini te'biiden hakim-i kutlak nasb etmek yahud bir şahsın eline kudret teşri'i vermek gibi şeylerle o kaideyi ihlal etmek istemez, istese de bihakk

* NAMIK KEMAL: Hürriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1285

muktedir olamaz çünkü, ne bir ferдин nefesine zulm etmeye, ne de umumun hukuk-u efradı ihlal etmeye hakkı vardır.

Bir de mademki bir karnin ahvali onu takib eden karune tesir edegelmek kanun-i tabi'yet iktizasındandır hiç bir cemiyetin ihlafi mutezarrar edecek hareketi ihtiyar eylemeye salahiyeti olamaz.

Hükümeti o daire-i adilede tutmak için iki esaslı vardı ki; birincisi; idarenin nizam-ı esasiyesini zımniyetden kurtarmak aleme ilan etmektir, hükümetten sadır olabilecek te'villeri, ihtilafları, inkarları bu suretle mündefi' olur.

İkincisi usul-ü meşverettir ki o da kuvvet-i teşri'i erbab-ı hükümetin elinden almaktır.

Devlet bir şahs-ı manevidir. Kanun yapmak onun iradesi, icra etmek ef'ali hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça hareket-ı hükümet bir kuvvet-i ihtiyar-ı mutlakdan kurtulamaz. İşte şura-yı ümmetin lüzumu bundan terettüb eder.

Bir kere bizim idarenin mizam-ı esasiyesine bakalım; bugün elde Gülhane Hattı var, Islahat Fermanı var, geçenki Nutk-u Hümayun var. Vakıa bunların heyet-i umumiyesine bakılsa bazı ibarelerinin ma'nay-ı hakiki ve lazımiyesinden oldukça nizam-ı esasiye denilebilecek bir takım kavaid istinbat olunabilir, fakat hiç birinde bir mütemddin devletin esas idaresi olabilecek kadar vüzu ve intizam bulunmadıktan başka kiminde "serbestiyet derecesine varmaksızın" tabiri gibi ahalinin inkar hürriyetini icab eder kayd, kiminde dahi tafsilat-ı idareye müteallık bir çok zevaid görülür.

Mademki hukuk-u beşer akıl ve nakil ile muayyendir ve medeniyetimizin bugünkü hal ve mevki'i meydandadır iktiza ederki zikrolunan hatt ve fermanların şu iki esası birbiriyle tevfi edecek surette tashih yani zevaidi tenkih, mühimmatı tavzih, ve mesela hakimiyet-i halka aid olmak münasebetiyle herkesin hükümete nezareti ve ondan dolayı malumat-ı devletin takriren ve tahriren muhakemesinde icabı kadar hürriyeti gibi lazım olan kaideler tasrih olunarak bir nizam-ı esasiye hattı ilan olunsun ta ki devleti Osmaniye'nin idaresi gerçekten hürriyet ve adalet üzerine müesses olduğuna emniyet hasıl olsun.

İşte bunun neticiye zaruriyesi usul-ü meşverettir ki saded-i bahsimiz dahi ondadır. Bir kere evvela şu dillerde devran olan şark meselesinin hakikatını düşünelim: Malumdur ki Rusya Devlet-i Aliyeyi batırmak istiyor, düvel-i garbiye ona mani oluyor.

Halbuki Rusya kendi maksadını Hristiyandan bulunan tab'ay-ı Devlet-i Aliye-yi tahrik ile istihsal etmeye çalışıp durur iken Avrupa Rusya'nın teşvikiyle meydana çıkan müşkekilere yardım ediyor. Badii nazarda bu muameleler ne büyük bir tenakuz suretinde görünüyor fakat hakikide Avrupalıları bu yolda bulunmağa yine bizim devlet mecbur etmektedir.

Rusyalı, hem mezheplerine himaye namıyla Mençkof'i İstanbul'a gönderdiği zaman düvel-i garbiye onun müdahalesine karşı durmak için bizimle beraber mallar, canlar telef etdiler. Fakat nihayet meselede bize de idare-i zalimanemizin ıslahını teklif eylediler. O vakit Bab-ı Ali için, esas hükümeti düzeltib de Avrupa'nın kefalet-i umumiyesinde bir devlet-i meşruta suretine girmek ve bu tedbir ile hem müdahalat-ı ecnebiyeyi bütün bütün men ve hem de bakamızı tamamiyle temin eylemek lazım gelir iken tutdular yalnız Hristiyanlara bazı müsaadeler vermekle Avrupa'yı tatyib etdiler ve bu müsaadatı Paris Müahadesine idhal ile beraber hem Hristiyan tab'anın ıslah-ı ahvalini nam-ı padişahiye olarak vaad eylediler hem de düvel-i zamineye olbabda bir hakk-ı nezaret verdiler.

Şimdi Hristiyanlar yalan, gerçek devlete her ne azv ediyorlarsa hak kazanıyorlar. Çünkü esas idare fasid, memurlar müstakil, meşveret yok, nezaret-i ümmet yok. Bu hallerden dolayı ıslah-ı ahvali mev'ud olan Hristiyanlara ne kadar müsaadeler verilirse ve ne derece refahlarından bahs olunsa Avrupalılar inanmıyorlar. Ve kendileri hürriyetle meluf olduklarından bir memleket ki nizamâtını tedkik edecek, vükelasını mesûl tutacak meb'usanı olmaya asayişde mi bulunur, ve bir adam ki bir nazırın takriren ve tahriren muhakeme-yi ahvaline muktedir bulunmaya hürmü olur diyorlar. Bir biladı lezzet-i hürriyetden gafil ve rakbe-i zulüm altında bulunmağa mail olunmasına zahib oluyorlar.

Bu hallerin neticesi nereye varacak? Şübhe yok ki şimdiki usûl-ü istibdadı değiştirmezse elbet batar. Vakıan düvel-i garbiye menafi'i ticareti himaye ve Avrupa müvazenesini şimal vahşilerinin tasallutundan vikaye için bizi şimdiye kadar muhafaza etdi ve bundan sona da elinden geldiği kadar eder. Fakat bu mazlumiyet şikayâtı meydanda iken onlar da bizi tazyik etmemeye ve hiç olmazsa müdahalede Rusya'yı münferid bırakmamak için asilere sahip çıkmamağa muktedir değildir. Bu bir zamandır ki hiç kimse efkar-ı umumiye karşı duramaz. Ve "elhükmü lil galib" meddiası

galibiyetin sahihen vücudu halinde bile bin türlü perde tezvir altında saklanmadıkça yürüdülemez. Zaten Memalik-i Osmaniye'de bulunan akvamın her birine istiklal vererek Cermanya gibi cümlesinden bir hükümet-i müttefeka yapmak Avrupa'da çokdan beri hasıl olmuş bir efkardır.

Vakıan bu suretin teferekından masun olamayacağı ve onunla Rusya'nın karşısına Devleti Aliye'nin hükümet-i vahidesi kadar kavi bir sed çekilemeyeceği kemal-i intibahları ma'lum olan düvel-i garbiye indinde şübheden azade bulunduğu için bu fikre şimdilik o kadar ehemmiyet verilmiyor. Fakat şurasını da her a'kıl düşünüyorki devletde bu idare-i zalimane durdukça müdahalet-i ecnebiyenin önü kesilemeyecektir.

Müdahalet-i ecnebiyenin bekası ise -yalnız Girid ihtilali münasebetiyle hazinenin üç dört milyon kese zarara uğrudığından dahi ma'lum olduğu üzere-ezzaman içinde devleti bir hale getirecektir ki Rusya'nın istilasına tasavvur olunan hükümat-ı müttefika derecesinde bile mukavemet etmeye iktidarı kalmayacaktır. İşte o vakit Avrupalılar ehven-i şerini ihtiyar etmeğe mecbur olacaktır.

Bunları def'etmeğe usül-ü meşveretden başka çare bulunamaz. O zaman herkesin hür olduğu meydana çıkar. O zaman Avrupa bize bir mütmeddin millet suretinde muamele eder yoksa şimdiki gibi Rusya'ya karşı dikilmiş bir bostan korkuluğu nazarıyla bakamaz. O zaman bir eyaletin halkı meclis-i şura-yı ümmetde mebusları mevcut iken mazlumiyet namıyla silaha sarılırsa Avrupa'ya meddi'asını dinletemez binaenaleyh devletin haricen ne kadar mühlikesi varsa hemen bütün bütün mahv olur.

Şimdi bir de meselenin cihet-i dahiliyesine nazar edelim: Evvela bugünkü günde muhatara-i inkirazda bulunduğunu vükela bile inkar edemez. Bunun başlı bir sebebi ise servet-i umumiyenin tedenni-i sarf halinde bulunmasıdır. Eğer bizde şimdiye kadar usül-ü meşveret kabul olunarak meclis-i şura-yı ümmet tesis edilmiş olsa idi mesela binalar... filanlarla hazine bu hale getirilebilir miydi? Konsolidenin tahviliyle yirmi iki milyon liralık düyunu dahiliye kırk milyona çıkarmak mümkün olur mu idi? Bu sırada yirmi iki milyon konsolidenin isham-ı umumiyeden bedeli hesabca yirmi altı buçuk milyon liradan aşağı iken yirmi dokuz milyondur diye ilan olunmağa cesaret olunur mu idi? Bin türlü mazarratıyla bunca memleketleri harab eden tuz, tütün tesviye-i tarik nizamları mevki'ı icraya gelir mi idi? İdaremize hali hazırında durdukça

ef'ali atiyesi ahval-i sabıkasına tevafuk etmeyeceğine nasıl imarat ile ihtimal verilebilir. Mücerribi tecrübe nedametinden başka bir semere vermediği mücerrebatdan değil midir?

Saniyen şurasını dahi unutmayalım ki halkımızda idare-yi hazıraya fevkalade bir nefret, bir i'timatsızlık var. Lisan-i resmiyeden her ne sadır olsa ona herkes bir medar-ı iğfal nazarıyla bakıyor hatta devlet, Amerika muharebesi münasebetiyle eyalete parasızca pamuk tohumu tevzi' ettiği vakit bir takım ashabı zira'at kabul etmediler ve öyle bir inayetin reddine sebep sual olundukça idareden hayır gelmez kim bilir bunun altından ne çıkacaktır biz kabule cesaret edemeyiz dediler.

Ya halk nasıl itimatsızlık haline gelsin. Şimdiye kadar yüzbin şey yapıldı. Esas fasid olmak cihetiyle cümlesinden bir mazarrat geldi. Kabül-ü ammeye mazhar olmuş bunca zatlar mesanid-i aliyeye geldiler yine esasın fesadı cihetiyle hiçbir şeye muvaffak olamadılar. Bundan sonra ihtimal var mıdır ki ahali-i bizzat idareye nezaret etmedikçe hükümete ısınabilsin.

Bir de bundan akdam Fransa İmparatoru Girit meselesinden münasebet aldirarak ıslahat-ı lazıme için Türkistan halkının aray-ı umumisine müraca'at olunmasını Bab-ı Aliye tavsiye ettiği zaman Bab-ı ali "Biz aray-ı umumiye gibi bir zehr-i katil içübdde kendi nefsimizi kendimiz idam edemeyiz" demiş idi. Halbuki aray-ı umumiye hakikatı halde zehr değil a'yını afiyetdir tabibin devasıyla insanın sıhhati a'nasının yardımına muhtaç olduğu gibi erbab-ı idarenin tedbiriyle bir şahs-ı maneviyye hükmünde olan devletin ıslah mizacı dahi onun eczay-ı terkibi bulunan halkın ianesine tevkif eder. Mevcud olan mezalim ve israfati kaldıracak ve halkın i'timatsızlığını def' edecek tedbir ise ancak usül-ü meşveretin kabülüdür nitekim ifadat-ı meşruha bu meddi'ayı isbat eder.

Usül-ü meşveretin kabülünde bazılarının tevehhüm ettiği mazarrata gelince: Hakikatde onların hiç hükmü yoktur. Birinci derecede Şuray-ı ümmetin kabülü hukuk-u Padişahiyeye dokunur deniliyor. Mukaddematımızdan anlaşıldı ki bizde Padişahın hakkı irade-i ümmet ve usül-ü hürriyet üzerine icra-yı hükümet etmektir ünvanına sahib melik derler, malikül mülk değil. Zat-ı hazreti Al-i Osman gibi bir hanedan-ı alikadrin varisidir ki o hanedan, devletlerini himaye-i din sayesinde tesis etdiler o sayede kıblegahi enam ve yine o sayede halife-i İslam oldular din-i ahmedi

erbab-ı istibdadın da'ie-i malikiyetini "limenil mülküllahil vahidül kahhar" nassı kat'isiyle tekzip eder.

İkinci derecede memalik-i Osmaniye de bulunan mezahib ve meşaribce ihtilafı, bir de ahalinin cehaleti buna ma'ni sayılıyor. Büyük büyük zatların meclisinde deniliyor ki böyle yetmiş iki lisan söyler halk bir meclisde nasıl toplanabilir ve gelecek meb'usların kimi mesela Rumları himayeten Giride asker sevkine, kimi emakini mübareke ve evkaf-ı şer'iyeye tahsisatına mu'teriz olursa ne cevap verilir? Sübhane 51 eyalatın kaffesinde birer memleket meclisi var onda her milletten a'za bulunuyor cümlesi lisan-ı resmiye ile müzakerei maslahat ediyor. Bu bedahet mevcut iken ihtilaf-ı lisandan bahse ne hakk olur.

Şuray-ı ümmet demek idaresi kanunsuz ve a'zası muhtar- mutlak bir cem'iyeti müfsedete mi zan olunur. Nizam-ı esasiye ve meclisin ta'limat-ı idaresi i'lan olunduktan sonra Girid a'satı gibi vatanın daire-i ittihadından çıkmak isteyenleri himayeye kimin haddi olur ve mahsusat-ı diniye gibi bedelinden bir kaç kat emlali zapt olunmuş bir şeye kim ne diyebilir.

Gelelim cehalet bahsine. Karadağ'da, Sırp'da, Mısır'da birer meclis-i şura-yı ümmet var orada buna mani' olmayan cehalet bizde niçün mani' olsun. Biz terbiyede Karadağ vahşilerinin maddevninde miyiz. Meclisi şura-yı devlet gibi a'zalığı ma'arif-i siyasiyede maharet-i kamiliyeye muhtac olan bir idareye taşradan celbolunacak adam bulunur iken ashabına temyizi tab'i kafi olan meclis-i şura-yı ümmet meb'usluğuna mı bulunamayacak?

Ey ahrar-ı Osmaniyan! Böyle mevhumat-ı ağfaliyeye nazarı i'timad ile bakılmasın. Vatanın bugünkü bulunduğu muhatara layıkıyla düşünölsün bunlarla beraber bir de şimdiye kadar gösterilen mukavemetin hüsn-ü tesiriyle hasıl edilen semerata bakılsın bedaheten anlaşılıyor ki bugün devletin necatı usül-ü meşverete ve onun istihsali tutulan meslek-i mukavemetde müdavemete muhtacdır. Bir de hubb-ü vatanla muttasıf isek o meslek-i suabde ilerlemeğe gayret edelim gayret edelim ki bir saat evvel bir adım ileriye gidelim.

EK 2: USUL-Ü MEŞVERET*

Bir hükümet bir şeriatle bağlı olup o şeriatın tayin ettiği mertebeye kadar tasarruf eder haddini tecavüz edemez ise hükümet-i mukayyide ve bazen meşruta derler ve eğer icra-yı tasarrufda mukayyed olmayub istediği gibi yapmak isterse ona hükümet-i mutlak tesmiye ederler.

Zamanımızda ne kadar marifetlü sanatlı servetlü kuvvetlü nüfuzlu itibarlı adaletlü devletler var ise hepsi hükümet-i mukayyidedir. Avrupa devletleri gibi. Ve ne kadar marifetsüz ve sanatsız ve servetsüz ve kuvvetsüz ve nüfuzsuz ve itibarsız ve adaletsüz devletler var ise hepsi hükümet-i mutlakadır. Çin, Acem ve Moskov devletleri gibi. Mesela onaltıbin kadar Fransız, İngiliz üçyüzelli milyon nüfuslu Çin'e hüner ve ma'rifetlerle giderler ve cebren girerler ve meramlarını icra ederler, şüphe yok. Çalıdan gemi, hasırdan yelken kullanan Çinliler İngiliz vapurunu kovalasalar tutamazlar, kaçsalar kurtulamazlar.

İslam hükümeti evailde mukayyed olup şeriatın tayin ettiği dereceyi tecavüz edemez idi. Mesela biri tecavüz etmek dilerse şeriatı bilenler, ki ulemadır, hukuk-u şer'i'yi himaye ve müdafaa ederler idi. Bu müdafaa'nın ismine "emr-i bil ma'ruf nehy-i a'nîl münker" tesmiye konulur idi. Sonradan bu himayeye hâlel geldi. Ta ki Ali Osmandan Sultan Süleyman (aleyhirrahmet ve'l gufran) bu müdafada zaafiyet ve bu zaafiyet sebebiyle devletde tenezzül gördüğünden ulema-yı şeriat ve rical-i devleti cem' edüb onların ianesi ile bir kanun tertib etti ki o kanunun muhafazasını ulema ve vüzeranın uhdesine bıraktı. Ve bu muhafazayı tesis için ümera ve salatin hakkında "emr-i bil ma'ruf nehy-i a'nîl münker" icra etmek üzere şu iki sınıfa imtiyaz verdi, hatta kanunu mezkurde "padişah hilaf-ı maslahat bir şeyin icrasını murad edüpde ısrar edecek olursa hal' olunub hanedan-ı Osmaniye'den diğeri onun yerine iclas olunur" deyü tasrih buyurub ulema ve vüzeradan bu ittifak üzerine ahd ve misak aldı vücut-u meşveret ve tağyire sonra sonra vakıf olan ulema siyaset icabı maslahat ve revş-i vakti ana bulunan vüzerâ, şeriat ve şeriatın hadimi bulunan kanun-u Süleymaniye'ye muhalif bir hal gördüklerinde, evvel emirde bir veche şer'i kavlen men'e çalışırlar ve şayet matlubu hasıl olmazlarsa asker ümerasına keyfileti haber verirler nasihatımız tesir

* ALİ SUAVÎ: Muhbir, 2. Sene no:27, 20 Zilka'de 1285, 14 Mart 1868

etmedi artık siz icabına bakınız derler evvel vakt ocaklar ayaklanır işin önü alınmadıkça ihtilal teskin olunamaz idi.

Akvam-ül Mesalik nam kitabda der ki "Kanun-i Süleymaniye muktezasınca siret-i salatine nezaret meselesinde ol vaktin ulema ve vüzerası muahhiren Avrupa devletlerindeki millet meclisleri mefasında belki daha a'la bir bir derecede idi ki Avrupalılarda hükümeti mesul tutacak yalnız vazî-i dünyeviyedir. Müslümanlarda bu vazî-i dünyevi vazî-i dini ile müteyyid idi. İşte müşarûn ileyhîni öyle güzel kanunile akabeye takarrub etmiş olan devlet-i Osmaniye necat bulub hüsn-ü siret kesbetmiş idi" Şu esas ma'lum olduktan sonra deriz ki şimdi hükümet-i Osmaniye hükümet-i mutlakdır. Bir hükümet-i mutlakın başına gelmesi mukadder olan her ne mehlekeler var ise çoğu zuhur etmiş ve dem be dem zuhur etmektedir ve şîr'i kanunun hukukunu muhafaza edecek ehli farize ve fırka ölmüşdür. İhyası mümkün değildir ve madem ki iş böyledir devletimiz bugünkü günde pek acınacak haldedir. Bu hale çare düşünen ehli-diyanet erbabı cemiyet düvel-i hazıra-ı mukayyideyi ıtlak ve istiklal gururundan kurtaran usûl-ü meşveret nizamının devletimizde dahi icra olunmasını talep ediyorlar ki biz de o talebi tercih ve erbab-ı hamiyeti tesvike çalışıyoruz.

Çü faide kendi menafi-i şahsilerini ve kinlerini feda edemeyenler talep olunan usûl-ü meşveret bizde uymaz ze'm ediyorlar ve milleti tenfir için bir takım şüpheler irad ediyorlar. Şüpheleri şunlardır:

1. Teb'a vekilleri intihab edip de onlar ehli-i meşveret olmak şeriatta yoktur.
2. Şimdiye kadar padişahımız tasarrufunda ıtlakış şems usûl-ü meşveret icrasında onun dairesi tasarrufunda tatbik lazım gelip ba'zı hukuk-u mutlakası elinden alacağından bu iş kendisine gayet güç gelir kabul edemez.
3. Bizde usûl-ü meşveret icra tatbik etmek bir şeyi mahallinin gayriye va'z etmek demektir zira millete tedabir-i temeddün için isti'dad gelmemiştir.
4. Me'a mafiye usûl-ü meşveret icrasında ba'zı hukuku ekseriya telef zayi' olur zira böyle bir takım cedidenin her fûru'atında iktida lazım geleceğinden mahkemelerimiz Avrupa mahkemelerine döner. Avrupa'da ise ba'zı da'va senelerce sallanır fasl ve hasm olunamaz bizde dahi iş oraya müncerr olur.

5. Usûl-ü meşveret icraya meclisler ve kalemler ve daireler vazifeler taaddüd ve tekessür edeceği cihetle tezyid-i mesarîf olur.

Cevabül Evvel

Usûl-ü meşveret şeriatda yoktur lakırdısı büyük hatadır, bizzat risaletpenah aleyhi salavatullah dahi milletle müşavereye memurdur. "Ve şavirhum fil emr" ayet-i celilesi ma'lumdur.

Üstad-ül muhaddisin İbnül Arabî (r.a) hazreti buyurmuşlardır ki "Elmüşavere aslun fiddin ve sünnetüllahi filalemin ve hiye hakkun ala ammetül halifeti miner resul ila ekallil halk" malum oldu ki edna ve ala onunla me'murdur. Eğer şeriatda yoktur demekten murad öyle bir meclisin fûrûğu ve hala ba'zı ecnebi devletler nezdinde makbul olan musarrıhan yokdur demek ise böyle yokdur ta'birinden murat nedir deyu sual ederiz. Şeriatın gösterdiği usûle muhalifdir demek midir yoksa şeriat böyle tafsîl nutk etmemiş demek midir. Eğer nutk etmemiş demek ise caiz değildir ta'biri galatdır. Ve tecrübe ile icra-yı tedabir etmiş olan bilcümle ashabı kiram (rıdvanullahi aleyhim ecma'in) hazeratını taglittir. İbnüneym hazreti kitabında nakletti ki "İbnül Akıl (r.a) huzurunda bir adam "la siyasetül muvafıkış şer'i" yani şer'a muvafık olmayan siyasete izin yokdur dedikte müşarün ileyh "bu sözden muradın şer'a muhalif olan demek ise doğrudur, yok muradın şer'in nutk etmediği siyasete izin yokdur demek ise galatdır ve ashabı kiramı taglitdir" deyub ashabın bittecrübe tertib ettikleri siyasetlerden hayli misallerü irad etti. Ba'de İbnüneym hazreti buyurdu ki "Adalet her ne tarih ve her ne tertib ile zuhur ederse etsin işte şer'ullah ve dinullah odur".

Cenabı ahkam (azze ve celle) mesalik-i müteaddidei adli bir tarika hasr edüb daha açık ve daha kolay olarak inkişafı muhtemel olan tarikleri sedd etmekten münezzehdir.

İlm-i fikhın şeriatden olduğuna şüphe yok ya. İlm-i fikhın mevzuu havadis-i teceddüdedir. Mürur-u ezmen ile havadis ettikçe eğer o havadisın akziyesi olan ahkam fıkha tevessü' etmez ise şeriat nihayet bir hadde tutması lazım gelir ki o hadde nesh derler.

Me'ahaza "şeriat la tensehuha tekallubatıd duhur" kaidemizdir. Yani zamanlar dönmesi ve usûl adatın değişmesi şeriatı fesh edemez. Peki bir şeriat ki feshi kabil olmaya hangi usûl-ü adile ondan ihraç olunabilir. E'lemül ulema ve a'dilül hülefa Ömer

bin Abdülaziz (r.a.) buyurmuştur ki "taheddesennasi ikteziye bi hasbi ma ahdesü minel fücür". Yani nasın peyda edegeldikleri fücür ve havadisın mikdarına göre ahkam peyda eyle.

Akvamül Mesalik nam kitabda kiyafi (r.a.) hazeratından şöyle bir fetva nakleder:

Sual; Avalid üzere müretteb olan ahkâmın bakası ne vechledir. O avalidin tağyirile ahkâmı dahi tağyir eder mi. Yoksa bize denir mi ki mukallidsiniz müctehid değilsiniz yeni hüküm ihdasına selahınız yoktur.

Cevab; Avalidin tağyiri halinde ahkâmın icrası icmada muhalif ve dinde cehaletdir. Bir adetin tağyirile hükmü tab'i dahi tağyir eder. Ve bu tağyir bir kaidedir ki vaktile müctehidler onu ictihad edib icma ukde etdiler. Her kim bu tağyire kail olur ise ictihad ve icma'ı sabık ile amel etmiş olur yoksa tecdidi ictihad etmesi lazım gelmez ki hatta bu sual varid olsun.

Cevabüs Sani

İkinci şüphe padişahın tasarrufunu tazyik lazım gelir. Hayır hiç lazım gelmez. Çünkü öteden beri padişah bizzat mutlakut tasarruf olmayıp tedbir-i umur-u mülk için sadrazam nasb etmiştir ki o sadrın umura nazarı padişahın nazarı menzilesinde güya bir vekildir.

Şimdi usül-ü meşveret icrasında demek olur ki padişah tedbir-i umur-u mukaddemen yed-i vahide ve şahsi ferde icazetle ihale buyurur idi, şimdiden sonra ehli hal vel akd tesmiye olunan rical-i kesire ve eşhas-ı müteaddideye ihale buyuracaktır.

Ne ala mülkün tedbiri bir vezirin aklile idare olunmakdan ise rical-i adide beyinde şura ile idare edilmek elbet sevaba akrardir.

Meahaza usül-ü meşveretde padişahın tasarrufat-ı muayyenede hukuk-u mahsusası vardır ki onlar tefrik olunub padişahın idaresine bırakılır. Kimse müdahale edemez. Yani şimdi vüzera Girid meselesi gibi hukuk-u mahsusaya bazen müdahale etmekde iken olvakt kat'en müdahale edemez olurlar. Baki ahvali tab'a ve reaya ve külliyyat-ı siyaset şuraya havale olunur ki şura demek padişahın tasarrufuna mutlaka müşareket demek olmayıp ancak ehl-i hal vel'akdin umura nazarı bilcümle teb'anın nazarı ve bu nazarı dahi bizzat imamü müdirin nazarı menzilesinde olacak demek olur. Mademki emr ve nehy vahiddedir ve bu vahdet imametin medaridir bu halde meşveret

için taaddüd-ü eşhas vahdeti imamete zafi değildir, kaidesi mestur ketb-i şer'iiyededir. Benabirin Saadeddin hazreti şerh-i akaidde imamet bahsinde "ve emma fiş şura feliküllü bimenzileti imamı vahid" buyurmuştur.

Bir bostanın sahibi ilm-i fellahta usta olan bir hakim bahçıvanlar ve işçiler ve sair muavinler istihdam edib iş mevsimi gelip gelmediğini veya meyvelerin olup olmadığını onların işaret ve ihtarından haber alarak muktezayı kavaid-i fellahat üzere hareket etse şu sahibin bostanında tasarrufu tazyik olunmuş mu olur.

Meahaza kıyas meal far kadar zira padişah mülk ve teb'aya bostan gibi malik değildir. Ancak emanete müdir ve nazırdır. Nitekim Hazreti Ömer (r.a) hilafetinde "ene kemenzileti veliyyil yetim" buyurmuştur ki ben halifeyim yetim ve sabi menzilesindeyim demektir. Bir vasinin yetim hakkında caiz olmayan tasarrufatı mu'tediyesi ta'til edilse vasinin tasarruf-u meşru'ası tazyik olmak mı lazım gelir.

Akvamül Mesalik de İbnül Arabi hazretinden nakletti. İmamü müşarün ileyh varidat-ı şer'iiyenin beytül male vefa etmediği vakit nasdan alınacak mağarım hakkında buyurur ki "cehren alınmalı serran değil. Adaletlü harç edilmeli ihtiyar ve tercih ile değil. Rey-i cemaatle sarf olunmalı istiklal ile değil." İşte imamet için tasarruf i'tikad eden zevat rey-i cemaatle idarei mayeyi tasarrufu imama mani addetmiyorlar.

Cevabüs Salis

Halkımızda istidad yokdur diyorlar, bu pek çürük zira şimdi medeniyetde terakki etmiş bazı milletlerin ibtidai emirde yani usül-ü meşveret tanzimine hin'i mübaderetlerinde ammesinin müstahzir olan isti'dadile bugünkü bizim ammemizin isti'dadı muvazene olursa elbet biz daha müteaddidiz. Şimdi onlarda görülen temeddün ve tefevvuk hep usül-ü meşveret tanzimatının netayicidir.

Biz ki müslümanlarız müslümanlar ki vaktile cenah temeddün-i İspanyadaki Tac nehrinden ta Hinddeki Ganç nehrine kadar temdid etmişler ve aleme medeniyet saçmışlardır. İşte bizim tarihlerimiz ve asar-ı eslafımız bizim dinimize terakki nakş etmiştir. Hususen dinimiz ve şeriatimizden hürriyet ve himmet esaslarını i'timada telakki etmeyiz. Hele bir kere esaret cenderesinden kurtulalım mesleki hürriyete bila mani' sülük edelim elbet ve elbet dinleri tebettül ve ruhbanıyet üzere mebani olan ve yalnız usul-ü meşveret tanzimatile yakın vakitlerde büyümeye başlayan Avrupalılar

gibi ağır gitmeyiz. Gerçek himmeti mahsusamıza işte mayemiz ve şer'imiz iki adil-i şahiddir.

Haydi farzedelim ki istiklal tarafdamlarının ze'mi gibi Osmanlıların ammesi sabi-yi gayri reşid menzilesinde olsun ya bu sabinin mesalihine mûra'at ve sabinin vazifesi değil midir.

Bu mûra'at ise bir kaidei meşru'a üzere müesses ve mukayyed olmadıkça mûra'at mı add olunur. Kaide-i meşru'a üzere müesses ve mukayyed olacak mûra'at bizim dediğimiz usûl-ü meşveret demek değil midir yine matlub-u biaynihi mutlakadır. İ'tizar ve te'vil abesdir.

Cevabür Rabi'

Avrupa'da olduğu gibi işler sürünür şüphesidir. Faslı vakı'ada vuku' bulacak tatvil elbet ya işin icabındandır yahud hakim ve memurun arz veya cehaletindendir. Kısım-ı evvelden iştika etmek cehalet veya tecahüldür kısım-i saniden iştika ise matlub olan usûl-ü meşveret nizamına varid değildir. Ancak memurlarda ehliyet aramayan devlet raci'dir. Haydi şu şüphenin ashabile tenazül edip hakk verelim ne lazım gelir. Gayet ma fil bab vakıat-ı şahsiye faslonulacak mevali-i ve mehakimi Avrupa nizamı üzere yapmayalım. Esreğ' zamanda fasl-ı mukadder olacak bir kaide üzere tahsis edelim mi diyecekler. İşte daha a'lla. Fakat onu teslim etmeliğimizle usûl-ü meşveret talebinden vazgeçmemiz neden lazım gelsin ki bu usûl ile vükelanın ve valilerin mal ve ırz ve can üzerine tasarrufat-ı mutlaka elleri kesilse gerektir. Hele ibtida şu kesilsin sonra başka işlerin hepsine çare bulunur.

Cevabül Hamis

Usûl-ü meşveret üzere hükümet mukayyide haline girmek tezyid-i mesarif mucib olur şüphesidir. Heyhat heyhat. Keyfin sarfiyatı nerde şer'in sarfiyatı nerde. Meşveretle bunca israfın önü alınmak faidesi bihakk ba'zı memur ve meclis tavzif etmek masrafından ehven mi görülüyor.

Hatime

Şu sözle hatmi kelim ederim ki bu yaşıma kadar nerde bir diyanetli himmetli akıl gördüm ise onu meşveret tarafdamları gördüm onu meşveret tarafdamları buldum.

Ve nerde bir takvasız ve himmetsiz hamiyetsiz şahsından ve keyf ve hevesinden başka bir de hizmetsiz gördüm ise onu istikla ve istibdad muhibbi buldum

ve türlü türlü i'tirazlarla milletimizi ve teb'amızı usül-ü meşveret nizamından tenfir eder gördüm.

Fakat meselenin asıl canlı yeri şu gelen sual ve cevabdır.

Sual

Anladık usül-ü meşveret veya diğer ta'birle millet meclisi lazım. Bu vasıta ile devletin hukuku himaye ve milletin hukuku vekaye olunacak. Gayet mafıl bab ıtlak ve istiklalden kurutulup hükümetimiz (hükümet-i mukayyide) olacak fakat bir hükümeti takyid için evvela bir kayd lazımdır. Ednadan a'laya kadar cümlelerin başını kangî kayda bağlamalı şu zamana kafi bir fikh kitabı mı var yoksa mükemmel kanunname mi var ki devlet bugün idare-i meşrûta ile ilan edecek kadar olsa "idaremiş felan kitabda yazılı olan hududa riayetle olacaktır" deyu bir beyan buyurulsun bu bir.

İkincisi böyle bir usûlün iktizasındandır ki devletin toprağına ayak basanların kaffesi o kanuna tabi' olsun. Kimse müstesna tutulmasın. Halbuki ecnebi devletler teb'alarını hükümetlerimize yollamıyorlar bizim şer' ve kanununumuzla hükme razı olmuyorlar şüphe yok ki ecnebilerin bu hareketleri usul-ü meşrûta üzere terakkimize mani'dir.

Üçüncüsü sualsiz hesabsız halkın malını yemeye alan memurlar ve zorbalar bu usul-ü adileyi halka çirkin göstermeye çalışıyor. Devlet yeni şeriat yapmağa kalkışmadı maşallah. Fena olacak felan diyerek ahaliyi tenfir ediyor. Dördüncüsü haydi bu mahzurların hepsine mukavemet olunarak şu usûl meydana çıkarılsın ya bu usûlü icra için kimin ve kangî zatın eline teslim etmeli ki onun hüsn-ü isti'malinden halk muhsinat müşahade etsin. Devlet tanzimat icra edecek oldu işlerine yaramayan müfsidler halkı ayaklandırdılar. Bereket versin ki olvakt Arif Hikmet Bey gibi a'lem ve adl merci-i ümmet ve hami-i şeriat zat idi taşralar çıkıp ahaliye va'z ve nasihat ederek tanzimatın müstelzem olduğu adaleti tefhim etdi ama hain ve gafil memurlar tanzimatı öyle suisti'mal etdiler ki ahaliye çirkin gösterdiler hala halkımızın tanzimat dendikçe tüyleri ürperir.Devlet umur-u nafi'a ve meavir meclisleri açdı böyle yapmağa memur olanlar böyle bedeli deyu ahaliden topladıkları paraları yutdular. Böyle yapmak nizamını halka para kapmak tuzağı gibi gösterdiler. Eğer hal bu dediğim merkezde olmayaydı ellibeş tarihinden beru tanzimat evvelvech tesis eder idi ki bugünkü günde vükela-yı devlet sualsiz hesabsız yaşayamaz ise keyfe ma yeşa saltanat süremez idi.

Cevab

Bir mükemmel kitab yazılınca kadar şimdiki hal ile bakaya mütekeffil olacak hiçbir medar yokdur. Devlet şimdiye dek a'meli iltizam eylediği feteve ve düstur üzerine (usül-ü meşveret) ilan etsin ve bu usül düstura zeyl edilsin. Biz şimdi cüzziyatı bırakalım. Evvel ba evvel vüzeranın valilerin canı kurtulsun. Bu usül şu vechle vaz' ve i'lan olunduktan sonra hükümet-i mukayyidemiz zamanın havadis-i cedidesine kafi ve cami' olmak üzere bir kitab cem' ettirmek için İstanbul ve Mısır ve Tunus ulemasından zaman ve hale vakıf fukahayı ve icabı vakt iş içinde bulunarak tecrübe etmiş olan vüzera ve memurunu bir mahalde cem' edip ve onlardan bir mükemmel meclis teşkil edilip padişahımız ecdadı i'zamına iktida şer'i şerife tevfik ve hükmü zamana tatbik ettirerek bir feteve telif ettirsin. Zira şu zamanede müslüman devletini teb'ay-ı muhtelifesinin hukukunu muhafaza ile beraber idare edecek bir kitab öyle kalem oynatıvermekle ve ağza geleni söylemekle yazılamaz. Ta'rif ettiğimiz gibi büyük zatlardan mürekkeb cemiyete muhtacdır. Hukuk temin edecek böyle bir kitab meydana çıktıktan sonra muhibbimiz olan ve sahihan terakki-i devletimizi isteyen düvel-i ecnebiye teb'alarını mahkemelerimize teslim ederler zira ihkakdan emin olurlar. Evet düvel-i ecnebiye içinde teb'asını kanunlarımıza teslim etmeyeceğinden başka bizim teb'amızın ba'zı sınıfını bile ifsad edecek hainler bulunacaktır. Artık o makuleler bihakk müdafaa olunub kanunumuzu kabul etmeyenler toprağımıza kabul olunmazlar.

Menafi-i şahsiyelerini ibtal edecek böyle bir usülü adilenin zuhuru da halkı ifsada çalışacak memurlar ve zorbaların ika edecekleri fitneyi def'e işbu usul-ü adilenin hüsn-ü isti'mali kafidir bununla beraber diyaneti hamiyeti milliyesi olan alimler kitab yazar gazete yazar halka hakikat-i hali anlatır hangi devlet vardır ki yeniden va'z ettiği bir usülün tesisine kadar bu gibi mahzurlara mukavemet etmemiş olsun.

Dördüncü mahzur ki bu usul-ü adileyi kimin eline teslim etmeli ki hüsn-ü isti'maline tesis etsin denildi. Bunun cevabı Akvamül Mesalik'de mestur olduğundan işte aynile arabiyeden tercüme ettik.

"Mesalik-i İslamiye'de müstahdem olan memurları üç fırka görürüz. Birinci şunlardır ki usul-ü meşvereti sadıkane tahsin ederler ve bu usülün intac edeceği himmet ve hürriyet ve bil cümle teb'aca menafi'de kesret-i maslahatlarını kendilerinin hükümet-i mutlaka hizmetinde kazanacakları akçe, pohça, atıye, ihsan üzerine tercih

ederler. İkinci fırka gayri farıkdırlar hatta şimdiki idare ile o türlü idare beyinde çoklukla bir fark görmezler. Belki ba'zısı bu usul-ü adileyi ahir zaman bid'atlerden addederler. Eski usul üzere kalmağı tercih eylerler. Bu fırkanın zannının menşei fehimde kusurdur ve dünyanın ma'mur yerlerindeki rahat ve tefevvuhun bu usul-ü adileden tevellüd ettiğini bilmemekdir. Üçüncü fırka farikdirler ve bu usülden zuhur edecek menafi-i memleket ve devleti pek a'la anlarlar ancak hükümeti müstakilede mesuliyetsizce kazanageldikleri fevaid-i şahsiyelerini menafi-i ammeye tercih ederler.

Bunların şu hareketinin menşei mücerred-i diyanetde ve himmetde noksandır kadar ve dünyevi ve uhrevi a'vakibi mülahaza etmemekdir. Şu tefarik ve tasvir ma'lum olduysa usul-ü meşveret tanzimatı her ne kadar hüsn-ü tertib ve şer-i şerife ve muktezayı hale tevfikani nihayet derecede tehzi olunmuş olsa bile memalik-i İslamde tesis için birinci fırkanın ellerile icra etmedikçe muhsenatı anlaşılamaz ve hiç bir faidesi zahir olamaz. Diğer fırkaları böyle hizmet-i hayriyede istihdamdan matlubun hilafı hasıl olur başka bir şey görülmez. Hususen üçüncü hürriyet düşmanı olan fırka ki bu usulün belki de lağvına ba's olur. Zira himmet-i mahsusası usul-ü hürriyeti ve menafi-i ammeyi ta'tile münba'isdir.

EK 3: BİR BİLDİRİ*

Demokrat Kardeşler

Gazetemizin Fransızca bir bültenini neşretmekten maksadımız; müslüman Doğu'daki demokrasi temayüllerini Avrupa ve Amerika cumhuriyetlerine bildirmektir.

Maalesef, çok uzun müddet kanunlarımız; padişahların kaprisleriyle yürütülüp, fanatek ve zalim milletlerin kılıcı ile desteklenmiş barbarca ve fanatik (nizamlar hey'eti) sayılmıştır.

Müesseselerimiz, tamamen cumhuriyete uygundur. Bunu ispatlayabilecek durumdayız. Şayet islamlığını ilk zamanları birer fetih devresi olmuşsa (ve o da sadece Arapları askeri dehasına bağlıysa), bu çağlar aynı zamanda bir serbestlik devresi olmuştur.

Seçime dayanan halifelik sistemini kabul etmiş olduğumuz için, ilk şeflerimizden biri şöyle hitabetmişti: "Kardeşlerim bana güvenerek emanet ettiğiniz bu iktidarı kabul ediyorum. Şayet kötü idare edersem bana karşı koyun." Ve meclis şöyle cevap verir: "Evet, elbette, sana karşı koyacağız; ve hem de gerekirse kılıçlarımızla..."

İlk şeflerimiz, sadece müslüman cumhuriyetinin reisleridir. Ve bu merhametli insanlar; beytûlmalden birşey istemeksizin, çalışıp şahsi kazançlarıyla geçimlerini sağlarlar.

Şayet, daha sonra ahlak bozukluğu ve zorba idare halifelîğe hakim olmuşsa; bu da, Yunan demokrasisine zorbaları, Roma cumhuriyetine imparatorları getiren Fransız inkılabının ani sükutunu hazırlayan müşterek sebeplere dayanır.

Hiç kimse bize talihsizliğimizden dolayı serzenişte bulunamaz. Çünkü bugün bile hemen hemen her yerde bütün ahali bizimle aynı noktadadır. Bizim başımıza kakılacak husus; bu zorbalığı yıkmak için hiç birşey yapmamış olmamızdır. Hatta bu yüzden bile bize serzenişte bulunulamayacaktır.

Öyle bir saatteyiz ki, islâmın demokrasi temayülleri yeniden uyanıyor; bir serbestlik ve terakki çağının öncüsü olarak bir gürleme işitiliyor.

* Bu bildiri Yeni Osmanlılar'ın "İnkilab Gazetesi"ni çıkaran grubunca, Geneve 1Mai 1870 ve Bulletin français başlığıyla yayınlanmıştır. Fransızca orjinalinden aktaran ve tercüme eden; BİLGEĞİL, Kaya: Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar, s. 272-274, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Baylan Matb., Ankara 1976.

Avrupalı ve Amerikalı kardeşler, siz hürriyet ve terakki uğruna mücadele ettiğiniz halde, biz de mücadeleye katılıyoruz.

Artık ebeddiyen, zorbaların ve din adamlarının eseri olan asırlık kinleri, mazinin acı hatıralarını bırakalım.

Kardeşler çöl etrafında olduğu gibi, Okyanus etrafında da birbirimize ellerimizi uzatalım.

Hürriyeti fethetmek için birleşelim.

Eşitliğe ulaşmak için birlik olalım.

Kardeşliğin yeryüzünde hüküm sürmesi için birbirimizi sevelim.

Selam, demokrat kardeşler.

Komite adına

RATİB